

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
Скопје
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ
ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОГИЈА

**РАЗВОЈ НА ПРЕТПРИЕМНИЧКИ ВЕШТИНИ ПРЕКУ АКТИВНА
НАСТАВА**

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

Кандидат
МАЈА КАЗАНЦИСКА ТАЛЕВСКА

Ментор
проф. д-р. ТРАЈАН ГОЦЕВСКИ

Скопје, 2015

АПСТРАКТ

Задачата и одговорноста што ја имаат едукаторите во задолжителното основно и средно образование во нашата земја, не значи само пренесување на знаења по одреден предмет, напротив, тоа се важни фигури во животот на младата единка, кои во голема мера ќе учествуваат во нејзиното растење како личност. Еден добар едукатор на денешницата стои пред два предизвика, и тоа: како најефективно неговите ученици ќе ги восприемат содржините од конкретниот предмет, и кои сè вештини еден млад човек треба да ги развие кај себе во текот на тоа образование, покрај акумулирањето на фактографското знаење?

Една од осумте клучни компетенции, која треба да претставува цел на образовниот процес е претприемништвото, односно развивање на претприемничка свест и вештини кај учениците почнувајќи уште од основното образование. Следејќи ги препораките на Европската комисија за образовниот сектор во поглед на негувањето и развивањето на клучни компетенции, и нашата земја активно се вклучи во проекти и кампањи за промовирање на претприемништвото, како меѓу младата, така и меѓу возрасната популација.

Токму поради фактот што претприемништвото претставува актуелен предизвик во образовниот систем, истиот е земен за основен предмет на овој магистерски труд, а намерата е да се истражи можноста за развивање на претприемничките вештини преку активна настава. Дали може учениците да се изградат во проактивни граѓани, кои умеат критички и независно да размислуваат, кои не стравуваат од бизнис потфати или од преземање ризик (во својата професија, но и приватниот живот)? Кои се начините да се постигне тоа?

Претприемничките вештини не смеат да се изедначат само со способност за реализирање на бизнис идеја; сфатени во поширока мисла претприемничките вештини подразбираат: иницијативност, креативност, инвентивност, преземање ризик и носење одговорност, тимска работа, изнаоѓање на креативни решенија, реализација на идеја и сл. Затоа е неопходно да се постават како цел на образовниот процес како во економските училишта и предмети, така и во сите останати неекономски училишта и предмети, што значи хоризонтално низ целиот

курукулум. За да се реализира тоа потребна е соодветна обука на наставничкиот кадар, соработка и мрежно поврзување меѓу училиштата за размена на искуства, менување на методите на изведување на наставата (од фронтална во активна), поттикнување и поддршка на учениците за учество во натпревари за претприемништво и иновации, следење на веќе успешни практики од европските земји и др.

Клучни зборови: *претприемнички вештини, претприемништво, активна настава*

ABSTRACT

The task and responsibility which educators have in the compulsory primary and secondary education in our country doesn't only mean that the students should gain knowledge in a certain subject area; moreover they are important figures in the lives of the young individual, who will have a great role in the students' growth as personalities. A good educator nowadays meets two challenges: what are the most effective ways how his students will acquire the knowledge, and what are the skills that a young individual should develop throughout the education, besides the accumulation of factographic knowledge?

Starting from middle school onwards, entrepreneurship, i.e. developing an entrepreneurial mindset and skills in students, is one of the key eight competencies, which is recommended to be the product of the education process. Following the European Commission recommendations in terms of nourishing and developing key competencies, our country has also actively taken part in projects and campaigns for the promotion of entrepreneurship, both among the younger and the older population.

Due to the fact that entrepreneurship is a current challenge in the education system both in our country and worldwide, it is taken as a main subject matter of research for this paper, whereby the goal is to explore whether there is a possibility for

developing entrepreneurial skills through active learning. Can education transform students into proactive citizens, who are able to think independently and critically, who are not afraid to undertake business ventures, who can take risk in their profession, but in their private life as well? What are the ways of achieving it?

Entrepreneurial skills as a term should be understood as a broader concept than simply the capability to realize a business idea. The former also include initiative, creativity, inventiveness, risk taking, responsibility, team work, finding creative solutions, idea realization etc. Therefore, acquiring these skills should also be a part of the set of objectives of an education process in business- and non-business-oriented schools and subjects, i.e. horizontally across the curriculum. In order to achieve that, an adequate training or professional development of the educators can be organized. Moreover, establishing cooperation and networks among schools for the purpose of exchanging experiences, changing teaching styles (from traditional into active), stimulating and supporting students to participate in competitions for entrepreneurship and innovations, following successful practices from the European countries etc. can be implemented in order to achieve that.

Key words: ***entrepreneurship, entrepreneurial skills, active learning***

Овој труд беше изработен под менторство на проф. д-р Трајан Гоцевски, кому му изразувам благодарност за помошта и советите дадени во текот на изработката на трудот.

Исто така изразувам голема благодарност и до директорот, како и учениците на гимназијата НОВА од Скопје, за дадената можност истражувањето да биде спроведено во тоа училиште.

Би сакала срдечно да се заблагодарам и на моето семејство за искажаната помош, поддршка и трпение, за време на подготвувањето на овој труд.

СОДРЖИНА

АПСТРАКТ

Abstract

ВОВЕД	1
I ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	3
1.1 ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ ПРЕТПРИЕМНИШТВО	3
1.2 ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ АКТИВНА НАСТАВА	6
2. ЛИЧНОСТА НА ПРЕТПРИЕМАЧОТ	7
3. РАСПРЕДЕЛБА НА ТРУДОТ	9
4. ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО ВО Р. МАКЕДОНИЈА	12
4.1 Претприемничка активност во Македонија и светот	12
4.2 Историски развој	14
4.3 Поддршка на МСП и претприемништвото во Р. Македонија	15
4.4 Зајакнување на претприемништвото како една од стратегиите за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во РМ	17
5. ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО ВО ОБРАЗОВАНИЕТО НА Р.МАКЕДОНИЈА ...	20
5.1 Досегашни заложби во Р. Македонија во однос на претприемничко учење	22
5.2 Едукација на наставници за претприемничко учење	28
5.3 Следење на добри практики за едукација на наставници за претприемничко учење	29
6. АКТИВНА НАСТАВА	33
6.1 Неопходноста од активна настава	33
6.2 Карактеристики на активната настава	36
6.3 Наставникот во активната настава	38
6.4 Ученикот во активната настава	39
6.5 Творби – продукти на учениците во активната настава	40

6.6 Типови на активна настава	41
7. ПРЕКУ АКТИВНА НАСТАВА ДО ПРЕТПРИЕМНИЧКИ ВЕШТИНИ	44
7.1 Конструктивизмот во полза на претприемништвото	44
7.2 Техники на активната настава како стимулатори за претприемнички вештини	46
7.3 Играта како техника на активната настава	51
7.4 Проектната настава како облик на активна настава	53
7.4.1 Успешни примери за проектна настава	56
7.4.2 Проблеми и потешкотии во проектната настава	60
8. МОДЕЛОТ НА МАРИЈА МОНТЕСОРИ	61
9. РЕФЛЕКСИЈА КАКО НЕИЗБЕЖЕН ЕЛЕМЕНТ НА АКТИВНАТА НАСТАВА	63
10. РАЗЛИЧНИ ТИПОВИ НА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И СООДВЕТНИТЕ СТИЛОВИ НА УЧЕЊЕ	65
11. ИНОВАЦИИ И ПРЕТПРИЕМНИЧКА КУЛТУРА	71
12. СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ – Ричард Бренсон – британски бизнисмен, основач на Virgin Group	75
13. ИНТЕГРАЦИЈА НА ПРЕТПРИЕМНИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ НИЗ ЦЕЛИОТ КУРИКУЛУМ	77
II МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	80
1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	80
2. ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	80
3. ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	81
4. ХИПОТЕЗИ И ВАРИЈАБЛИ	81
5. ТЕХНИКИ И ИНСТРУМЕНТИ НА ИНСТРАЖУВАЊЕТО	83
6. ПОПУЛАЦИЈА И ПРИМЕРОК	83
7. СТАТИСТИЧКА ОБРАБОТКА НА ПОДАТОЦИ	83
8. ОРГАНИЗАЦИЈА И ТЕК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	84
9. РЕЗУЛТАТИ И НИВНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА	85

9.1 Табеларен приказ на резултатите од прашалникот за учениците	85
9.2 Графички прикази и толкување на резултатите	90
9.3 Анализа на резултатите од прашалникот за професорите	105
10. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	114
ЛИТЕРАТУРА	120
ПРИЛОЗИ	126

“Vision without action is a dream. Action without vision is a waste of time. Vision with action can change the world.” - Nelson Mandela

ВОВЕД

Често пати во педагошката литература и документација, меѓутоа и во самата мисија на Министерството за образование и наука, како една од најважните цели на образовниот систем се споменува развивање на претприемнички дух кај ученикот, кој подоцна ќе може успешно да одговори на предизвиците на општеството, во смисла на преземање акција и ризик, идентификување на можностите и внесување на иновации на пазарот, а преку сè тоа, остварување на заработка и углед. Постојат многу теории за претприемништвото околу тоа, дали еден човек се раѓа како претприемач или може да стане претприемач преку соодветно образование и обуки. Најновата научна мисла и истражувањата говорат за тоа дека кај успешните претприемачи постојат и вродени predispozicii, но сепак во голем дел некои особини и начини на делување можат да се моделираат преку воспитно-образовниот процес и други подоцнежни тренинзи. Претприемничката односно иновативната свест треба да почне да се гради уште во основното образование, па преку средното и високото да се оформи профил на микроекономски субјект, кој ќе промовира нешто ново, поразлично од постечкото, со што ќе постигне свој или успех на цела една компанија. (Петковски, Алексова, 2014)

Веќе извесно време ова претставува актуелна тема во економијата и образованието ширум светот, а и ние сме една од земјите, кои активно работат на полето на поттикнување на ваквиот активен бизнис чекор кај граѓанинот. Во изминатите години, тоа беше потпомогнато со кампањи, тренинзи, обуки и низа проекти. Исто така крупен и важен чекор беше направен од страна на МОН и Бирото за образование со воведувањето на предметот бизнис и претприемништво како задолжителен предмет во четврта година во гимназиите и уметничките

училишта. Во таа насока, со цел следење на светскиот тренд на градење претприемнички вештини кај учениците, министерот за економија и министерот за образование и наука на Р. Македонија во јуни 2009 година потпишаа и декларација за промоција на претприемничкото учење.

Во многу земји се промовира вредноста и важноста на претприемништвото преку веб страни, каде граѓаните можат да се информираат за процесот на започнување на свој бизнис, т.е развивање на бизнис идеја, проблемите кои можат да настанат, законските акти, обмислување на бизнис план и сл. На тие веб страни се објавуваат и сите изведени активности и проекти, соработката со меѓународни асоцијации, а и статистички податоци околу претприемништвото. На овој начин, преку сè поголема информираност и изложеност на граѓаните на податоци и факти околу новоотворени, разнородни мали бизниси, претприемништвото треба да се доближи до секој обичен граѓанин, кој во ситуација на невработеност, треба да изнајде свое креативно решение како ќе дојде до заработка.

Во овој труд ќе биде истражена поврзаноста меѓу претприемништвото и активната настава во училиштата. Педагошката литература во голема мера се занимава со прашањето на активната настава и важноста на истата во намерата да се изградат личности, кои ќе умеат да изнаоѓаат решенија на одредени проблеми, кои будно ќе ги следат промените и потребите на пазарот, ќе имаат желба за стекнување на нови знаења и вештини, ќе бидат активни граѓани во своето општество.

Сè уште не може да се каже дека активната настава во нашето образование е имплементирана во целост, но постои тенденција и напори да се работи на сè помасовно менување на традиционалната/фронтална во активна настава. Тоа подразбира менување на курикулуми, менување на улогата на наставниците и учениците, менување на методиката, на еден начин комплетно менување на училишната атмосфера. Во неа, ученикот е во центарот на образовниот процес и има активна улога при усвојувањето на знаењето и вештините. Наставникот исто така има активна, но не и доминантна функција. Според Гоцевски (2014), задачата на наставникот е солидно планирање и подготовка за наставата, давање

инструкции за работа и организирање на активностите, мотивирање и евалуација на активностите. Проектите, но и образовните игри се исто така еден од начините како да се изведува активната настава. Поврзаноста меѓу претприемничкото делување и активната настава се гледа и во постоењето на следните елементи на тие две полиња: активност, интеракција, интеграција, истражување, индивидуализација, социјализација, мотивација, тимска работа, престилизација на ентериер. (Гоцевски, 2014)

Во Р. Македонија во учебната 2007/2008 година веќе се вовеле предметот бизнис и претприемништво, а исто така и една проектна активност – иновации и претприемништво. Можеби е сè уште рано да се зборува за степенот на успешност на овие новини во образованието, бидејќи тоа се ученици, кои туку што завршиле високо образование или сè уште се во процес на студирање, така што ефектите од воведувањето на тој предмет со цел развивање на претприемничката свест кај учениците допрва ќе бидат видливи т.е мерливи. Сепак ова е еден голем чекор и позитивна иновација, која кај нас влезе по примерот на европските училишта и може да се очекуваат само позитивен исход и напредување во таа смисла.

Целта што треба да се постави е развивање на тој претприемнички дух не само во економските училишта, туку и во гимназиското и стручното образование. Исто така и покрај важноста на конкретниот предмет претприемништво, сепак тој не е единствен предмет и начин да се постигне целта. Организирањето и водењето на активна настава по секој предмет со сигурност би поттикнало развивање на љубопитен дух, иновативна и претприемничка свест кај ученикот.

I ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1.1 ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ ПРЕТПРИЕМНИШТВО

Поимот „претприемач“ потекнува од францускиот збор „ entrepreneur” што значи некој, кој нешто презема. Концептот за претприемништво се јавил уште во

12 век , но сè до 17 век тој поим се однесува на владетелите, кои преземале крупни инфраструктурни проекти, како изградба на мостови, патишта, воени објекти. За основоположник на теоријата на претприемништвото се смета **Ричард Кантијон** – француски економист од 18-ти век, „кој терминот „претприемач“ го опишал како личност која прифаќа ризици, вешт и решителен поединец, кој со вештина и умеење ги комбинира ресурсите и го оптимализира профитот.“ (Гоцевски, 2014)

Постојат различни дефиниции за претприемништвото, но една општа дефиниција би била дека тоа е „капацитет и волја да се развие, организира и менаџира мал бизнис потфат и покрај сите ризици, сè со цел да се направи профит. Во економијата, претприемништвото комбинирани со земја, работна сила, природни ресурси и капитал може да донесе профит. Претприемничкиот дух се карактеризира со иновативност и преземање ризик и е круцијален дел од способноста на една нација да успее во постојано менливиот и високо конкуритивен глобален пазар.“ (претприемништво. 2014. <http://www.businessdictionary.com/definition/entrepreneurship.html>)

Хронолошки гледано, многу економисти го третираше ова прашање на претприемништво и давале различни дефиниции за него. Така на пример **Жан Батист Сеј** вели претприемач е личност која врши комбинација на факторите на производство. **Адам Смит** има придонес во карактеризирањето на она што денес го викаме претприемнички амбиент. Тој на некој начин „го изедначува обичниот капиталист со претприемачот и тргнува од тоа дека капиталистот акумулира капитал и најмува работници за да организира економска дејност – производство или трговија – но при тоа ризикува да го загуби вложениот капитал.“ (Фити, Хаџи Василева Марковска, Бејтмен, 2007). **Алфред Маршал** „претприемништвото го третира како посебен производствен фактор, а профитот како доход врзан за услугите на деловните луѓе во доменот на нивните организаторски способности, иницијативност и претприемчивост.“ (Гоцевски, 2014, стр. 358-359)

Јозеф Шумпетер се смета за најголем теоретичар за претприемништвото и во неговото економско учење, претприемачот е централна фигура, стожер околу кој се вртат сите настани. Тој ги дефинира претприемачите како иноватори кои

преку метод на рушење (разнишување) на статус кво на постоечките продукти и сервиси, поставуваат нов продукт т.е сервис на пазарот. (Фити, Хаџи Василева Марковска, Бејтмен, 2007)

Од поновата економска мисла, **Куратко, Д.Ф и Хоџ Р.М** (2004) ја даваат следната дефиниција за поимот претприемништво:

„Тоа е динамичен процес на визија, промена и создавање. Тоа бара енергија и страст кон создавањето и спроведувањето на нови идеи и креативни решенија. Основните елементи на тој процес опфаќаат:

- Подготвеност да се преземе одреден ризик по прашање на времето, кариерата или статусот
- Способност да се собере добар тим
- Креативност при искористување на неопходните ресурси
- Основни вештини за составување на добар бизнис план
- Визија и способност да се препознаат можностите онаму каде другите гледаат само хаос, контрадикторности и нејаснотии.“

Европската комисија исто така се занимава со прашањето на претприемништвото. Таа го издава документот *Green paper* т.е зелена книга, со цел да се поттикне расправа и советување по одредено прашање на европско ниво. Документот Зелена книга за претприемништвото, издаден 2003 год., го дава следното толкување за претприемништвото:

„ *Претприемништвото е начин на размислување односно процес на создавање и развивање на економски активности преку комбинирање на ризик, креативност и/или иновативност преку сигурна управувачка структура во рамки на нова или веќе постоечка организација.*“

1.2 ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ АКТИВНА НАСТАВА

Активната настава, која во овој труд ќе се испитува како фактор за развивање на претприемничките вештини, своите почетоци ги бележи уште во концептите на Песталоци за единството на главата, срцето и раката, во неговото дело „Идеја за елементарно образование“. Подоцна, во 19-ти век, Џон Дјуи и Вилијам Х.Килпатрик го развиваат концептот „учење преку правење“ (learning by doing), во кој акцентот е ставен на осознавање на училишната стварност преку делување. И други претставници на реформската педагогија, како на пример Монтесори, исто така се спротивставуваат на моделот на „вербално училиште“ и го нагласуваат педагошкиот ефект од активното учење. Денес ориентираноста кон активно учење главно се базира на две основни теории и тоа теоријата на активност на Виготски и Леонтиев и когнитивната теорија на дејствување на Пијаже и Ебли. Овој термин го популаризирале Бонвел и Ајсон (Bonwell, Eison, 1991), преку еден извештај во кој зборуваат за неопходноста учениците да прават многу повеќе во наставниот процес, од само пасивно слушање. При тоа учениците мора да бидат ангажирани во мисловни процеси како анализа, синтеза и евалуација.

Активната настава сè уште спаѓа во низата промени кои се случуваат и допрва треба да се случуваат во образовниот процес. Таа е поле на кое интензивно се работи секаде во светот, бидејќи сè уште за добар дел од наставниот кадар ширум светот таа претставува голем исчекор напред, истапување од својата досегашна пракса на воспитување и подучување. За таа цел неопходни се обуки, семинари, кои би придонеле во полесно и поефективно спроведување на активна настава. Целта која треба и се очекува да се постигне од постоењето на активната настава е развивање на личноста и индивидуалноста на секое дете, а не само усвојување на некое градиво. Со самиот факт што активната настава е насочена кон интересот на детето и се изведува во природна средина на тоа што треба да се совлада, преку опити, експерименти, работа во тим, набљудување, создавање „нешто ново“, ученикот развива мотивираност, ангажираност и желба за знаење, кои се елементи на претприемништвото.

2. ЛИЧНОСТА НА ПРЕТПРИЕМАЧОТ

Постојат голем број на студии, стручни списанија, автобиографии и биографии на претприемачи, кои се занимаваат со анализа и интерпретација на особеностите на еден претприемач. Тоа води и кон разни дефинирања на спецификите на претприемачите според различни автори. Карактеристики, типични за претприемачите, кои се најчесто присутни во литературата, се:

- „Внатрешна контрола
- Мотивација за успех
- Подготвеност за преземање ризик
- Себереализација / стремеж кон независност
- Ориентираност кон акција
- Креативност и
- Емоционална интелигенција“ (Кројцнахер, 2009, стр. 30)

Џон Берч наведува девет карактеристики, кои мора да ги поседува еден успешен претприемач и тоа:

- Поседуваат желба да ја завршат задачата, т.е да постигнат нешто
- Треба да се посветени работници, и да посветат минимум 40 часа неделно на почетокот на основањето на нов бизнис. Работата ним не им претставува потешкотија, но тоа понекогаш значи проблем со соработниците, кои не можат да го следат нивното темпо
- Работите ги завршуваат до крај
- Преземаат одговорност (морално и легално)
- Наградата за посветената работа ја очекуваат како признание и почит, но и како парична награда

➤ Тие се оптимисти и веруваат дека дури и кога ситуацијата не е најповолна, сепак тоа е краткотрајно и дека набргу ситуацијата ќе тргне на добро

➤ Имаат амбиција да постигнат нешто несекојдневно и при тоа да бидат доста успешни во тоа

➤ Треба да се колку што е можно поорганизирани

➤ Треба да имаат на ум дека профитот е мерило дали треба да се продолжи тој бизнис (Фити, Хаџи Василева- Марковска, Бејтмен, 2007; Washington, 2008)

Во литературата, но и општо прифатено е мислењето дека претприемачите се тип на личности, кои поседуваат специфични карактеристики, заеднички за нив и поради кои успеваат во своите бизнис потфати. Сепак таа потенцираност на одредените карактеристики не смеат да се сфатат како рецепт да се дојде до успех, исто како што и не би смеело да се претпостави дека човек, кој не ги поседува тие конкретни особини, не може да смета на успех. Подетални студии од оваа област покажале дека различни типови на личности стануваат успешни претприемачи.

Една интровертна личност, која добро ќе го искалкулира секој чекор, може да води исто толку добро бизнис/компанија како и некоја екстрвертна личност, која спонтано донесува одлуки. (Wickham, 2006) Според овој автор, не е личноста она што е пресудно за станување претприемач, туку тоа се „напорната работа, нагонот за акција, амбицијата, учење за да се разбере бизнисот“ и сл. (Wickham, 2006, стр. 59)

Авторите, кои ја обработуваат оваа тема споменуваат и негативни карактеристики на претприемачите, кои доаѓаат до израз во фазата на претпријатието кога е во подем, каде исклучителна важност има тимската работа, сослушување и прифаќање на идеи на вработените, распределување на одговорности на вработени во пониските слоеви на претпријатието и сл. Наспроти тоа претприемачот сè уште настојува да ги држи конците во свои раце, тврдоглаво одлучува без прифаќање на други сугестии, често пати е избувлив, безобсирен,

нехуман и со шпекулантски тенденции. Познати се примери на пропаѓање на една компанија, токму од овие причини. (Фити, Хаџи Василева – Марковска, Бејтмен, 2007)

Може да се констатира дека не постојат точни формули околу личноста на претпримачот, туку многу повеќе се работи за инстинкти, искористување на поволна можност во добро одбран тајминг и сл. Она што едно општество може да стори е да создаде амбиент каде ќе може поединците навремено да ги откриваат своите таленти и способности и соодветно да се насочуваат и каде што неуспехот во еден претприемнички потфат нема да се сфати како доказ за неспособноста на претприемачот, туку ќе биде сфатен како фаза од процесот на учење и искуство кое ќе може да биде земено во предвид за следните проекти (Фити, Хаџи Василева – Марковска, Бејтмен, 2007). Имајќи в предвид кои се карактеристиките на еден успешен претприемач, пожелно е исто така општеството да се позанимава со начините на кои може да се постигне развивање на тие карактеристики кај граѓаните, поточно кај најмладата популација на општеството, која како возрасна популација ќе биде подготвена за динамичните процеси на пазарот, но и ќе биде активен граѓанин на општеството. Па оттука произлегува и потребата да се изгради концепт на поттикнување, т.е развивање на овие претприемнички карактеристики, т.е вештини уште во образовниот систем, почнувајќи од основното, преку средното, до високото образование.

3. РАСПРЕДЕЛБА НА ТРУДОТ

Со самото набројување на потребните карактеристики и вештини, кои еден претприемач треба да ги има, веќе станува јасно на што сè тој мора да работи кај себе, за да се издвои како успешен претприемач. Ако на тоа се додадат и знаењата кои мора да ги поседува за водење на успешен бизнис, тогаш веќе е очигледно дека тој како иницијатор, организатор, основач и менаџер на бизнисот се соочува

со ситуации, каде е потребно знаење од многу области, на пр. бизнис администрација, сметководство, преговарање со снабдувачи, даночни обврски, одржување на опрема, грижа за инвентарот, законитости и сл. Тоа води до преработеност и преоптовареност, а во исто време е дискутабилно колку е возможно да се најде толку добро квалификуван профил и дали е воопшто добро еден да се грижи за сè. Затоа и е познато дека на претпријатие со добар менџерски тим и соодветна распределба на обврските може да му оди многу подобро, отколку на претпријатие каде претприемачот ги држи сите конци во свои раце и самиот решава за разни аспекти од бизнисот. Фалтин (1999) вели „ претприемачот треба да се сфати како режисер во филмска продукција: тој е мозокот кој ги спојува различните актери, реквизити и сетови, за да функционира сè како што треба.“

Овој автор зборува за две гледишта околу знаењата и компетенциите, кои треба да ги поседува претприемачот, и тоа традиционално и модерно.

Според традиционалното, претприемачот мора да располага со знаења во следните области:

- „Сметководство
- Контролирање и регулирање
- Искуство во браншата
- Закон за работа, закон за претприемништво, даночни закони
- Водење преговори
- Менаџмент и организација
- Водење на вработените
- Складирање (менаџирање на резервите)
- Маркетинг и дистрибуција
- Комуникација со клиенти
- Финансирање

- Односи со јавност “ (2005, стр. 91)

Модерното гледиште за потребните компетенции на претприемачот опфаќа:

- „Развивање на сопствен , иновативен концепт
- Имплементирање на концептот
- Понатамошно развивање на концептот
- Адаптирање на променливи услови
- Способност да се префрли ентузијазмот околу новиот концепт врз своите вработени и соработници
- Набљудување на пазарот
- Рано препознавање на нови трендови и технолошки развој
- Подготвување и донесување на одлуки
- Претприемачот е орган за сите фундаментални одлуки “ (2005, стр. 92)

Тој смета дека претприемачот како занимање мора да се одвои од бизнис администратор, а главната причина за тоа лежи во самата природа на дејствијата и потфатите на едното и другото занимање. Претприемачот од ништо создава нешто. Неговата главна црта е креативниот дух, тој има иновативен, творечки начин на размислување, наспроти бизнис администратор, кај кој се неопходни способност за подредување, контролирање, управување. Претприемачите кои поминуваат огромен број часови во својата фирма, при тоа самите грижејќи се за сите аспекти од нејзиното функционирање, го запоставуваат градењето на нови концепти, подобрувањето на продуктите, иновативните маркетиншки пробивања на пазарот и сл. Исто како што во приватниот живот за одреден проблем се обраќаат кај соодветни стручњаци за помош и консултација (доктори, адвокати,

водоинсталатери, фризери и др.) , така и во водењето на бизнисот претприемачот мора да се потпре на кадри, стручни во одредени области (сметководители, правни лица, маркетинг стручњаци и сл.), наместо да се обидува сè да сработи сам. (Фалтин, 2005)

4. ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО ВО Р. МАКЕДОНИЈА

4.1 Претприемничка активност во Македонија и светот

Споредувајќи ги индустриските земји може да се забележи поврзаноста меѓу претприемништвото и економскиот раст на земјите, односно тие се во правопрпорционален меѓусебен однос. Во 2005 година, во поглед на претприемничката активност водечки се Исланд, Ирска, а веднаш зад нив САД, Канада и Австралија, а наспроти тоа Германија, која иако е земја која важи за високо развиена економија, сепак не бележи интензивно претприемничко однесување на граѓаните, а би можела уште повеќе да профитира доколку се зголеми претприемничката активност. (Berthold, Kullas, Neumann, 2007) Во оваа земја постојат одредени региони со исклучително висока претприемничка активност, на пример Нирнберг, но не станува збор за рамномерна застапеност на новоотворени претпријатија и бизниси ширум целата земја.

За степенот на отворање на нови бизниси, самовработување, но и проширување на компании, како и нивно пренасочување кон друга дејност, улога играат и мотиваторите, односно демотиваторите, како на пример углед во општеството со такво занимање, условите на пазарот и конкуренцијата, продолжување на семејна традиција, спроведување односно реализирање на некоја идеја, регулативи и даночни обврски. (Berthold, Kullas, Neumann, 2007)

Според ГЕМ – Глобалното истражување за претприемништво спроведено во 2012 година, топ десет листата на најпретприемнички земји во светот за истата година изгледа вака: САД го има првото место, Шведска второто, Австралија е на трето, Исланд на четврто место, а по нив следат Данска, Канада, Швајцарија, Белгија, Норвешка, Холандија и Тајван ([startupticker.ch http://www.startupticker.ch/en/news/june-2013/switzerland-ranks-in-te-top-ten-most-entrepreneurial-countries#.VEAl8FdsCaR](http://www.startupticker.ch/en/news/june-2013/switzerland-ranks-in-te-top-ten-most-entrepreneurial-countries#.VEAl8FdsCaR)). Ставовите, перцепциите и претприемничката активност во Македонија се следи исто така преку истражувања на ГЕМ. Според него, резултатите за 2012 година укажуваат на висок (70%) процент од граѓаните кои посакуваат да имаат кариера на претприемачи. Меѓу останатите податоци од истражувањето стои и фактот дека индексот ТЕА (Total Earliestage Entrepreneurial Activity) за 2012 година во Македонија изнесува 6,97 %, односно тој индекс претставува показател до кој степен се преземаат нови деловни активности. Исто така 20 % од претприемачите, чии бизниси се во зачеток имаат цел и визија за иновативна дејност на својата компанија, додека 26 % се повеќе ориентирани кон странските пазари, каде би ги нуделе своите продукти и услуги. Според тоа истражување, како честа причина за престанок на бизнисот во нашата земја се наведува непрофитабилноста и потешкотиите околу финансирањето (Македонска Развојна Фондација за Претпријатија, www.mrfp.org.mk/mk/vesti-i-javnost/163-promoviran-izveshtajot-pretpriemnishtvoto-vo-makedonija-gem-2012.html).

Индексот за претприемничка активност може во голема мера да се покачи доколку и жените учествуваат подеднакво во иновативни подвизи, т.е отворање на нови бизниси. Нивното присуство како претприемачи во општеството е сè уште доста ниско. Позитивен пример во таа насока дава Швајцарија, во која според истражувањето на ГЕМ од 2012 година токму претприемничките аспирации и активности на жените биле издвоени како јака страна на таа земја споредено со останатите. Таму било утврдено практично ист сооднос на мажи и жени претприемачи. И во Франција се бележи тренд на пораст на новоотворени фирми, каде основачи се жени. Според Францускиот институт за статистика во 2012

година 38 % од новоотворените компании ги покренале жени, што е зголемен процент за разлика од претходните години. (<http://www.pretpriemac.mk/index.php/novosti/1548-zenite-se-povekje-osnovaat-firmi.html>) Во Македонија, жените се застапени во претприемништвото со 32%, но на високи позиции се најчесто само во услужните дејности. (lider.mk/2014/04/10/tabuata-precka-vo-razvoj-na-zensko-pretpriemnistvo)

4.2 Историски развој на претприемништвото во Македонија

Развојот на претприемништвото во Република Македонија започнува во 1990 година, кога поинтензивно почнале да се отвараат мали и средни претпријатија (МСП). Но од тој период па до денес постои варирање во поглед на динамиката на отварањето на нови претпријатија, условено од различни фактори меѓу кои најголема улога имале транзицијата, приватизацијата, стабилноста на земјата, ембаргата, заситеноста на пазарот, конфликтот од 2001 година и сл. Исто така во текот на годините се појавуваат и разлики во поглед на типот на ново отворени претпријатија, т.е различни тенденции.

Така на пример ако тенденцијата во почетните години од транзицијата, односно меѓу 1990 и 1995 година, била отварање на претпријатија во трговскиот сектор, веќе после 1995 се забележува намалување на бројот на претпријатија насочени кон трговија и отварање на нови во секторот на производство, градежништво, и на модерни услуги. Во првите години меѓу 1990 и 1993 се забележува нагло растење на бројот на ново отворени претпријатија (50 000 мали и средни претпријатија) што е главно условено од транзицијата, приватизацијата и големата невработеност. До 1999 година веќе бројот на регистрирани претпријатија достигнал нешто помалку од 110 000. Според извештајот на Агенцијата за поддршка на претприемништвото на Р.Македонија, стапката на пораст на нови претпријатија во 2001 година е сосема ниска, т.е блиску до нула, поради немирите во земјата, а веќе во 2004 година вкупниот број на регистрирани

претпријатија се искачил на 172 297. Секако потребно е да се потенцира дека бројот на регистрирани не значи и број на активни претпријатија. Всушност од вкупно регистрирани 172 297 во 2004 година, само 49 678 претпријатија биле активни, т.е остварувале приход, вработувале и вршеле плаќање (Фити, Хаџи Василева- Марковска, Бејтмен, 2007).

Кога станува збор за отварање на мали и средни претпријатија, според државниот завод за статистика, во 2010 година бројот на активни деловни субјекти изнесувал 75 497, а во 2013 година 71 290, што упатува на опаѓање на бројот на претпријатија. Во статистиката за 2013 година најголемо учество во структурата имаат секторите: трговија на големо и мало, поправка на моторни возила и мотоцикли и преработувачката индустрија.(www.stat.gov.mk, Деловни субјекти)

4.3 Поддршка на МСП и претприемништвото во Р. Македонија

Првата владина програма за поддршка на малите и средни претпријатија и на претприемништвото во Р.М. била донесена во втората половина на 1996 година, што подразбирало и отворање на институции кои ќе ја спроведуваат таа програма. Таа програма била финансиски потпомогната од странство, која помош ја обезбедила владата на Р. М. Првата покрупна и организирана форма на поддршка била остварена во рамките на т.н **проект за социјални реформи и техничка помош**, организиран од македонската влада и Светска банка за обнова и развој. Од овој проект, најважна компонента за претприемништвото претставувал фондот за повторно вработување, кој ги обезбедувал следните услуги: советување за работа, помош на МСП, обуки, инкубатори на МСП, локални планови за развој и сл. Преку овој проект била понудена помош (пакет услуги) на невработените лица, кои сакале да започнат свој бизнис и на тој начин се вршело промовирање на претприемништвото.

Во 1997 година Владата на Република Македонија основа **Национална агенција за развој на мали и средни претпријатија - НЕПА** (National Enterprise Promotion Agency), чија „цел била да го помогне почетокот, развојот и растот на силни мали и средни претпријатија во РМ“ (преземено од Фити, Хаџи Василева- Марковска, Бејтмен, 2007, стр. 241,242), преку деловно советување, координација на програмите за поддршка на МСП, обуки и сл. Нејзина задача била креирање на амбиент на поддршка на новите, иновативните, производствените и извозно – ориентираните претпријатија.

Во 2004 година започнала со работа **Агенцијата за поддршка на претприемништвото на РМ (АПП)**, со слични цели и задачи како НЕПА, а дел од нејзината програма е: имплементирање и координација на националната и меѓународната поддршка на секторот на МСП, развивање на претприемничката култура, поттикнување на самовработувањето, развивање на мрежа на услуги за потребите на малите бизниси, координирање на донаторските програми за МСП, олеснување на пристапот на претпријатијата до финансиски средства, надгледување и анализи на состојбите на МСП и претприемништвото. (Гоцевски, 2014)

Во нашата земја се основани и **пет регионални центри за развој на МСП**, и тоа во: Скопје, Куманово, Велес, Битола и Струмица, кои до 2002 година биле финансирани од ФАРЕ програмата. Ним им се приклучиле уште три агенции за поддршка на претприемништвото, во Охрид, Гостивар и Тетово, таканаречени ЕСА центри, помогнати од британскиот know – how fund. Со помош од инвестиции од неколку странски земји кај нас било овозможено и отварање на институции, кои исто така имаат за цел поддршка на МСП. Тука може да се издвојат: **Македонски центар за применета економија, Македонски деловен центар, Можности, Македонска развојна фондација за претпријатија и Програмата за создавање обучувачи и локални консултанти.** (Фити, Хаџи Василева- Марковска, Бејтмен, 2007)

И покрај напорите и мерките, кои во изминатите години биле преземани за поддршка на МСП и претприемништвото, сепак постојат низа слабости, кои треба

да се надминат. (Фити, Хаџи Василева -Марковска, Бејтмен, 2007) Како прво, овие автори го истакнуваат фактот што во нашата земја е многу мал бројот на вистински претприемнички фирми, т.е иновативни, извозно-ориентирани, брзорастечки претпријатија, а втор недостаток е што не се одвиваат некои од најклучијалните активности во процесот на претприемништво (пр. бизнис мрежи или научни паркови и мн. други) кои би влијаеле на поголема динамика на МСП. Тргувајќи од искуствата на земји со постконфликтни економии, но и развојот на претприемништвото во земји кои денес имаат моќна економија, може да се издвојат приоритети, на кои и нашата земја треба да работи, за подобрување на претприемничката клима. Тоа се :

- Изградба на поволна инвестициона клима
- Зголемување на капацитетот на дејствување на институциите (кои се задолжени за поддршка на МПС и претприемништвото)
- Зајакнување на улогата на локалната влада
- Збогатување на претприемничките знаења и ширење на претприемничката култура (интензивирање на обуки, семинари, работилници, едукативни програми, како за возрасни, така и за младинци). (Фити, Хаџи Василева – Марковска, Бејтмен, 2007)

4.4 Зајакнување на претприемништвото како една од стратегиите за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во РМ

Нашата земја изготви стратегија за 2010 – 2020 година, која содржи мерки за намалување на сиромаштијата, но и подобро вклучување на сите граѓани во општеството, нудејќи еднакви можности за сите. Преку ова, целта е да се оствари не само подобар живот за нејзините граѓани, туку и можност за приклучување кон

Европската Унија. Главната стратешка цел која треба да се постигне преку оваа стратегија е:

Намалувањето на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија преку подобро користење на расположливите човечки и материјални ресурси, подобрување на условите за живот, за работа и на општествените услови на сите граѓани, системско и институционално содејство во функција на побрз развој, повисок стандард и поквалитетно живеење.

Стратегијата опфаќа 14 подрачја, меѓу кои е и јакнењето на претприемништвото:

- Вработување
- Неформална економија и јакнење на претприемништвото
- Пазар на трудот
- Сиромаштија и социјална обесправеност
- Здравствена заштита
- Долготрајна нега
- Образование
- Социјална заштита
- Транспорт
- Комуникации
- Домување
- Детска заштита
- Еднакви можности помеѓу мажите и жените
- Сензибилизација на јавноста за социјалната инклузија

За да се зајакне претприемништвото и да се подобрат условите за бизнис и вработување, потребно е:

- 1) Зголемување на бројот на **мали и средни претпријатија** со што се зголемува шансата за вработувања во нив.
- 2) Зајакната **промоција** на нефинансиски и финансиски форми на **поддршка на претприемништвото**, подигање на јавната свест за значењето на претприемништвото, подобрување на вештините на претприемачите со цел зајакнување на конкурентноста на постоечките претпријатија.
- 3) **Олеснување на пристапот до** финансиски средства преку проширување на лепезата на хипотекарни инструменти и создавање можности за користење на недвижниот имот, се овозможува стопанска активност што повлекува нови вработувања и социјална инклузија.
- 4) Давање **помош на претприемачите** за учество во проекти, навремени информации за објавени тендери, во рамки на ИПА, ФП7 и други програми и фондови на ЕУ до кои македонските компании и институции имаат пристап.
- 5) **Поддршка на бизнис центрите, бизнис инкубаторите и техничко-технолошките паркови** и со зајакнување на капацитетот на постојните регионални центри, со развој на бројни програми кои ќе обезбедат нови деловни врски низ светот. Особено важно за развој на пазарот и на капацитетите, е основање нови и поддршка на постојните деловни инкубатори со што се обезбедуваат бројни услуги за малите и средните претпријатија.
- 6) Поддршка на работењето на **центрите за трансфер на технологија** исто така е неопходна со цел подигање на свеста за важноста на примената на новата технологија, полесен трансфер на новата технологија и развој на центри за истражување и развој.

7) Со **размена на искуства** за развој и унапредување на претприемништвото, менаџментот, техниките на водење на преговори, нови маркетиншки стратегии, методи на продажба, современи техники за освојување на нови пазари и други активности се создаваат можности за нови работни места и за поголема социјална инклузија.

8) Отварање на центри за поттикнување на бизнисот во општините каде живеат поголем број на припадници на етничките заедници со цел да се овозможи нивно подобро вклучување во економските текови во државата.“ (Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, 2010 – 2020, стр. 41)

5. ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Земјите членки на Европската Унија составиле дефиниција за „претприемничко учење“, која се разгледува во поширока и потесна смисла. Во поширока смисла „ концептот за образование на претприемнички ставови и вештини се однесува на развојот на персоналните квалитети за претприемништво и не е директно фокусиран врз креирање на нови бизниси. Во потесна смисла, претприемачките ставови и вештини се однесуваат на обуката како да се креира бизнис.“ (преземено од Гоцевски, 2014, стр.372). Ова подразбира дека претприемничкото учење ќе ги оспособи учениците за: решавање проблеми, ќе овозможи подобрување на меѓусебната соработка т.е развивање на социјални компетенции, ќе ја зголеми нивната самодоверба, мотивација, критичко размислување, ќе ги научи да преземаат иницијатива и да бидат креативни.

Претприемничкото образование во својата програма мора да опфаќа :

- Развивање на лични претприемнички квалитети,

- Рано усвојување на знаења и остварување на контакти со бизнис светот,
- Развивање на свеста кај учениците за можностите кои ги нуди претприемништвото
- Организирање и реализирање на активности од типот на мини – компании, т.е виртуелни фирми, со што се постигнува „ учење низ работа“,
- Реализирање на обуки за започнување на бизнис, што е особено потребно и важно во техничките и стручните училишта. (Гоцевски, 2014)

Дваесет и една компонента на добра практика разработиле и утврдиле европските земји за развивање и унапредување на претприемничките вештини во процесот на образование. Истите ги групирале во седум категории и тоа:

- Политички мерки за поддршка и координација,
 - Претприемништво во основните и средните училишта,
 - Почетни стручни обуки во средното образование,
 - Учење низ работа и мини – претпријатија,
 - Соработка меѓу образовните институции и светот на бизнисот,
 - Обука на наставниците за претприемништво,
 - Поттикнување на претприемништвото во високото образование.
- (преземено од Гоцевски, 2014)

Наведените активности и иницијативи веќе се имплементираат во европските земји и се покажуваат како успешни. Нашата земја веќе зема учество во некои од нив и следи некои од препораките на земјите, кај кои веќе успешно функционира претприемничкото образование, но потребна е уште поголема ангажираност во изготвување на курикулуми во кои претприемништвото ќе биде вградено заедно со останатите образовни цели, соодветно оспособување на наставниот кадар за

предметот претприемништво, а и поголема изложеност на граѓаните на информации и обуки околу претприемништвото.

5.1 Досегашни заложби во Р. Македонија во однос на претприемничко учење

Листа на активности за претприемничко учење

- „Потпишана е Декларација за претприемничко учење од Министерите за образование и наука, и економија (јуни 2009),
- Воведен е предметот „Бизнис и претприемништво“ како задолжителен предмет во редовната настава во гимназиското образование (2007/2008), а исто така воведена е и проектна активност „Иновации и претприемништво“ во I, II и III година од гимназиското образование (БРО од септември 2012)
- На годишно ниво се организира натпревар за најдобар бизнис план за гимназиите и уметничките училишта (од 2007 год.), во организација на Бирото за развој на образованието и Националниот центар за развој на иновации и претприемачко учење; во 2010 година покровител на натпреварот е Претседателот на Република Македонија, а од учебната 2011-2012 година натпреварот прерасна во Национален натпревар за сите средни училишта во Република Македонија вклучувајќи ги и стручните училишта – покровител е Претседателот на Владата на Република Македонија
- Државен натпревар за претприемништво (вештини за вработување) проект на Британска канцеларија,

- Преку проекти на USAID, САД и Културконтакт – Австрија со проектот Еко нет, во стручните училишта формирани се виртуелни и реални компании и организирани се саеми на овие компании,

- USAID во рамки на ПЕП проектот има компонента за претприемништво во основните и средните училишта, но има помогнато и во формирањето на поголем број на кариерни центри во средните училишта во државата,“; Во сите шест пилот училишта беа отворени кариерни катчиња, кои изобилуваат со материјали и информации, достапни за учениците и родителите, а кои се однесуваат на кариерниот развој.

- „Сам свој газда, проект на Младински Совет и Vision контакт,

- Промоција на претприемништво помеѓу младите луѓе, проект на Центар за регионален развој на југоисточен регион, Општина Струмица и GIZ,

- Проект за меѓугранична соработка, Проект за соработка со училишта од други земји, Leonardo Da Vinci – доживотно учење,

- Проект на ЦИРА за социјално претприемништво,

- Програма на активни мерки за самовработување на МТСП, АВРМ, АППРМ и УНДП (од 2007 год.)

- Изработка на маркетинг план преку Младинската асоцијација на средните стручни училишта во Македонија (МАССУМ) – со поддршка на УСАИД,

- Програмата Junior Achievement е активна во државата петнаесетина години, при што нуди по сопствена програма обуки за економско образование (обуките се однесуваат и за наставниот кадар и за учениците). Junior Achievement неколку години наназад организира бизнис план натпревари во селектирани училишта во државата,

- Постојат одреден број на невладини организации, фондации, проектни единици кои нудат дополнително претприемачко образование,

како Бизнес старт-ап центрите во Скопје и Битола, YES инкубаторот (ПСМ фондација) во Скопје, CEED (Center for Entrepreneurship and Executive Development), МАТА, и др.,

- АППРМ поддржува обуки на наставници и ученици и студенти; АППРМ има развиено ваучерски систем за советување кои може да го користат МСП, но пред се младите претприемачи

- Дел од проектите (ADA – Austrian Development Agency, USAID, UNICEF и други донаторски линии), овозможуваат и обука за наставниците односно директно придонесуваат за градење на капацитетите на наставниот кадар поттикнувајќи ја модернизацијата на образовниот систем, итн.,

- Градот Велес е прва општина која разви стратегија за претприемништво и развој на семејни и домашни бизниси (ноември 2012)

- МоЕ поддржува бизнис инкубатори, организира Натпревар за најдобар бизнис план за студенти и дипломци (од 2012)

- Преку проектот на SEECCEL (Центар за претприемачко учење на југоисточна Европа) во 4 пилот основни училишта во државата се реализира програма за воведување на претприемачки вештини во основното образование во постоечките предмети,

- Владата на Република Македонија од октомври 2011 интензивно на сите медиуми го промовира претприемништвото и го стимулира на тој начин претприемачкиот дух кај целата популација (кампања ОСМЕЛИ СЕ),

- Во ноември 2011 година од страна на Националниот центар за развој на иновации и претприемачко учење, а под покровителство на Претседателот на Република Македонија, и во присуство на Министерите за образование и наука, и за економија е формирана Националната мрежа за претприемачко образование во која членуваат професори и асистенти од универзитетите и наставен кадар кој го предава предметот бизнис и претприемништво од средните училишта во Република Македонија,

- Веќе години наназад се организираат настани кои придонесуваат за промоција на претприемништвото и во кои се вклучени бројни стејкхолдери (фондации, министерства, банки НВО, образовни институции и др.): Европска недела на малите и средни претпријатија, Глобална недела на претприемништвото, Старт-ап викенд, Европски ден на претприемачот, Светски ден на претприемачот, Претприемач на годината, МК бизнис лидер, патент на годината, Макинова, итн.

- GEM – Global Entrepreneurship Monitor се спроведува во Македонија за 2008, 2010, 2012 и 2013 година од Центар за развој на нови бизниси од Скопје и Македонска развојна фондација за претпријатија. Податоците од GEM можат да бидат користени за мониторирање и прогрес на имплементацијата на стратегијата за претприемачко учење.

- Во 2009 година усвоена е стратегијата за индустриска политика на РМ во која има цела компонента за зајкнување на претприемништвото,

- Во ноември 2012 година усвоена е Националната иновациска стратегија. Се очекува законот за иновациска дејност и фондот за иновации сериозно да ја зајакнат иновативната дејност и поддршката на бизнис секторот и високото образование за комерцијализација на нови производи и услуги и за креирање на спин-аути.“ (Активности за претприемничко учење во Македонија, <http://www.pretpriemac.com/pretpriemacko-uchenje-vo-makedonija/>)

Кон оваа листа може да се додаде и проектот финансиран од Норвешка - Претприемачки сервис за млади – ПСМ, чија цел е поттикнување на претприемништвото во Македонија, помагање на малите и средни претпријатија за побрз напредок, преку нудење добро опремени канцеларии за поволни цени, консултантски услуги за водење на бизнисот и сл.

Од досегашните резултати постигнати на ова поле, може да се констатира дека во основните, а особено средните училишта веќе се направени и се прават чекори за претприемничкото учење, но потребно е и раздвигување на универзитетско

ниво, каде сè уште претприемничкото учење е застапено само по предметот претприемништво на економските факултети, а на останатите факултети оваа дисциплина не постои во програмата.

Последните години се забележуваат некои иницијативи на ова поле, како на пример Центарот за развој на почетни бизниси (Business Start – up Centre) на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и „Св. Климент Охридски“, како и бизнис инкубаторот на Универзитетот на Југоисточна Европа. Бизнис старт – ап центарот има седиште на Машинскиот факултет во Скопје, но кампањата за овој центар опфаќа 10 факултети и над 300 студенти од следните факултети: Машинскиот, Електро-техничкиот, Економскиот, Природно-математичкиот факултет, како и Техничкиот Факултет во Битола, Универзитетот на Југоисточна Европа, Факултетот за туризам, Универзитетот Американ колеџ, Факултетот за Бизнис-економија и Факултетот за општествени науки. Ова е првата успешна иницијатива во Македонија за неформално образование за претприемништво и отварање на сопствен бизнис, а со нејзино проширување може да се очекува и поинтензивно охрабрување на младите за самовработување, што конечно води и кон намалување на невработеноста. Оваа иницијатива сепак не е доволна активност, која ќе ги подготви студентите за подоцнежна самовработливост. Тргувајќи од тоа што голема е веројатноста за претприемничка активност во сферите уметност, наука, инженеринг, и др., пожелно е да се работи на воведување на предмет претприемништво и на тие факултети, а да не се ограничува застапеноста на овој предмет само на факултетите за бизнис и економија.

Од претходно наведените активности воочлива е присутноста и на неформалното образование, покрај формалното, во градење на претприемничката култура во нашата земја. Единиците, т.е. центрите на неформалното образование може да придонесат исто толку многу, дури и повеќе, кога станува збор за обучување на младите или возрасни невработени лица за претприемнички активности. Таму не постои притисок од оцени, и претприемништвото не е еден од многуте училишни предмети, на кои еден ученик треба да се посвети. Во центрите на неформалното образование се постигнува поголем ефект, бидејќи посетата на

тие обуки е доброволна и е сопствен избор на посетителот, кој верува во бенефит од истите, бидејќи е засегнат за реализација на сопствената идеја, за отпочнување бизнис, или пак за обуки во поглед на водење на административните сегменти од истиот. Во рамки на неформалното образование за претприемништво, од голема полза би било организирањето на летни кампови за претприемништво, обуки за преквалификација, обуки за промовирање на сопствениот бизнис/ идеја, обуки за имплементирање на иновации, кариерно насочување, обуки за даночни обврски и книговодство и сл.

Еден успешен пример е летната школа за средношколци, организирана во Крушево, 2010 година, од страна на СЕАВУС групацијата во соработка со УСАИД/ ПЕП, на која главна цел била презентирањето на аспекти, кои се пресудни за станување успешен млад човек, како на пример тимската работа, континуирано учење и усовршување, самоиницијативност, преговарачки вештини, јавен настап/ говор и претприемништво.

Претприемничките особини уште во средношколската возраст се пресудни и кога станува збор за аплицирање на странски престижни факултети, каде бројот на апликанти е огромен, а треба да се избере мал број на студенти, кои ќе бидат примени. Тука во процесот на селекција веќе не играат улога високите оценки. Сите апликанти ги имаат тие високи оценки. Значи како да се одберат оние, кои се посебни и кои заслужуваат да добијат место на тој престижен факултет? Се одбираат апликантите, кои во текот на средното образование биле вклучени во општествено корисна работа/ проекти, покренале некаква иницијатива, на пр. училишен клуб, училишен бенд, активно и самоиницијативно се вклучувале во голем број активности, биле водители на училишни приредби и сл. Тоа е карактеристиката, која ќе им овозможи прием на високо рангираниот факултет, не само одличните оценки. И токму таа карактеристика зборува за нивниот активен, претприемнички дух, поради кој и на факултетот ќе придонесуваат во области надвор од програмата и поради кој најверојатно ќе станат успешни во својата професија, бидејќи ќе преземаат чекор, ќе пројавуваат иницијатива и

ризик, без разлика дали тоа ќе биде во своите сопствени бизниси или компанијата каде ќе работат.

5.2 Едукација на наставници за претприемничко учење

„Претприемнички настроените наставници имаат страст за подучување. Тие се инспиративни, со широки погледи, полни со самодоверба, флексибилни и одговорни, но од време на време и кршат правила. Умеат да слушаат, да направат една идеја корисна и да ја продадат и можат да работат ориентирани кон ученикот и кон акција. Тие се тимски играчи и имаат добра мрежа.“ (Европска комисија, претприемничко учење: водач за едукатори, 2013, стр.5)

За наставниците, особено оние кои се во фаза на започнување на новитетот – предавање претприемништво- особено полезно е користењето на техники и методи на предавање преземени од т.н „најдобри практики“ од наставници и професори, кои веќе имаат стекнато искуство и кои во разни документи издадени често пати од Советот на Европа, ги изнесуваат своите предлози и идеи за она што како техника најдобро функционира и е најефективно кога станува збор за предавање претприемништво или пак некој друг предмет, во кој треба претприемништвото да биде интегрирано. Исто така е корисно воспоставување на мрежа на наставници, како на локално, така и на меѓународно ниво за споделување на искуства и размена на идеи, меѓусебно охрабрување за проекти кои допрва треба да се реализираат и сл.

Наставникот исто така мора самиот да биде претприемнички насочен, за да може да ја доближи суштината на претприемништвото до учениците. Доколку наставата се сведе на предавања и тестирања за стекнатото знаење од предавањата, не може да се очекува вистинско „ придвижување“ на учениците од пасивна во активна состојба. Апсолутната дисциплина на часот каде сите очи се вперени во наставникот, не мора да значи дека таму се случува учење. Наставникот претприемач сака раздвиженост, што можеби изгледа и како

хаотичност, но таму всушност жестоко се дебатира, дискутира или се работи во групи на одреден проблем – се случува осознавање/ учење. Со менување на просторот за учење, соочување на учениците со проблеми/ ситуации од реалниот живот (поврзани со предметот) и сите оние методи на активна настава, кои ќе бидат разработени подолу во трудот, наставникот ќе претставува самиот пример за претприемничко дејствување, па може и да очекува зголемен ентузијазам за учење и дејствување кај своите ученици. За да самите наставници станат претприемнички ориентирани кон својот предмет и наставата, мора да поминуваат обуки, тренинзи, работилници, а исто така да се вклучуваат во мрежи на наставници, кои разменуваат искуства на таа тема.

Важноста од воведувањето на предметот претприемништво во средните училишта, но уште повеќе потребата од претприемничко образование хоризонтално низ целиот курикулум, т.е во сите предмети, се согледува и во тоа што следните генерации на ученици ќе бидат претприемнички ориентирани, но уште повеќе, на тој начин ќе се произведуваат наставни кадри кои во текот на своето образование самите биле соочени со основите на тој предмет и неговото општествено значење. Тоа води до заклучок дека и самите идни кадри сфаќајќи го претприемништвото како клучна компетенција, ќе го вклучат истото во своите предавања и ќе прават конекции меѓу својот предмет и претприемништво. Со тоа се постигнува менување на свеста кај идните генерации, менување на менталниот склоп, менување на очекувањата од општеството, поточно од самиот себе.

5.3 Следење на добри практики за едукација на наставници за претприемничко учење

Европската Комисија издаде документ – водач за едукатори за претприемничко учење во 2013 година, кој содржи добри практики што се однесува до едуцирањето на кадарот за предавање претприемништво. Тука се

опфатени искуствата на неколку европски земји, кои изнесуваат свои успешни техники, методи, кои можат да бидат земени како пример и во други земји каде недостасува соодветна едукација на кадарот за предавање на тој предмет.

Финска е една од земјите каде се посветува големо внимание на тоа, оваа компетенција да биде интегрирана во курикулумот. Универзитетот Јуваскула имплементирал претприемничко учење во едукацијата на наставници и тоа низ неколку модули: основи на претприемништво и бизнис; воведен курс за претприемничко образование „Активно граѓанство и претприемништво (каде освен теорија, наставниците мора да се вклучат и во одреден проект); претприемништво во технолошко образование и физичко образование, а во мастер програмата за образование, од минатата учебна година како задолжителен предмет се слуша и предметот „Образовни иновации и претприемништво“.

Националниот колеџ за уметност и дизајн во Даблин, **Ирска**, нуди многу програми што се однесува до образование на наставници, а самото тоа што ова е колеџ за уметност и дизајн, тоа овозможува претприемничко учење, каде на креативен, нов начин студентите наоѓаат решенија. Сите студенти се изложени на т.н колаборативна пракса, каде заедно работат на проект, изложба и сл.

Group T Leuven Education колеџот од **Белгија** претставува одличен пример за создавање на иден наставнички кадар, оспособен за поинакво водење на часот, поинакво уредена училница, поинакви барања и очекувања од своите ученици. Тоа е институција која произведува наставнички кадар фокусирајќи се на трите „е“ и тоа: education (едукација), engeneering (инженерство), enterprising(претприемаштво). Тоа поточно значи: да се научи да се биде, да се научи да се знае, да се научи да се прави, да се научи да се живее заедно, а при тоа се мотивираат и поттикнуваат студентите на креативен, претприемнички начин да се вклучуваат во проекти и да комплетираат одредена задача на свој, оригинален, инвентивен начин. Во овој колеџ концептот за трите „е“ е интегриран хоризонтално низ целиот курикулум, а не претставува изолиран предмет, бидејќи претприемништвото се третира како квалификација, која би морало да ја поседува секој иден наставник/ професор.

Концептот и работењето на XIOS University колеџот од Белгија исто така се смета за добра практика, бидејќи таму претприемништвото како предмет е застапен низ целиот курикулум, а неговата важност и карактеристики, студентите ги осознаваат низ интердисциплинарни проекти. Во првиот стадиум студентите се изложени на теоретски предавања за претприемничко образование, по што следи групирање на студенти од различни програми во мешани, интердисциплинарни групи, кои развиваат проект на тема образование за оддржлив развој, а подоцна истиот проект го имплементираат во некое училиште. Програмата опфаќа и посета на организации, кои работат на оддржлив развој. Сето тоа као концепт претставува добра обука на идните наставници за пренесување на значењето на претприемништвото на идните ученици.

Македонија заедно со уште седум земји, зема учество во проектот SEECCEL, во кој се вклучија студенти – идни наставници, наставници и ученици и училишниот менаџмент на голем број училишта. Преку активностите предвидени во проектот, се развивала стратегија за т.н ENTRschool, цели кои треба да ги постигнат директорите на училиштето, цели на професорите, развивање на план за обука на наставници за претприемничко учење, дефинирање на образовни цели кои треба да ги совладаат учениците, а исто така се работело на развивање на соработка со заедницата и бизнис секторот. Училиштата вклучени во проектот како носители на еден новитет, т.е претприемништво низ целиот курикулум, треба да работат и на понатамошно ширење на таа претприемничка култура и воедно на другите училишта во својата околина да служат како пример, односно да ги споделуваат искуствата со останатите училишта.

Swansea Metropolitan University од **Велика Британија** користи методи, кои идните наставници ги подготвува за претприемнички активности во своите училници. Еден од методите е соработка со поранешни студенти на тој универзитет, кои основале свои бизниси и кои сега се поканети да учествуваат во развивање на програмата, во водење на настава и евалуација на студентите, што претставува одлична можност за студентите да дојдат во контакт и директно да учат од претприемачи.

Sogn og Fjordane University College во **Норвешка** го користи моделот REAL, каде фокусот се става на изложување на студентите (идни наставници) на конкретни, реални ситуации, каде треба активно да учествуваат, а при тоа се случува применување на наученото, но и рефлексija, т.е размислување за проблемот, како се одвивало решавањето на истиот, каков исход има активноста и сл. Често пати, студентите се оние, кои го водат предавањето, а при тоа учат, бидејќи самите мора доволно добро да го разберат проблемот, за да можат да бидат разбрани од останатите студенти при предавањето.

Во документот на Европската Комисија за обука на наставници за претприемничко учење е застапена и нашата земја поради формирање на Националниот Центар за развој на иновации и претприемничко учење, кој организира обуки за наставниците, кои го предаваат предметот бизнис и претприемништво, а исто така учествува во изготвување на соодветни материјали кои треба да се користат во наставата по тој предмет. Во 2011 година исто така е формирана Национална мрежа на наставници по претприемништво. Во средните училишта се вовеле и предметот иновации и претприемништво, па може да се констатира дека задолжителното претприемничко образование ќе овозможи изложеност на сите ученици на суштината и значењето на претприемништвото, како за самите нив, така и за идниот напредок на општеството и економијата во целина.

Кај некои наставници вроден е поривот за активно предавање, спроведување на наставни планови во средина надвор од училница, нестандартни форми на оценување и сл. Но останатите се водат според ставот дека настава претставува еднонасочно пренесување на информации и факти од наставникот кон учениците. Но, ако земеме в предвид дека претприемничкиот дух е една од компетенциите кои се очекува од наставниците да ги развиваат во текот на основното, средното или високото образование, тогаш не смееме да веруваме дека тој дух би се развил сам по себе или единствено преку предмет претприемништво. Секој еден наставник, кој самиот постапува со својот предмет, училницата и учениците на претприемнички начин и кој со страст и интерес зборува и делува во врска со една

наставна единица, може да смета дека ќе предизвика и кај своите ученици заинтересираност, акција, иницијатива, критичко размислување, желба за работа во група и сл. Но таа подготвеност на кадарот треба и мора да се случува плански. Едукацијата на идните наставници за претприемничко учење треба да претставува составен дел од програмата на секој факултет каде тие се стекнуваат со образование. Кога самите ќе бидат запознаени со претприемништвото и неговата улога во економијата на едно општество, ќе можат во иднина своите предмети да ги поврзуваат со претприемништво или преку начинот на водење на наставата ќе поттикнуваат претприемнички карактеристики кај учениците.

6. АКТИВНА НАСТАВА

6.1 Неопходноста од активна настава и претприемништвото во неа

Постојат два основни концепта на водење на настава: традиционална и активна.

Традиционалната настава се карактеризира со однапред утврдени планови и програми, предавања на одреден материјал, кој ученикот треба да го усвои, оценување на знаењето преку усни и писмени тестирања, недоволно користење на технологија, мотивацијата се поттикнува преку оцени и наградување, а од ученикот се очекува да го усвои знаењето, при што не се земаат во предвид потребите и индивидуалноста на секое дете.

За разлика од традиционалната, во овој нов концепт на **активно учење**, ученикот е во фокусот на наставниот процес, а не наставникот. Оценувањето се одвива на најразлични начини, меѓу кои и себеоценување кои го прави самиот ученик. Мотивацијата доаѓа од самиот ученик, а условите во кои се одвива

наставниот процес се разликуваат во голема мера од условите на фронталната настава.

И покрај тоа што во изминативе години се става акцентот на важноста на активната настава и се прават обиди за напуштање на традиционалната настава, сепак во голем број училишта ширум светот претставува проблем свртувањето кон новиот концепт, при што една од причините е недоволната обученост на наставниот кадар за водење на таква настава.

И покрај тоа што во последните години значително порасна бројот на објавени статии, книги околу активната настава, а и сè поинтензивно се работи на креирање училишна атмосфера, во која наставните програми се реализираат преку „активни“ методи, сепак активната настава не може да се смета за сосема нов концепт. Уште во триесеттите години на 20-тиот век претставниците на реформската педагогија го промовираат значењето на активното наспроти пасивното учење. „Се работи за тоа, ученикот да се премести од пасивна во активна состојба.“ (Гудјон, 2008, стр. 8) Активната настава не е дидактичка теорија, во чија основа лежат принципи за водење на таква активна настава ориентирана кон делување, а не пасивно слушање. Таа се појавила повеќе како импулс, како обид за нешто поинакво, а не како применување на претходно поставени теоретски принципи за активна настава. Целта кон која училиштата ширум светот се стремат не е преку активната настава да се постигне само повеќе забава за учениците во наставниот процес, туку целта е она што треба наставните програми и нивната реализација да поттикнат да се развие кај еден ученик во време на глобализација и зголемена компетитивност. Поточно кои сè вештини треба да се развиваат кај учениците во текот на нивното образование.

Еден од проблемите, т.е предизвиците на училишниот систем е изгубениот интерес, т.е мотивација кај учениците за учење, што е делумно резултат на неможност на учениците да најдат смисла или подоцнежна примена во тоа што го учат во наставните програми, меѓутоа и во апстрактноста на истите. Со активната настава, оваа состојба се очекува да се промени, бидејќи во процесите на активно учење се вклучуваат сите сетила, се учи преку активно инволвирање во процесот,

т.е правење, соработување, а не слушање, не се нудат готови одговори, туку се очекува од учениците сами да доаѓаат до истите преку креативни начини.

Советот на Европа неодамна усвои 8 компетенции, кои треба да претставуваат цел на образовниот процес и кои треба да се развиваат кај учениците, но и кај возрасни граѓани во текот на нивниот живот (2014, преземено од http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm). Овие компетенции се:

- Комуникација на мајчин јазик;
- Комуникација на странски јазици;
- Математички компетенции и базични компетенции во науката и технологијата;
- Дигитални компетенции;
- Учење како да се учи;
- Интерперсонални, интеркултурни и социјални компетенции, како и граѓански компетенции;
- Компетенции за претприемништво; и
- Културно изразување.

Тие се клучни вештини, кои еден современ човек треба да ги поседува, за да може успешно да одговори на предизвиците на модерното општество. Стекнувањето на тие вештини мора да се случува низ курикулумот на секој еден наставен предмет, а со самиот фокус на наставниот кадар на поттикнување на овие вештини, учениците ќе најдат повеќе смисла во образованието, бидејќи тоа ги подготвува за она што следи во нивниот живот, т.е понатамошно образование и вработување.

Споредено со овие вештини, постои и друга рамка, изготвена од партнерството за вештини за 21-виот век, основано како соработка помеѓу големите компании како Интел Корпорешн, Адоуби Системс, Епл, Циско Системс, Дел, Форд, Хјулит

Пакард, ЛЕГО, Мајкрософт, Оракл од една страна и Националното здружение за образование на САД. Целта на оваа поставена рамка е да се подобри образованието во САД. (Partnership for 21st century skills, <http://www.p21.org/about-us/our-history>)

Во таа рамка е исто така впечатливо дека во целите на образованието на 21-век е вклучено стекнувањето на иновативни вештини : критичко размислување, комуникација, колаборација, креативност, но и кариерни и животни вештини.

6.2 Карактеристики на активната настава

Активната настава ги носи следните обележја:

- *Сетилни искуства и сетилно учење*

Значењето на сетилните активности во развојот на интелектуалните способности е големо. „Ситуации во наставниот процес, кои не предизвикуваат

дразба кај ученикот, а исто така и еднолични активности, доведуваат до ослабување на психичката активност, недостаток од нагон (поттик) за учење, пад на концентрација, замор.“ (цитат преземен од Гудјонс, 2008, стр. 60). Докажано е и дека степенот на активирање на formation reticularis (дел од мозочното стебло) на пр. преку дразба на допир, на мирис, вкус, слух и вид, во голема мера ја одредува и активната состојба на големиот мозок, но ја одредува и енергијата кај поединецот. Оттука заморот не е само последица од напор, туку и од сосема спротивното, т.е недостаток на сетилни приливи во formation reticularis (Гудјонс, 2008, стр. 60).

Колку е важна сетилната дразба и активното делување на ученикот во наставниот процес потенцира и Виценбахер истакнувајќи едно истражување на американското аудиовизуелно друштво во врска со способноста за памтење. Според истото, „ние задржуваме во нашата меморија 20% од она што го слушаме, 30% од она што го гледаме, 80% од она што сами можеме да го формулираме и 90% од она што сами го правиме.“ (цитат преземен од Гудјонс, 2008, стр. 61) Но памтењето на информации многу автори го сметаат за ирелевантно, бидејќи новината во образовниот процес и она што се бара не е меморизирање на факти, туку разбирање на материјалот, размислување за истиот и изнаоѓање на креативни решенија за одреден проблем.

Други особености на активната настава се:

- *Интензивна интеракција меѓу сите субјекти во наставниот процес*
- *Афирмација на самостојната работа на учениците*
- *Застапеност на истражувачки постапки во учењето*
- *Интензивирање на тимска работа на наставниците.*
- *Внесување на елементи на проблемска настава (Адамческа, 1996, стр.11)*

Активната настава е дел од т.н отворена школа според својата педагошка ориентација, а тоа значи дека таа во себе вклучува прогресивни и нови идеи на изведување на настава, односно прифаќа сè она што учењето го прави полесно и поинтересно, што нуди флексибилност, отвореност и насоченост кон природната околина и општеството. (Адамческа, 1996)

6.3 Наставникот во активната настава

Реализаторите на активната настава, без оглед на тоа за каков предмет станува збор, имаат четири основни функции во врска со изведување на наставата, а тоа се:

1. Подготовка
2. Планирање
3. Реализација
4. Вреднување

Подготовката и планирањето се од голема важност во наставниот процес и зафаќаат најголем дел од работниот ангажман на наставникот. Со солидно направен план и подготовка, самиот час, т.е училницата најверојатно би изгледала како место каде во парови или групи учениците фокусирано работат на одреден проблем, а наставникот надгледува, а не го користи целиот час за класично предавање на материјата. Ефектот што се постигнува од часовите, во кои учениците се инволвирани во одредена задача многу повеќе од наставникот, е многу поголем отколку обратната ситуација, традиционалната слика на фронтална настава. Активностите на наставникот се сведуваат на насочување, менување на текот на активностите, на состав на група, работни задачи и сл.,

поттикнува, се грижи за постоење на работна атмосфера, приспособува темпо, помага, организира. (Адамческа, 1996)

6.4 Ученикот во активната настава

За разлика од фронталната, во активната настава ученикот е изложен на многу поефективни техники на работа и учење, поради што се развиваат и одредени карактеристики, како самостојност во истражувањето и учењето, желба за истражување, критичко размислување, инвентивност, креативност, преземање иницијатива и многу други, кои пак се особини потребни на секој поединец во современото живеење. Тоа не се само вештини со кои поединецот подобро ќе се снаоѓа околу вработување и успешност во кариерата, туку тоа се вештини, кои му се потребни на поединецот низ сите сегменти од животот. Овие вештини се и одлика на претприемништвото, па затоа може да се заклучи дека во текот на образованието, почнувајќи уште од основното, па преку средното до високото образование, со користење на техники, методи типични за активната настава, го вадиме ученикот од пасивна состојба и од него правиме буден, активен, иницијативен ученик и граѓанин.

Ученикот изведува активности според своето темпо на работа и способности, при што често пати и самиот ги бира активностите или задачите, кои наставникот претходно ги осмислил и дизајнирал. Според Адамческа (1996), ова се аспектите, на кои треба да се обрне внимание во наставниот процес, за да му овозможиме на ученикот квалитетна настава:

- Проширување на просторот и овозможување на оптимални услови за учење на конкретна материја
- Создавање на услови за проблемско доживување на задачите
- Оспособување на ученикот за техники и постапки на истражување

- Почитување на индивидуалноста и разликите меѓу учениците се со цел напредување на секој поединец
- Поттикнување на користење на претходно стекнати знаења во решавање на новите проблеми, при што ученикот се преиспитува себеси, бара потврда за вредностите на својата работа, а развива и солидни тимски односи.

6.5 Творби – продукти на учениците во активната настава

Изработката на трудови ја изразува креативноста на учениците, а тоа е начин на учење, совладување на некоја партија или пак согледување на одреден аспект од човековото живеење, природата, минатото и сл. Чувството дека нешто создава, кај ученикот развива позитивна ориентираност кон предметот и буди мотивација. Постојат разни видови на творби: илустрирани книги, работни мапи, сликовници, информативни книги, збирки на примероци од природата и сл. (Адамческа, 1996)

Зборувајќи за продуктите како краен резултат од проектите, Гудјонс (2008) ја истакнува нивната вредност како корисни, не само за поединецот, туку и за класот воопшто, и тие мора да бидат изложени или презентирани јавно, како би биле подложени на критика и евалуација од останатите ученици, а и би служеле како извор на информации/ знаење за нив. Емер и Ленцен ја направиле следната категоризација на различни типови на продукти, базирана на долгогодишно искуство со проектна настава на Оберштуфенколег Билефелд, Германија.

1. Акциони и кооперациони продукти (подиумски дискусии, соработка со вонучилишни групи)
2. Продукт – претстава (театар, видео презентација и сл.)
3. Документарни продукти (брошури, книги)

4. Изложбени продукти (изложби)
5. Аранжирачки продукти (садење растенија, уредување на игралишта, училници и сл.) (преземено од Гудјонс, 2008, стр.87)

Кога станува збор за продуктите, не е пресуден нивниот изглед, естетиката односно дали се технички совршено изведени (освен по техничките предмети, каде токму тоа е најважниот критериум), бидејќи процесот на учење се одвивал во текот на изработка на продуктот и тој процес води кон знаење. Тоа стекнато знаење, смета Гудјонс, е различно по квалитет од она стекнато преку традиционалната настава, бидејќи не е енциклопедиско, туку „мултимедијално изградено, подолготрајно, кое го олеснува трансферот за понатамошно делување“ (2008, стр. 88).

Споредено со тоа, во претприемничката сфера исто така станува збор за креирање, создавање, т.е отварање на сопствен бизнис. Станува збор за желба да се создаде нешто свое, кое има голема вредност исто како и кај наставата во која редовно се изработува некаков проект.

6.6 Типови на активна настава

Варијации на активната настава се: *искуствена настава, проблемска настава, партиципативна настава и кооперативна настава.*

Дејвид Колб го развил моделот за **искуствена настава** и според него промената и растот се одвиваат низ еден циклус, кој се состои од неколку фази:

- Конкретно искуство односно доживување, кога ученикот се среќава со ново искуство, каде се труди да го разбере истото преку чувствување, набљудување и реагирање
- Рефлексивна опсервација, каде се бара одговор на тоа што е направено и/или доживеано, се прави критична проценка на податоците
- Концептуализација - во оваа фаза ученикот се прашува за значењето на доживеаното и навлегува во интерпретација на доживеаното
- Активно експериментирање или тестирање на импликации во новите ситуации (Alibabić Š., Popović K., Avdagić E., 2013, стр. 55-56)

Според Колб учењето е процес, а не резултат, тоа е холистичко и интегративно и бара взаемна игра помеѓу личноста и околината. (Michel, Cater, Varela, 2009)

Друг пристап е **проблемска настава**, чии почетоци се среќаваат уште во учењето на филозофот и едукатор Џон Дјуи, кој тврди дека проблемите се стимул за размислување, а за да се дојде до решение на проблем, учениците мора првенствено да ги научат основните принципи на еден предмет. Во овој тип на настава учењето е активен, интегриран и конструктивен процес, кој е под влијание на социјални и контекстуални фактори (преземено од http://web.stanford.edu/dept/CTL/cgibin/docs/newsletter/problem_based_learning.pdf)

Во оваа настава се работи на решавање на т.н. „ open – ended “ проблеми, во кои не постои едно точно решение, а се настојува да се примени групов облик на работа , при што учениците во групи ќе доаѓаат до одредени решенија, а стануваат „ самостојно насочени“ ученици. Во процесот на учење е важно учениците да бидат свесни за информациите кои веќе ги поседуваат за одредениот проблем, кои информации им се потребни за да го решат проблемот, како и за стратегиите кои треба да се применат за да се дојде до решението. Меѓутоа јасно е дека не сите ученици имаат капацитет сами да артикулираат ваков начин на размислување, па затоа според Арамбула- Гринфилд (Arambula – Greenfield, 1996) задачата на наставникот е да биде „ когнитивен тренер“, кој ќе модулира стратегии, ќе го води

истражувањето и ќе им помага на учениците во врска со проблемот на истражување.

Партиципативниот приод во активната настава значи на ученикот да му се даде активна улога, во смисла тој да биде вклучен во изборот на задачите, делови од програмата што треба да се учат, учество во оценување на некои училишни проекти и сл. Во една таква поставеност ученикот се здобива со поголема одговорност, повеќе мотивираност за она што ќе се работи и што ќе се оценува, бидејќи го засегаат и резултатите од неговиот избор. (Michel, Cater, Varela, 2009)

Според моделот на Џонсон и Џонсон (1998) **кооперативна настава** вклучува ученици кои работат во тимови за да постигнат некаква цел, под услови кои ги вклучуваат следните елементи:

1. Позитивна меѓузависност –сите ученици во рамки на еден тим треба да се потпрат еден на друг, да веруваат еден на друг, за да се постигне целта
2. Индивидуална одговорност – секој во својот тим носи одговорност за (не)сработеното и за совладување на материјалот. Ова е особено важно кога се оценува посебно работата на секој ученик одделно и се презентираат резултатите и до целиот тим и до поединецот.
3. Интеракција лице в лице – во процесот на заедничко работење(учење) постојат фази во кои се работи заедно, но и задачи кои се совладуваат индивидуално, но во секој случај членовите од тимот потребно е да си даваат фидбек, меѓусебно предизвикувајќи се околу размислувањата и заклучоците, а секако и да се охрабруваат едни со други.
4. Соодветна примена на колаборативни вештини –на учениците им се помага и се охрабруваат да ги развијат и вежбаат следните вештини: градење на доверба, лидерство, донесување одлуки, комуникација и менаџирање со конфликти.
5. Групна обработка – во овој тип на настава учениците поставуваат групни цели, повремено го оценуваат она што го работат како тим, ги

идентификуваат промените, кои би ги направиле за да во иднина функционираат уште подобро како тим.

7. ПРЕКУ АКТИВНА НАСТАВА ДО ПРЕТПРИЕМНИЧКИ ВЕШТИНИ

7.1 Конструктивизмот во полза на претприемништвото

Конструктивизмот како теорија на учењето не е ново креирана теорија, таа е промовирана пред повеќе од 100 години од страна на Џон Дјуи, но нејзините основи се среќаваат и во теориите на Пијаже и Виготски, но за жал до пред извесно време не била применувана во училиштата, а може да се каже дека и денес тешко и бавно се одвива процесот на имплементирање на конструктивистички методи во наставата, како што е впрочем случај со сите варијации на активната настава.

Според конструктивистичката мисла, процесот на учење не е пасивен, односно едноставно пренесување на инструкции и на информации од околината, или извор на знаења, туку е активно делување на оној што учи. „Учењето е чин кој се изведува самостојно, со силна поврзаност со одредена ситуација, во чиј тек содржините и вештините не се апсорбираат, туку се конструираат.“ (преземен цитат од Кројцнахер, стр. 63)

Една од главните карактеристики на конструктивизмот е дека учениците ги креираат новите знаења врз база на претходно стекнати знаења и искуства. Тука се даваат „автентични и конкретни задачи од опкружувањето наместо апстрактни упатства кои се надвор од контекст“, при што, наставниците имаат улога „да ги поттикнат учениците да анализираат, предвидуваат и интерпретираат информации,“ (Шпановиќ, 2008, стр.106). Учениците мора и треба да поставуваат прашања, а не да бидат тивки, пасивни слушатели, кои примаат некакви факти. Преку активен дијалог со наставниците и другите соученици, тие ги

преиспитуваат своите знаења, ставови, анализираат, но и се обучуваат да ги бранат и оправдуваат своите мислења.

Применет во доменот на претприемничкото образование, конструктивизмот едноставно би значел акумулираното знаење да се „проба“, дополни, обогати со искуство, при што ќе се постигне степенот на развивање компетенција. Знаењето што се акумулирало во текот на одреден период, без рефлектирање на она што се учело, станува неискористено знаење, кое брзо се заборава (Кројцнахер, 2009). Леблер (Löbner, 2006) смета дека знаењата од претприемништво што се стекнуваат во соодветното образование не се доволни сами по себе, за да утре еден претприемач успешно го води својот бизнис. Стратегиите и упатствата, кои може да ги најде во солидната литература за претприемништво, а и претходното искуство, нема точно да му покажат како да го води тој бизнис, бидејќи се работи за несигурни и променливи бизнис околности. Умешноста се состои во тоа да може наново да создава одговори на новонастаната ситуација т.е проблем, да размислува отворено, да конструира нови решенија.

Но, како некој би можел да произведе креативни, нови решенија, кои другите до тогаш не можеле да ги видат, и со тоа да се издвои како успешен иноватор, доколку во текот на целиот свој живот бил принудуван да дава одговори, кои се само репродукција на научен материјал, а не сопствено размислување или идеја? Или како што вели Леблер (2006, стр.26) „ Како некој да произведе независни мисли, ако нема можност да произведе независни одговори?“

Во тоа лежи основната задача што треба да ја има наставата и процесот на едукација, а конструктивизмот како филозофија т.е пристап го бара токму тоа од наставниот процес и кадар – учењето неизбежно да се поврзе со контекст, со реална ситуација, каде преку истражување ученикот ќе создава линкови помеѓу претходното и новото знаење, а при тоа за да не настане разидување помеѓу фактичката реалност (точните податоци) и искуствата и знаењата до кои доаѓа ученикот, наставникот е фигурата која води и насочува.

7.2 Техниките на активната настава како стимулатори за претприемничките вештини

Во наставниот процес кај нас, но и ширум светот, се практикуваат разни техники на активна настава со цел поквалитетно образование на младите. Истите се применуваат со различен интензитет, а честотата зависи од природата на предметот, од времето кое им стои на располагање на едукаторите, техничката опременост на училиштето и сл.

Една поделба на методите на активната настава направил Вебер (1995) издвојувајќи две главни групи на методи, кои треба да се користат во активната настава и тоа:

1. „Методи, кои допуштаат самостојно планирање на процесот на учење и на чекорите при учењето со вклучување на вонучилишната реалност, т.е влијание врз реалноста.“ Вебер (1995) тука ги вбројува истражувањата (прашалници), студии на случај, работилници на иднината „Zukunftswerkstatt“, сценарија и проекти.

2. Методи, со кои во процесот на учење постојат „дејствија иницирани од модели на реалноста и кои на учениците им доделуваат одредени улоги, цели и задачи за време на конкретни фази“ од процесот на учење. (Вебер, стр.17, 1995) Тука ги наведува симулациите, симулациони игри: игри на одлучување, игри на улоги, конференциски игри и плански игри.

Во првата група спаѓа и „**brainstorming**“ како една доста отворена форма во процесот на планирање бидејќи нуди можност за вклучување на голем број ученици, а при тоа се согледуваат нивните интереси за истражување, желби за тип на активности и преференци. Согласно изнесените идеи се структурира план за она што ќе биде истражувано. Но наставниците треба да имаат добро подготвена и

обмислена појдовна проблемска ситуација, а потоа да понудат помош на учениците во структурирањето и планирањето.

Форумите за дискусија им овозможуваат на учениците да имаат преглед на „потенцијалните предмети на изучување од една тематска област, преглед за структурата на еден предмет на изучување, спротивставени научни и политички позиции за еден предмет на изучување, а исто така и да имаат претстава за ширината на толкувањата, објаснувањата и можностите за вршење влијание.“ (Вебер, 1995) Преку форумите се создаваат импулси за размислување, за преиспитување на своите ставови, а исто така се проширува знаењето за темата.

Истражувања и средби (интервјуа) со експерти се можност за учениците да добијат корисни и релевантни информации од стручни лица, активни во еден конкретен домен. Често пати учениците ги реализираат тие средби надвор од училиштето, при што стекнуваат автентични искуства, набљудуваат процеси, истражуваат и откриваат, испитуваат и проверуваат претходно стекнати знаења во наставата.

Студии на случај, каде учениците пред сè треба да бидат свесни кои/какви познавања им се потребни за соодветно решение на некој конкретен конфликтен случај. Тие го анализираат случајот, алтернативните решенија за проблемската ситуација т.е случај и ефектите од истите. Студиите на случај претставуваат на еден начин вежба за самостојно одлучување, базирана на реален, конкретен пример (Вебер, 1995).

Zukunftswerkstatt е техника која претпоставува постоење на креативен потенцијал на решавање на одреден проблем кај секоја индивидуа, а со истата, тој потенцијал треба да се реализира како индивидуата би можела да открива и развива цели за својата иднина, но и да смислува постапки како би ги реализирала тие перспективи (Кројцнахер, 2009). Во оваа техника процесот на учење има игровен и креативен карактер, се одвива во мали групи или во целиот клас и опфаќа три фази: критика, утопија/визија и реализација. (Кројцнахер, стр.114). Во оваа техника се поврзува креативниот потенцијал со прагматичното

размислување, па оттука може да се окарактеризира како успешна во наставата која е претприемнички ориентирана.

Проектите како особено важен метод во активната настава се обработени во посебно поглавје 7.4.

„**Сценарија** се метод, со чија помош изолирани претстави за позитивни и негативни промени на поедини развојни фактори во иднината се вклопуваат (интегрираат) во широки, глобални модели, т.е можни и веројатни „иднини“ и кои што се разбирливи и опишливи, како сетилно, така и интелектуално.“ (Вајнбрeнер, 1995, през. од <http://www.sowi-online.de/praxis/methode/szenariotechnik.html>) Преку оваа техника всушност се анализираат и дискутираат општествени проблеми, домените каде тие влијаат, но и факторите кои влијаат на нив, а исто така се разгледуваат нивните можни патеки на развој во иднина, а во сè тоа се вклучени како квантитативни податоци, така и квалитативни информации и проценки (Вебер, 1995). Вајнбрeнер издвојува два главни типа на сценарија, кои мора да се развијат при користењето на оваа техника, и тоа: најдоброто можно сценарио, кое има најповолен можеен исход во иднина и најлошо можно сценарио, кое има најнеповолен можеен исход во иднина. Сценаријата според Вајнбрeнер треба да се: интегрирачки, да ги опфатат сите клучни фактори, креативно-интуитивни, партиципативни и комуникативни, транспарентни, критични, политички, мултидимензионални и интердисциплинарни, практични и нормативни.

Втората група на техники се од полза особено во општествените науки, во кои предавањата изобилуваат со апстрактни претставувања на поимите и појавите и за разлика од предметите по природни науки, каде преку експерименти, опити и набљудување може да се овозможи јасна претстава за проблемот на изучување, во општествените недостасува таа конекција со реалноста и учениците не можат да ја увидат релевантноста на тоа што се учи. Па така **симулациите** нудат можност да се разјаснат тешко разбирливи процеси, а при тоа да се избегне когнитивно меморизирање на дефиниции за тие процеси или појави, како на пр. ефекти од инфлација. (Вебер, 1995) Во **симулационите игри** учениците преземаат

одредени улоги, развиваат стратегија и ја играат играта на еден слободен и безбеден простор (а не во реалниот свет), во кој не сносат одговорност од донесена погрешна одлука, затоа преку игрите имаат можност за испробување на разни опции, тактизирања, согледувања на ефектите од донесените одлуки во играта во една симулирана реалност. Друга предност на симулационите игри е зголемената концентрација на учениците (споредено со фронталната настава), бидејќи е присутна напнатост околу исходот (Вебер, 1995), а исто така поради непредвидливите чекори на противникот, времето кое стои на располагање и сл. Исто така тука е и можноста за самите ученици, да ги преиспитаат своите знаења, да увидат каде имаат пропусти во една конкретна тема.

Кројцнахер (2009) во поглед на германскиот образовен систем, во техники на активната настава, кои поконкретно се од полза за градење на претприемничките вештини, ги вбројува проектите, средби со експерти (интервјуа и дискусии), студии на случај, ученичките фирми – „Schülerfirmen“, работилница на иднината – „Zukunftswerkstatt“ . Во овие техники меѓу другото се постигнува подобрување на самостојноста, соработката и комуникацијата меѓу учениците, и затоа можат да придонесат и за развивање на економски вештини во смисла донесување одлуки и одговорност. (Steinmann/Weber, 1995)

Flipped classroom или „превртена училница“ е еден од најновите трендови во поглед на примена на активни техники во образовниот процес. Нејзиниот назив „превртена училница“ упатува на алокација на фазите од наставниот процес, она што во фронталната настава се случува во училница, во овој модел се случува надвор од училница, неопходен е пристапот до компјутер, а оној што го пренесува знаењето во фронталната настава (наставникот), во „превртената“ незадолжително е изворот на знаења, бидејќи најчесто во моделот „flipped classroom“ учениците сами доаѓаат до нови знаења, преку гледање на кратки видеа, снимени од самиот професор како предавање, кое потоа учениците онлајн го проследуваат, или пак наставникот посочува видео, кое тие треба да го изгледаат, а тоа е проследено со краток квиз кој учениците го решаваат и веднаш добиваат повратен одговор за точните и погрешните одговори. Следниот час

следи дискусија или решавање на конкретни проблеми од таа тема. Со тоа училницата, т.е часот се претвора во активна работилница, каде наставникот набљудува, разјаснува концепти и ја проверува способноста на учениците да го применат наученото. На тој начин, она што во традиционалната настава претставува домашна задача, во оваа техника се работи на самиот час, а домашното станува индивидуално учење и стекнување на нова информација/знаење. Овој начин нуди поинтензивна интеракција на наставникот со своите ученици, а и индивидуално водење и пристапување до секој од нив. (<http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ELI7081.pdf>)

Веќе голем дел од универзитетските професори, но и наставници во средно или основно училиште, делумно или целосно се ориентирани кон овој тип на настава. Како суштинска придобивка од превртената училница Р. Талберт, универзитетски професор по математика, го издвојува самостојното доаѓање до ново знаење. „Целата поента на факултетот е да научиш како да се образуваш самиот себе – што всушност и остатокот од животот ќе се бара од тебе.“ (Талберт, 2013, <http://online.qmags.com/CPT0113?fs=2&pg=33&mode=1#pg34&mode1>)

За техничка поддршка на овој модел веќе се креирани голем број на веб алатки и платформи, со помош на кои професорите сами креираат видеа и квизови кои се однесуваат на тие видеа. Меѓу покористените во наставничките кругови спаѓаат: Edmodo, Khan Academy, EduCanon, Zaption, EdPuzzle и многу други.

Учење преку подучување е метод кој своите корени ги има во реформската педагогија, а во почетокот на 80-тите години Жан- Пол Мартин ги поставува основите и го развива овој модел, кој се базира на принципот на зголемена активност на учениците. Во овој модел учениците имаат поголема автономија и ги преземаат функциите на наставниците, бидејќи подготовката за часот, предавањата, осмислувањето на активности за проверка на знаењето и сл., тука лежат во рацете на учениците. Наставниците го распределуваат материјалот на учениците, кои потоа добиваат еден час да се подготват за доделениот материјал и да направат концепт и стратегија на кој начин ќе го презентираат својот дел. Во тој

процес тие мора пред сè самите да ги направат потребните врски меѓу старото и новото знаење, да ја редуцираат комплексноста, а презентирањето да го структурираат на начин, на кој ќе биде доволно јасно и опишливо за публиката (соучениците), а на крајот да го евалуираат стекнатото знаење кај соучениците.

Вештините, кои според Мартин (2000) се стекнуваат при инволвираноста на учениците во овој метод се: способноста да се размислува во покомплексни контексти, способност за работа во тим, комуникациски способности, исто така се развиваат техники за презентирање, а и водителски техники (кои подоцна се корисна квалификација при факултетските презентации, а и во работните односи), се јакне самодовербата и сл. Креативноста во осмислувањето на презентацијата и вежбите за проверка на стекнатото знаење е голема, бидејќи тие можат да имаат најразлични облици, сè тоа е препуштено на ученикот и неговата имагинација. Мартин ги толкува и тн. контролирачки вештини, кои со текот на времето се зајакнуваат при користењето на овој метод, а тоа значи дека ученикот се стекнува со чувство дека доделената задача, текот на презентирањето, активирањето на другите ученици и евентуално настанатите потешкотии ги држи под контрола и може да ги совлада.

7.3 Играта како техника на активната настава

Знаењата околу целата таа област претприемништво незадолжително се стекнуваат само во настава по истоимениот предмет и не само преку фронтална настава, кај што наставникот со својот академски авторитет е единствен извор на знаења. Многу повеќе истиот тој наставник треба да се ориентира кон други поинакви извори и техники како учениците поквалитетно да дојдат до знаења за претприемништво, но и не само тоа, туку како ќе ги стекнат претприемничките вештини. Играта е метод кој нуди забава, но и максимална ангажираност од

страна на учениците, токму поради тоа што тие преку истата не се свесни дека се во процес на учење.

Симулациони игри – во овој тип на игри „учениците во текот на наставата се стекнуваат со стратешки, социјални и технички вештини на дејствување и тоа преку симулација на реални процеси. Симулационата игра демонстрира преку пример, како поставувањето на одреден проблем може да се претвори во акција, и колку е неопходно активното делување за проширување на стручното знаење“ (Гудјонс, 2008, стр. 121-122). Истражувањата покажале дека и покрај големата ефикасност и позитивниот исход од применувањето на играта, таа сепак не може да се сфати како замена за предавањата каде што треба да се пренесат знаења за претприемништво, но треба да биде нивно дополнување и да влезе во курикулумот за тој предмет.

Во некои земји во Европа и САД веќе се пласирани на пазарот софтверски игри, преку кои учениците влегуваат во светот на претприемништвото и бизнисот. На пример германското министерство за економија и технологија покренала иницијатива под наслов „Претприемнички дух во училиштата“, во чии рамки меѓу другото е дизајнирана и онлајн симулациона економска игра **BeBoss**, преку која на еден занимлив начин учениците се стекнуваат со знаења за претприемништвото. Во оваа игра ученикот основа своја медиумска агенција, и преку секојдневно ангажирање во истата околу успехот на агенцијата и тимската работа на персоналот, добива претстава за тоа какви сè одговорности носи таа позиција, односно што значи водењето и одржувањето на сопствениот бизнис. Оваа игра честопати се интегрира и во наставата, поради тоа што програмата нуди опција за наставникот да ја следи работата на секој ученик индивидуално. (http://www.unternehmergeist-macht-schule.de/DE/AusderPraxis/Lehrerfortbildung/Lehrerfortbildung_node.html)

Друг успешен пример за софтверска симулациона игра е **Sim Venture**, која е повеќе пати наградувана не само во Велика Британија, од каде потекнуваат нејзините креатори, туку и пошироко. Тоа е можност за водење на виртуелна компанија во време од најмногу 36 месеци, при што сопственикот на компанијата

води сметка за сите аспекти од бизнисот, а исто така добива повратна информација за последиците од неговите дејствувања. Оваа игра е наменета за различни возрасни групи, почнувајќи од ученици на 14 годишна возраст, кои можат да стекнат знаења за бизнис, претприемништво, па сè до вработени во компании, кои оваа игра можат да ја користат како тренинг за одредени вештини. (<http://simventure.co.uk/the-product/overview>)

Повеќето образовни институции кои ја нудат програмата претприемништво, како основна алатка за поттикнување на претприемничкиот дух го користат изработувањето на бизнис план. На ова се спротивставуваат Л. Ахтенхаген и Б. Јоханисон (2013), кои ја поставуваат играта, поконкретно претприемничката игра, како механизам на активната настава за постигнување на целта – креирање на претприемнички дух. Нивното истражување го спровеле во бизнис колеџ во Шведска на мастер програма со повеќе групи студенти, а заклучоците до кои дошле се дека таа креирана претприемничка игра е одлично и корисно искуство на студентите, каде се покажува дека играта е навистина ефикасна алатка во креирањето на претприемнички начин на размислување, а истата е веќе влезена во курикулумот на мастер програмата. Играта во претприемничкото образование им овозможува на студентите искусување на интеракција, ризикување, откривање и развивање на својата креативност и експериментирање во еден „безбеден сетинг“. Студентите ја истакнале користа од оваа игра и во поглед на развивање на способност да се изнаоѓаат креативни решенија на проблеми и надвор од претприемништвото, т.е пошироко во секој сегмент од животот.

7.4 Проектна настава како облик на активна настава

Во денешното образование, училиштата ширум светот ја спроведуваат проектната настава низ разни форми пр. проектна недела, проектни денови, проектни патувања, проекти во училишниот живот и сл.

Според германскиот професор по училишна педагогија Гудјонс (2008, стр. 78), „проектната настава мора да се сфати сериозно, а не да се разбере како начин на игра за фрустрираните ученици и исцрпените наставници, бидејќи во спротивно таа како важна реформа лесно би можела да се изгуби слично на некој моден тренд.“ Гудјонс ја потенцира и неопходноста проектната настава да биде интегриран дел од курикулот, да има голема застапеност, а да не претставува исклучок, т.е. повремени излет од фронталната настава, бидејќи во тој случај “постои опасност од едноставна поларизација на концепт за проект и концепт за традиционална настава.“ (Гудјонс, 2008, стр.78)

Долго време пред навистина да се обрнува големо внимание на проектната настава, големиот филозоф и педагог Џон Дјуи (1859 – 1952) основал и развил концепт за неа, кој содржел политички, филозофски, психолошки и педагошки аспекти. Според Дјуи, следните аспекти се значајни кога станува збор за настава со проекти: (Гудјонс, 2008)

1. Проектната размисла е реакција на општествените односи, кои брзо се менуваат, а самата проектна настава треба да одговори на предизвиците на нашето време. Потребно е преку неа да се направи преместување на тежиштето од позиција „училишниот предмет“ до позиција „живот“, односно наставата да добие општествена димензија и да биде релевантна за практиката.

2. Проектната идеја е во голема мера поврзана со демократијата. Дјуи зборува за слободата што индивидуата ја има, да се стекнува со различни искуства и тоа не по пат на слушање наредби „од горе“, туку ослободена од хиерархиска потчинетост, таа го остварува правото сама да управува со своите прашања. Во таа насока Гудјонс (2008) смета дека доколку би се исполнил условот учениците да бидат третираны како рамноправни партнери во наставниот процес, при што самоорганизација и одговорност се неизоставен дел од процесот, тогаш тоа ќе значи дека проектната настава се доближила кон демократско дејствување не само во доменот на училиштето, туку и надвор од него.

3. Во основата на воспитувачката филозофија на Дјуи лежи ставот дека спознавањето и правењето (делувањето) се неразделливи или попознато како „learning by doing“ при што „воспитувањето не смее да значи подготвување за светот на возрасните, туку е истовремено цел и средство на човечкиот „повисок развој“ (Гудјонс, 2008, стр. 75).

Кога станува збор за чекорите на реализирање на проектна настава и нејзините карактеристики, Гудјонс (2008) го наведува следното:

- Прв чекор треба да претставува избор на околност, т.е ситуација која е погодна за стекнување на искуство

Овој чекор треба да ги содржи следните карактеристики: ориентираност кон интересите на вклучените во проектот, релевантност за општествената практика.

- Втор чекор: заедничко развивање на план за решавање на проблемот

Овој чекор треба да ги содржи следните карактеристики: проектно планирање насочено кон одредена цел, самоорганизирање и самоодговорност.

- Трет чекор е разработување на проблемот преку активно учење

Следните карактеристики се важни во оваа фаза: вклучување на повеќе сетила и социјално учење.

- Четвртиот чекор е изработеното решение на проблемот да се провери во стварноста, а негови обележја се: ориентираност кон продуктот, интердисциплинарност, граници на проектната настава („кога учењето во природна средина не е веќе доволно за да се пренесат искуствата, спознанијата и вештините од една култура, тогаш настапува системски подредено методолошки испланирано“ традиционално пренесување на знаења).

Едно емпириско истражување за проектна настава на Вазман – Фрам од 2008 спроведено меѓу 170 ученици на тема „Почва“ по предметот природа, довело до следните резултати: зголемени фактографски знаења, поврзување на фактите, вештини за решавање проблеми, зголемен интерес, а исто така се постигнувале и стабилни когнитивни растења во учењето. (Wasmann- Frahm, A., 2008)

7.4.1 Успешни примери за проектна настава

ЕУГАМ (European games) 2010-2012 се само дел од проектите, кои се успешни не само поради основната цел која ја остваруваат, туку и поради карактеристиките и способностите кои учениците ги добиваат преку учеството во истите. ЕУГАМ е проект поддржан од Comenius со цел соработка меѓу повеќе училишта од светот и изработка на игри, со цел запознавање на други култури. Во овој проект учествувале Германија, Исланд, Италија, Шпанија, две училишта од Франција, Кина и Финска, а учениците чија задача била развивање на идеи за игра, нацрт за таа игра, креирање на финалниот продукт, со самиот тој процес биле изложени на активности, кои кај нив ја потенцирале или ја поместиле од состојба на мирување креативноста, а развиле интеркултурна компетенција, а секако и претприемнички компетенции, бидејќи се работи за креативно осмислување и пласирање на продукт, како и негово проширување (игрите треба да се достапни на што е можно повеќе деца преку нивното поставување на интернет). Содржината на игрите, кои може да се од најразличен тип, се однесува на регионите на земјите учеснички во проектот, но и на останатите земји од европската заедница, а опфаќаат географија, култура, спорт, историја, уметност и актуелни случувања. Со тоа што проектот опфаќа и посети на други земји и контакти со ученици од другите партнер-земји на проектот, се збогатуваат и вештините за познавање на странски јазици. (<http://theodorfrankschule.de/dedi/projekto1/index.php?idcat=51&sid=4cffb28fo472464c56edd1e463a4b75cpage=12page=10>)

Проектот **NIF – New Ideas Factory**, започнат во 2011 година е исто така еден од Комениус проектите, во кој се вклучени училишта од Чешка, Данска, Германија, Португалија и Италија. Ова е двогодишен проект, во кој учениците треба да водат фиктивна интернационална компанија, во која фокусот е на иновации во технологија и развивање на нов продукт. Заедничко за училиштата партнери во овој проект е технологијата. Не се работи за економски училишта, кои своите ученици би ги подготвувале за креирање на добри бизнис планови и практично водење на виртуела компанија. Се работи за технички училишта, кои преку овој проект кај учениците го предизвикуваат креативниот, иновативен дух, но ги ставаат на проба и нивните претприемнички вештини, бидејќи многу од фазите кои се опфаќаат во овој процес се поврзани со претприемништво. Проектот започнува со основање на компанијата (маркетиншко истражување), каде учениците ги истражуваат разликите во економиите и можностите за бизнис во другите земји партнери во проектот. Во следната фаза се разгледуваат најдобрите начини за продукција и иновација на еден продукт. Потоа следи дизајн и продукција, на пр. произведување на робот контролиран од мобилен телефон. Учениците после производствената фаза пристапуваат кон продажба на продуктот, пропратено со рекламирање, презентации и склучување договори околу продуктот. Од овде може да се согледа дека проектот поттикнува повеќе различни вештини: претприемнички, технички, мултимедиски, јазични, комуникациски, кои им се потребни на учениците во современото живеење, а и самата инволвираност во проектот е одлична можност за нив да го искушат светот на бизнисот и покрај тоа што не е реален, туку виртуелен. (<http://new-ideas-factory.weebly.com/the-project.html>)

Повеќе од десет години во многу училишта ширум Германија успешно се реализира проектот **Tatfunk**, кој настанал како желба на средношколците во Германија, училиштето да им понуди повеќе слободен простор за дејствување, каде самите сносат одговорност, но и соработка со експерти од конкретни области. Целта на проектот претставува продуцирање на сопствена радиоемисија во време од една учебна година, при што учениците не работат во класична

училница, туку како радио редакција. Тие работат на планирање на својот проект, спроведување на сопствените идеи и презентирање пред јавноста. Во целиот процес учениците се под менторство на еден т.н „ медиумски тренер“ - новинар, а работата и финалниот производ се оценувани од страна на наставникот. Преку овој проект учениците тренираат претприемнички вештини како што се: иновативност, истражување (на пр. на интересите на слушателите), способност за тимска работа, подготвеност за акција, комуникациски вештини и носење одговорност. (<http://www.tatfunk.de/index.php?id=21>)

Слична метода, која веќе 25 години успешно се спроведува во Германија е тн. **Juniorfirma**, преку која ученици од стручни училишта или млади приправници, кои се на пракса при одредени компании, развиваат односно произведуваат свој продукт или некаков тип на сервис и потоа ги пласираат на пазарот. Во сопствена режија учениците ја создаваат јуниор фирмата во рамки на компанијата каде што се на пракса или во стручното училиште и се одговорни за функционирањето на истата, при што развиваат професионални вештини, а особено претприемничките, кои се за нив важни за подоцнежната егзистенција. Пресметување на трошоци, логистика, реагирање на рекламации од страна на клиентите, маркетинг, решавање на конфликти, пресметување на ризик и сл., се само дел од обврските и одговорностите. Искуството покажало дека и послабите ученици се ентузијастички кога станува збор за учество во ваква активност. На овој начин учениците стекнуваат социјални вештини, се мотивираат, ја јакнат самодовербата, проследуваат една одржлива идеја, која е ориентирана кон иднината, од замислата, па сè до реализацијата (Кут, 2010). За работењето во јуниор фирма, учениците добиваат и посебни сертификати.

Постои и друга корист од овие јуниор фирми, смета Кут, и тоа за самата компанија во која учениците ја основаат нивната јуниор фирма. Имено понекогаш идејата, т.е продуктот на учениците може да биде предвесник за иновативни процеси, продукти и пазарни стратегии во компанијата, што честопати се случува во доменот на информатичката технологија, модата и дизајнот.

Неодамна во рамки на јуниор фирмите бил започнат проект „одржливи јуниор фирми“, со кој се оди еден чекор понапред, бидејќи покрај сите дотогашни функции и карактеристики кои ги поседувале јуниор фирмите, во новиот проект се работи за тоа, одржливото стопанисување да се интегрира како концепт во работењето на истите. Тоа подразбира дека во рамки на претпријатието, т.е стручното училиште, учениците развиваат идеи за одржливи продукти односно услуги. Ова е пропратено со работилници, во кои учениците стекнуваат основни, но и стручни знаења за одржливото стопанисување.

Мал е бројот на компании кои произведуваат одржливи продукти, а исто така и иновациите на полето на одржливиот развој тешко се пробиваат на пазарот, бидејќи се судираат со општествените конвенции и капиталистичкото конзументско општество. Сепак со овие јуниор фирми се прави обид за едукација на младите генерации за важноста на одржливото стопанисување, кое тие би го имале в предвид во нивното подоцнежено работење и стил на живот. (Кут, 2010)

Junior Achievement или **JA** е непрофитабилна младинска организација основана во 1919, која функционира во многу земји ширум светот, а има за цел подготовка и инспирирање на младите за глобалната економија, поточно за претприемништво, подготвеност на работната сила и финансиско описменување. Во рамки на Европа најголем „снабдувач“ на едукативни програми за претприемништво е Junior Achievement – Young Enterprise, т.е JA-YE, кој во 2013 година опфатил 3.2 милиони ученици во 39 земји. JA и JA-YE се основани од компании, фондации, институции и индивидуалци, а го спојуваат приватниот и државниот сектор со цел на учениците од предучилишна возраст па сè до четврта година средно образование да им се понудат искусвени програми, преку кои младите не само што ќе се запознаат со светот на претприемништвото и претприемачите, туку и ќе се обучат да станат едни од нив. (<https://www.jaworldwide.org/Pages/default.aspx>)

Иницијативата „**Jugend gründet**“, т.е „**Младината основа**“ поддржана од германското министерство за образование и истражување, има слична цел како претходно споменатите проекти, односно учениците да можат виртуелно да ги

запознаат сите фази од основањето на едно претпријатие. Преку овој натпревар кај учениците се буди интерес и поголем ангажман за предметот економија, бидејќи како концепт може да се интегрира во тој предмет, а наставниците имаат на располагање вебинари и тутори, со помош на кои се обучуваат за имплементирање на оваа активност во својот курикулум. (Jugend gründet, <http://www.jugend-gruendet.de/wettbewerb.html>)

7.4.2 Проблеми и потешкотии во проектната настава

Досегашните истражувања за активната и проектната настава говорат за позитивни и корисни искуства стекнати во нив. Но колку и да е јасна и очигледна придобивката од активните методи и техники, сепак постојат недостатоци односно потешкотии со кои се соочува наставниот кадар, па оттука и фактот што сè уште овој тип на настава не е целосно заменет со традиционалниот. Имено проектите или другите методи на активна настава за некои ученици можат да бидат преизискателни, што предизвикува губење на ориентација и концентрација. Како недостаток исто така може да се издвојат и проблемите од техничка природа, кои можеби ќе искрснат и покрај солидната подготвеност и организација на наставникот. Овде станува на пример збор за технички проблеми со технологијата планирана за некоја конкретна активност, откажано гостување на поканет експерт и сл. ситуации. Временската рамка во која мора да биде изведена активноста или проектот се исто така проблем, бидејќи ограниченоста со време ја зголемува тензијата како кај учениците, така и кај наставниците, кои се под притисок поради планираните содржини од курикулумот, кои мора да бидат покриени.

Според некои спроведени истражувања, лесно се заклучува за позитивниот став на наставниците кон проектната настава и волјата да се имплементираат активни техники, но заедничко е мислењето за недостаток од материјали и обуки,

како тие поадекватно би можеле да ги имплементираат овие новини на својот час. Без нив, оставени на себе, својата имагинација и вештини да најдат соодветни идеи, тие поминуваат многу време во подготовка за еден таков час. Наставниот кадар исто така покрај упатства околу планирање, реализирање и идеи за овој тип на настава, има потреба и од насоки околу оценувањето на проектите или активностите, бидејќи тоа е сосема поинаков начин на следење и евалуирање на ученичкиот прогрес и знаење.

8. МОДЕЛОТ НА МАРИЈА МОНТЕСОРИ

Педагошките принципи на **Марија Монтесори** сè уште ја даваат основата на активната настава, а со самиот акцент на самостојноста при избор на материјал за играње, т.е учење, самостојност на детето при одлучувањето колку долго и колку често ќе се навраќа на тој материјал, како и акцент ставен врз развојот на личноста (самостојност, самодоверба, донесување одлуки, истражување), а не задолжително на учење и совладување на конкретна лекција од курикулумот, јасна станува релацијата, која може да се направи меѓу овие педагошки принципи и развивањето на личности со претприемнички карактеристики (Кројцнахер, 2009). Исто како Пијаже и Монтесори верува дека не може да настане развивање на личноста, развивање на идеи, начини на однесување и сл. без интеракција со средината. А таа интеракција со средината треба да ја понуди воспитувачот (родител, воспитувач во градинка, наставник), а не тој да одлучува за материјалот, времетраењето на активноста и местото на активност. Преку тоа детето добива можност да отвара нови области од опкружувањето и со самото тоа да спознава работи за себеси. (Берг, 2002)

Во педагошката мисла на Монтесори лежи ставот за „слободна работа“ во врска со тоа како едно дете треба да учи и открива. Тоа подразбира:

- Избор на материјал – ученикот самиот избира материјал, а со него се „занимава“ толку долго и често колку што самиот сака и чувствува потреба за тоа.
- Избор на социјални контакти – препуштено е на ученикот да одлучи дали ќе работи индивидуално, во парови или група
- Избор на место за учење – ученикот не е врзан за училницата, може слободно да се движи низ просторот, ако тоа е потребно за да настане процесот на учење (Кројцнахер, 2009).

Во основата на учењето на Монтесори лежи ставот „помогни ми, самиот да го направам тоа“, што всушност веќе постои како тенденција меѓу многу наставници и професори, кои практикуваат активна настава, каде тие се во улога да направат понуда на материјал, а потоа набљудуваат и следат како секој ученик напредува во процесот на учење, и при тоа на ученикот му даваат до знаење за направениот напредок или му даваат насоки за подобро совладување на материјалот. Тие не помагаат со тоа што ќе понудат готови решенија и одговори, што е случај со традиционалната настава.

Берг (2002) издвојува 10 „заповеди“ во педагогијата на Монтесори наменети за наставниците, за справување со достигнувањето и грешките на учениците, а тоа се:

- „ 1. Обиди се при сè што правиш да ја јакнеш самодовербата кај учениците, со тоа што ќе ги охрабруваш преку позитивни искуства
2. Помогни им на децата и младинците да преземат и вежбаат одговорност за себе и својата работа
3. Поддржи ги учениците да ги препознаат и перцепираат своите таленти и потенцијали
4. Помогни им во тоа, вредноста на својата личност да не ја дефинираат само преку надворешни мерливи успеси

5. Наоѓај честопати поводи да му дадеш на детето до знаење дека направило прогрес
6. Покажи им на учениците, дека грешките се поттик за растење, вклучи во тоа и сопствени грешки
7. Обиди се ова да им го пренесеш и на родителите
8. Не ги фиксирај, детерминирај учениците преку класификација во една крута шема на вреднување, не ги заплашувај со постојани процени поврзани со санкции
9. Набљудувај пред да осудиш, биди трпелив
10. Од очекувањата не создавај предвидувања“ (Берг, 2002, стр. 99)

И покрај големите предности што моделот на Монтесори ги нуди во процесот на образование и воспитување, сепак тој не може лесно да се имплементира во училиштата, бидејќи изискува големи финансиски средства за да може училиштата богато да се опремаат со соодветни средства и материјали, за да може соодветно да се применува тој модел (Кројцнахер,2009). Како и да е, голем број на училишта го доближуваат овој модел до учениците како едно убаво искуство, преку проектните денови или недели.

9. РЕФЛЕКСИЈА КАКО НЕИЗБЕЖЕН ЕЛЕМЕНТ НА АКТИВНАТА НАСТАВА

Активната настава не подразбира само планирање и спроведување на настава, која изобилува со активни техники, бидејќи тоа само по себе не подразбира реализирање на процесот учење. Пправењето на една активност мора да биде дополнето со размисла за таа активност, бидејќи во спротивно активноста можеби

е само механичко, потсвесно работење, без всушност да постои свест зошто таа се прави, каква е користа од неа, едноставно ученикот не создава во својата перцепција некакво значење за истата. Рефлексијата е неизоставен елемент од тој процес, бидејќи токму преку неа учениците го евалуираат и анализираат од една дистанца резултатот од активностите што го примиле како информација (знаење), учат од направените грешки, го споредуваат очекуваното со добиеното, а исто така согледуваат и во кои области им недостасува знаење (Вебер, 1995). Познатиот бразилски едукатор Пауло Фреире го третира прашањето за рефлексијата во своето дело „Едукација за критичка свест“ од 1973, каде објаснува дека ги разбираме фактите од реалноста преку рефлексија, и доколку не ги анализираме критички податоците, информациите кои допираат до нас, тогаш сме површни и дозволуваме да веруваме во непроверени идеи. Рефлексијата во наставата резултира во критичка свест во која учениците треба да се „автори на своите одлуки“. (Фреире, 1973) „Едуцирањето е чин на љубов и храброст. Тоа не смее да стравува од анализа на реалноста, или поради болка од себеоткривање како фарса, да избегнува креативна дискусија“ (през. од <http://www.sedl.org/pubs/tapinto/v3n2.pdf>)

Училишниот час мора да понуди време за активности, но исто така и за рефлексија, а тоа подразбира добра подготовка и менаџирање на времето од страна на наставникот. Рефлексијата може да се одвива неколку пати во текот на часот, и тоа може да биде изведена во разни форми, како на пример: дискусија во мали групи, во целиот клас, водење дневник, пишување весник, пишување писма (потпишани или анонимни, за поголема комодија на учениците за критика), chat rooms, создавање на портфолија, па дури и некаква форма на уметнички дела, слика, цртеж и сл. (<http://www.sedl.org/pubs/tapinto/v3n2.pdf>)

10. РАЗЛИЧНИ ТИПОВИ НА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И СООДВЕТНИТЕ СТИЛОВИ НА УЧЕЊЕ

Многубројни се истражувањата во последните години околу развиеноста на левата и десната мозочна хемисфера кај човекот, околу различните способности кои луѓето ги поседуваат, зависно од поразвиената мозочна хемисфера, типот на работни занимања кои се погодни за луѓето со поразвиена десна или со поразвиена лева страна од мозокот и сè што е поврзано со тоа. Во истражувањата на оваа тематика се среќава ваква листа на типични карактеристики за левата и типични карактеристики за десната мозочна хемисфера:

Лева	Десна
факти	емоции
логика	интуиција
анализа	креативност
математика	уметност
наука	музика
јазик	слики
насочен кон себе	насочен кон групата
објективност	субјективност
фокусиран на детаљи	фокусиран на целосната слика

(Left brain vs. right brain, <http://psychology.about.com/od/cognitivepsychology/a/left-brain-right-brain.htm>)

Ако овие карактеристики на левата и десната мозочна хемисфера сакаме да ги доведеме во врска со претприемничкиот дух и со тоа дали луѓето со поразвиена лева или пак луѓето со поразвиена десна мозочна хемисфера имаат подобри predispositions да станат успешни претприемачи, тогаш најверојатно би дошле до заклучок дека некои претприемнички карактеристики се типични за левата, а други пак типични за десната мозочна хемисфера.

Во една статија од јануари, 2014, професорот Фил Розенцвајг од International Institute for Management Development од Лозана, Швајцарија, (<http://www.wired.co.uk/magazine/archive/2014/01/ideas-bank/phil-rosenzweig>) вели дека на претприемничкиот профил подеднакво му се потребни и двете мозочни хемисфери, и левата и десната. Тој зборува за постоењето на два основни става во поглед на претприемачите, од кои првото вели дека тие внимателно создаваат бизнис планови и ги спроведуваат вешто „(што би биле одлики на човек со развиена лева мозочна хемисфера), а во практиката тоа не е токму така бидејќи претприемачите ги модификуваат бизнис плановите, учејќи од повратната информација и испробуваат нови нешта“. Вториот став за претприемачите ја потенцира нивната развиена десна мозочна хемисфера, но факт е дека најуспешните претприемачи поседуваат всушност контрадикторни вештини. „Тие комбинираат внимателно аналитично размислување – што го асоцираме со левата хемисфера – и волја да се поместуваат граници – што го асоцираме со десната мозочна хемисфера“. Кај нив се работи за проценка на пазарот, конкуренцијата, технологијата, ресурси од една страна, но од друга страна имаат визија и волја да преместуваат граници и да ги „инспирираат своите вработени да направат повеќе од она што било порано направено“.

Образованието би требало да има за цел развивање на двете мозочни хемисфери, што во одредена мера веќе се прави, но се чини дека многу повеќе се посветува внимание на развивање на карактеристики типични за левата мозочна хемисфера. На часовите се бара аналитичко и логичко размислување, се учат факти, се бара објективност, се полага голема вредност на математиката како предмет, но и на јазикот како алатка за изразување, а тоа што би требало да се

интензивира за да се развиваат и карактеристиките на десната мозочна хемисфера се: поттикнување на креативноста и имагинацијата кај учениците, т.е стимулирање на музички, ликовен или друг креативен израз, исто така и практикување на групов облик на работа или работа во пар, со цел развивање емоционална интелигенција и комуникативни вештини.

Освен теоријата за различните карактеристики на левата и десната мозочна хемисфера, постои и една друга која се однесува на различните типови на интелигенција, за кои прв пат зборува Хауард Гарднер во 1983, формулирајќи 7 типа на интелигенција, кон кои подоцна додава уште две. Тоа се :

Лингвистичка интелигенција – интелигенција на писател, говорник, новинар

Логичка/математичка интелигенција – интелигенцијата на логичар, математичар, научник

Музичка интелигенција – капацитетот за креирање , изведба и уживање во музиката

Просторна интелигенција – капацитетот за создавање на ментална слика за светот, како и способност за манипулација на менталните слики

Физичка/ кинестетска интелигенција – капацитетот за решавање на проблеми или создавање производи користејќи го целото тело или делови од телото. Оваа интелигенција ја покажуваат атлетичарите, глумците, занаетчиите, хирурзите.

Интерперсонална интелигенција вклучува разбирање на другите луѓе, на нивната личност т.е како да се комуницира со нив, како да се мотивираат и сл. Оваа вештина е за оние кои работат во образованието, политиката, религијата, бизнисот, медицината.

Интраперсонална интелигенција е капацитет да се разбереш себеси , т.е своите силни страни, слабости, желби и стравови.

Натуралистичка интелигенција го вклучува капацитетот да се прават значајни разлики во природата, помеѓу две растенија, помеѓу животните, облаците, планините и сл.

Егзистенцијална интелигенција е „интелигенција на големите прашања“. Прашувајќи се за големината на универзумот, за смртта, љубовта, конфликтите, иднината на планетата; луѓето се обидуваат да најдат одговор на егзистенцијални прашања. (Гарднер, 2005)

Би можело да се каже дека претприемачите поседуваат голем дел од овие карактеристики, тие се одлични во убедување или презентации на одредени услуги/продукти – лингвистичка интелигенција, прават финансиски процени и логички анализи на ситуацијата – математичка интелигенција, а пред сè имаат добро развиена интер- и интраперсонална интелигенција, бидејќи не само што се познаваат добро себеси, своите потреби, ментални состојби, потреби, желби, силни и слаби страни, туку и што е уште позначајно умеат да ги разберат другите, да покажат емпатија, лесно да изградат социјална мрежа, што за развивање на сопствен бизнис е особено важно. Големан (1997) смета дека еден претприемач мора да ги држи под контрола своите чувства за да одржи стабилност, што подразбира ниту допуштање да надвладаат екстремни емоции, ниту пак состојба на летаргичност.

И покрај тоа што оваа теорија за различните типови на интелигенција покренала голем интерес во психологијата и педагогијата, сепак може да се каже дека е контроверзна и многу психолози ја третираат само како еден недоволно научно докажан феномен, т.е ја третираат за мит.

Сепак ова верување (дека секој поединец има некаков тип интелигенција) пренесено во училишниот амбиент би можело да направи олеснување на наставниот процес, доколку кадарот е соодветно обучен околу оваа теорија за постоење на различни интелигенции. Тоа би довело до креирање на поширока палета на активности, задачи, извори на знаење, а и задачи за проверка на наученото, бидејќи според секој тип на интелигенција постојат и соодветни идеи што можат да се применуваат во наставата, но и различните типови на

интелигенција значат и различни стилови на учење. Со користењето на најразлични методи, начини на оценување и извори на знаење, учениците ќе увидат што е она што најмногу им одговара. Не секој ученик може да ги усвојува знаењата на ист начин.

Постојат различни модели според кои се врши диференцијација на стиловите на учење, а еден од најпознатите е моделот на Колб, според кој идентификацијата на стилот се одредува според два параметри: начинот на примање на информацијата (конкретно искуство или апстрактна концептуализација) и начинот на процесуирање на информацијата (активно експериментирање или интроспективна анализа). Според ова постојат четири стилови на учење:

- **Конкретни/интроспективни**
- **Апстрактни/ интроспективни**
- **Апстрактни/ активни**
- **Конкретни/ активни ученици**

(Фелдер & Брент, 2005)

Еден наставник од Австралија ја изготвил следната табела, која дава пример за можните стилови на учење и активностите според типот на интелигенција.

Вид	Сака да...	Добар е во...	Најдобро учи преку...
вербална/ лингвистичка	чита, пишува, кажува приказни	меморирање на имиња, места, датуми и детали	зборување, слушање и гледање на информациите
логичка/ математичка	експериментира, решава проблеми, прашува, открива шеми и врски	математика, резонирање, логика и решавање на	категоризирање, класифицирање, работа со апстрактни шеми и врски

		проблеми	
визуелна/ просторна	црта, гради, дизајнира и креира работи, фантазира, гледа слики и филмови, игра со машини	визуелно претставување, насетување на про- мени, лабиринти, загатки, читање мапи, табели	визуализирање, фантазирање, сликовито меморирање, работење со бои и слики
музичка/ ритмичка	пее, потпевнува, слуша музика, свири музички инструмент, реагира на музика	идентификување на звуци, помнење на мелодии, забележување на ритам и такт	ритам, мелодија, музика

(преземено од „Образовни рефлексии“ ,2012, доц. Д-р Нина Даскаловска, стр.8)

Според Дејвис (1991), денешниот образовен систем сè уште е свртен претежно кон лингвистичката, логичко-математичката и интраперсоналната интелигенција, додека кај повеќето ученици се доминантни: просторната, музичката, физичко-кинестетската и интерперсоналната интелигенција“. Меѓутоа свесноста на наставниците за овој податок може да направи промени, со тоа што неопходна би била тука поголема подготовка за часовите, побогат избор за учениците како за училишни, така и за домашни задачи. Во таа насока Даскаловска (2012) вели дека наставниците и покрај недостатокот од време и можности постојано да одговараат на индивидуалните потреби на учениците и нивните типови на интелигенција, сепак имајќи го в предвид постоењето на различни интелигенции и разни стилови на учење, ќе можат да им помогнат преку насочување кон активности кои најмногу им одговараат. Даскаловска не смета дека ученикот треба да се држи строго до стилот на учење кој највеќе му одговара и е во согласност со типот на интелигенција која ја поседува. Треба да се работи на поттикнување и развивање на останатите типови на интелигенција, кои се можеби во „латентна состојба“, а

еден од ефективните начини за нивно развивање е користењето на компјутерски програми.(Даскаловска, 2012)

Ако погледнеме пошироко и се запрашаме зошто новите генерации на ученици брзо го губат фокусот и не може да се задржи нивното внимание при предавањето на конкретна материја, тогаш можеби одговорот лежи не толку во самата материја што треба да се научи, туку медиумите/ начините како таа се пренесува. Наставничкиот кадар треба да се запраша како на оваа „дигитализирана“ генерација ученици да им се доближи знаењето. Во тој случај можеби смее да се генерализира ставот околу стилот на учење на овие нови генерации ученици кои доаѓаат; тоа не се ученици кои преферираат книга како медиум, тие порадо би го зеле својот таблет и би користеле софтверски програми/ онлајн енциклопедии, онлајн статии, игри и сл. за да усвојат/научат или извежбаат одредена вештина. Најверојатно тие порадо би изгледале документарен филм за суштината на генетиката презентирани на часот по биологија на проектор, отколку да слушаат долго и апстрактно предавање. За да ги постигне своите цели, наставниот кадар мора да ги менува педагошките пристапи, своите модуси на предавање и оценување, исто како што се менуваат генерациите и нивните потреби, исто како што се менува популарноста на одредени медиуми и како што еволуира технологијата.

11. ИНОВАЦИИ И ПРЕТПРИЕМНИЧКА КУЛТУРА

Тежнејќи кон настава и училишта, во кои наставниот кадар е претприемнички ориентиран, тежнее кон реализирање на активна настава и бара активен ангажман во процесот на учење од своите ученици, се остварува креирање на млади луѓе, кои ќе преземаат активности во свои раце, ќе водат и реализираат идеи и ќе креираат нешто ново. Активната настава мора да ги оспособи младите на слободен, свој, критичен начин на размислување и да ги поттикнува на изработка

на проекти, при чија изработка учениците чувствуваат предизвик и мотивираност тоа да биде посебен, оригинален проект. Колку почесто се предизвикани да изработуваат нешто на свој начин, а сепак тоа да се движи во некои грубо определени рамки, учениците и по напуштањето на училиштето ќе го имаат поривот за креативно создавање на нешто ново и поразлично или во најмала рака нема да чувствуваат страв и несигурност од таква задача. Тоа се идните генерации, од кои се очекуваат иновации, а не можеме да очекуваме иновативни млади луѓе ако не се поттикнува таа нивна страна и ако се задушва истата со меморизирање и повторување на факти. Како и да е, би било премногу утопистички да се верува дека активната настава сите ќе ги претвори во креативни умови со генијални идеи и/или вешти прсти.

Иновациите се едно основно обележје на претприемништвото, каде претприемачот добива идеја, а во чија реализација гледа можност за успех. Иновацијата не секогаш претставува пласирање на нешто сосема ново на пазарот, кое дотогаш не постоело, таа понекогаш е само поинаква примена на некој дотогашен производ, или усовршување на постоечки производ. Според степенот на радикалност, Фити, Хаци-Василева Марковска и Бејтмен (2007) говорат за иновативна матрица, која разликува четири типови на иновации:

- радикална иновација
- пионерска иновација
- технолошко приспособување
- адаптација

Иновациите претставуваат развивање на нешто ново или унапредување на нешто веќе постоечко, а тие го подобруваат, поедноставуваат и осовременуваат човековото живеење. Кога станува збор за претпријатијата може да се каже дека иновациите се нивниот мотор, бидејќи во време на голема конкуренција од домашните, но и од странските производители, едно претпријатие мора да се одржува на пазарот преку видоизменети или сосема нови производи односно

услуги што ќе ги пласира. Од друга страна, иновативноста не може сама по себе да ја движи економјата и производството, бидејќи едноставно креирање на нешто ново не значи само по себе пробивање на новиот продукт т.е услуга на пазарот. Претприемачите се оние кои ќе ја трансформираат идејата во реален производ, односно ќе ја донесат на пазарот. Затоа зборуваме за тесна врска помеѓу иновациите и претприемништвото.

Што се однесува до тоа колку нашата земја покажува иновативна активност споредено со други земји, според Глобалниот Индекс за Иновативност (ГИИ) за 2013, може да се констатира дека Македонија зазема солидно место споредено со останатите, бидејќи според овој индекс таа била на 51 место од вкупно 142 земји. Тоа е индекс кој ја рангира масовноста на иновациите во една земја, при што излегува од традиционалниот пристап на мерење на иновативноста на една земја преку издадени научни трудови. Овој индекс се служи со input индикатори – кои упатуваат на иновативни активности и output индикатори – кои претставуваат резултат на иновативната активност. Тука спаѓаат: институциите, човечкиот капитал и истражувања, инфраструктура, софистицираност на пазарот, софистицираност на бизнисот, кои претставуваат input индикатори, а output индикатори се: знаење и технолошки придобивки, како и креативни придобивки.

Во извештајот на ГИИ за 2013 се потенцира важноста на географската концентрираност на универзитети, компании, сервис провајдери и партнерски институции за динамизирање на иновациите. Фактори кои водат до успешни иновативни центри ширум светот, според извештајот на ГИИ, се и: улогата на локалните „шампиони“ (големи корпорации), расположливи фондови за развивање на старт-ап бизниси, постоењето на инкубатори, поврзаноста помеѓу владата, компаниите, универзитетите и општеството, како и линковите помеѓу кластерите во интеррегионални мрежи. Посебен акцент во тој извештај е ставен на позитивниот исход од постоењето на иновативни центри (innovation hubs), во кои компаниите со самиот раст и просперитет, вложуваат повеќе во истражувања и развој и на тој начин привлекуваат таленти, кои ќе носат идеи, што ќе бидат

реализирани во успешни продукти. (The Global innovation Index 2013, http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/gii/gii_2013.pdf)

Република Македонија се стреми исто така кон создавање на плодна почва за развој на иновации, а тоа значи економија базирана на знаење и создавање на кадар кој ќе биде конкурентен на нашиот, но и на странските пазари, па за таа цел е изготвена стратегија – Стратегија за иновации на Република Македонија (2012 – 2020). Целта на оваа стратегија е развој на човечки ресурси во духот на иновативноста преку поврзување со истражувачките институции, поврзување со бизнис секторот каде подоцна ќе бидат пренесени и материјализирани тие знаења од истражувачките центри. (Стратегија за иновации за 2012 – 2020, http://fondzainovacii.mk/wp-content/uploads/2014/05/Strategija-za-inovacii_final_oktomvri2012.pdf)

Недостатоците кои ја кочат иновативната динамика во нашата земја се: недостатокот од соработка меѓу бизнис заедницата и истражувачките центри, недостаток на мобилност на трудот, недостаток на политики за права на интелектуална сопственост, компаниите немаат пристап до банкарски кредити за работење на иновации и сл. Една од мерките кои се преземаат за зголемување на обемот на иновации е и воспоставување на функционална мрежа меѓу бизнисите, како и меѓу бизнисите од една и истражувачките институции од друга страна. Таа мрежа треба да се зајакнува преку консултантски услуги од страна на соодветни агенции, како на пример Македонската агенција за поддршка на претприемништвото. (Стратегија за иновации за 2012 – 2020, http://fondzainovacii.mk/wp-content/uploads/2014/05/Strategija-za-inovacii_final_oktomvri2012.pdf)

Целите на оваа стратегија, кои до 2020 треба да се реализираат се: зајакнување на склоноста на бизнис секторот за внесување на иновации, зајакнување на човечките ресурси за иновации, создавање на регулаторно опкружување за поддршка на иновациите и зголемување на тековите на знаења и интеракциите помеѓу актерите во иновациите. (Стратегија за иновации за 2012 – 2020,

http://fondzainovacii.mk/wp-content/uploads/2014/05/Strategija-za-inovacii_final_oktomvri2012.pdf

12. СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ –

Ричард Бренсон – британски бизнисмен, основач на Virgin Group

Ричард Бренсон- британски бизнисмен и основач на Virgin Group е одличен пример за успешен претприемач, во чиј успех никаква улога не игра некакво економско образование, или поточно кажано Бренсон никогаш не ни посетувал бизнис училиште, а целата своја империја ја создал благодарение на својот немирен претприемнички дух. Неговите претприемнички аспирации се очигледни не само во доменот на бизнисот, туку и во неговиот социјален и еколошки ангажман, како и во приватниот живот.

Што се однесува до патот до големиот успех и огромното богатство, Бренсон е претприемач кој во текот на животот водел бизниси од различен тип. Страдајќи од дислексија, во училиште не постигнул високи оценки, а повеќе го интересирале вонучилишните активности отколку задолжителните предмети. Во светот на бизнисот влегува уште како тинејџер, со свое списание „Студент“. Подоцна станува основач на „Virgin Records“, а денес е сопственик на Virgin Group која брои над 400 компании од различен домен: забава, сообраќај, мобилна телефонија. За станувањето бизнисмен, Бренсон вели дека тоа се случило случајно, односно не поради желбата да се заработат многу пари, „туку затоа што мислам дека можам конкретна работа подобро да ја сработам отколку што се прави на друго место, т.е од фрустрација од начинот како други ја работат таа работа“. (през. од http://www.biographyonline.net/business/richard_branson.html)

И во други сегменти на животот, Бренсон се однесува претприемнички. Активен е во доменот на екологијата поради загриженоста за глобалното затоплување, а исто така заедно со Нелсон Мандела и Питер Габриел ја основал групата „The Elders“ чија цел е изнаоѓање мирољубиви решенија за конфликти и

глобални проблеми, а покрај тоа активно учество зема и во многу хуманитарни акции и настани. (http://www.biographyonline.net/business/richard_branson.html)

Во едно интервју со него, за местото на иновациите на пазарот вели дека постојано се појавуваат млади, креативни претприемачи, кои одредена бранша ја „превртуваат на глава“ со тоа што ќе направат нешто навистина радикално, а поради тоа стануваат забележани (како што во последните 20 години направиле Google, Microsoft, Apple). Тогаш за останатите во браншата почнува сè од почеток, повторно и брзо да се делува за да се оди чекор во чекор со новитетите. Токму преземањето ризик и брзото дејствување Бренсон ги истакнува како предности на неговата компанија и својот менаџмент, па тој во интервјуту споменува „Ние брзо донесуваме одлуки и веднаш ги имплементираме – во истото време нашите конкуренти го одржуваат петтиот состанок на таа тема“. (<http://www.theeuropean.de/richard-branson/5997-innovation-und-unternehmertum>).

Други карактеристики, кои Бренсон ги наведува како позитивни за бизнисот се: сведување на папирологијата на минимум, прифаќањето на неуспехот на компанијата околу некој нов продукт/услуга како предизвик наместо долготрајно жалење за неуспехот, експериментирање и брзо прилагодување на промените, исто така „на почетокот да се постапува по принципот „обид и грешка“, за да подоцна се перфекционира производот“, но и да се има верба во него. Забавата Бренсон ја сфаќа исто така како еден од основните елементи кои треба да се присутни како во животот, така и во бизнисот.

Зборувајќи за творечкото уништување на Шумпетер, Бренсон ја прави паралелата со револуцијата која ја направи iPod – от уништувајќи ја ЦД индустријата, но настанатата штета за народот стана бенефит. Според него никој не може да ги запре тие „уништувачки“ процеси на нешто веќе постоечко за да дојде нешто ново. (<http://www.theeuropean.de/richard-branson/5997-innovation-und-unternehmertum>)

13. ИНТЕГРАЦИЈА НА ПРЕТПРИЕМНИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ НИЗ ЦЕЛИОТ КУРИКУЛУМ

Тргувајќи од претпоставката дека учениците кои посетувале економски училишта незадолжително подоцна основаат сопствени бизниси, може да се каже дека економското образование во стручните економски училишта, како и самиот предмет економија не се доволни, за да од младите луѓе креираат личности со голема самодоверба, креативност, иновативност и храброст да водат свој бизнис, а да не го гледаат вработувањето во некоја фирма или компанија како единствено решение за заработка. Постојат начини како може да се работи на развивање на претприемнички карактеристики кај учениците и тоа во наставата по сите предмети, а не само економските. Кројцнахер (2009) наведува неколку примери како наставниците може тоа да го изведат:

- Редовно практикување на техниките на активната настава, преку кои се развива креативност, иницијативност, одговорност, работа во тим, кои се и дел од основните карактеристики на претприемачите
- Нагласување на познати личности од одреден домен (т.е во доменот на соодветниот предмет, кој наставникот го предава), кои поради специјалноста во една одредена струка и преземање на претприемнички подвизи, станале успешни. По ова би требало да следи низа од неколку предавања, кои во фокусот ќе го имаат претприемништвото и неговото значење во денешно време, па преку дискусии или brainstorming учениците би можеле да добијат појасна претстава за опциите кои постојат за поврзување на еден предмет што го изучуваат со отварање на соодветен бизнис и/или креирање и продажба на продукт/услуга и сл.

Еден од начините за посистематско и во сите предмети реализирано претприемничко образование, би било неговото интегрирање во курикулумот на секој предмет. Тука не се работи за трансформирање на сите предмети во бизнис предмети, туку само за еден посистематски и организиран обид кај учениците да се развиваат клучните компетенции, кои што се и усвоени од Европската Комисија. Како што беше и претходно објаснето, би се работело за една низа предавања и активности, кои што може да бидат разделени или пак предадени во неколку часа едно по друго. На пример во настава по природни науки еден од ефективните начини на доближување на претприемничкото значење до учениците е илустрирањето како една иновација може да биде важна за општеството и/или да го промени животот на луѓето, т.е. пробивањето на таа иновација на пазарот, каде често пати самиот пронаоѓач, креатор на новиот продукт треба да изнајде начини како да се пласира иновацијата, како да се убедат потрошувачите за предностите на тој продукт, како да се направи маркетинг за него и сл. Во таа смисла лесно може да се заклучи дека и во неекономска професија сепак голем бенефит е поседувањето на претприемнички вештини.

Еден неопходен фактор за реализирање на идејата за претприемничко учење е секако поврзувањето односно соработката со заедницата, со бизнис секторот и друг тип на организации, кои би пружиле поддршка на претприемничкиот курикулум. Овде не се работи само за ангажман кој се очекува од наставниците по економските предмети, туку и за сите останати. Наставник од било кој предмет може да оствари таква соработка со некоја организација/ компанија, при која на учениците не само што ќе им биде презентирани успешен случај на претприемач во некоја специфична област (физичар, ликовен уметник, лингвист, спортист и др.), туку тие средби се дотолку повеќе значајни, бидејќи можат да се организираат и на начин да самите ученици се вклучат во проект, каде ќе треба да делуваат претприемнички.

На пример средношколци кои учат германски јазик или студенти на германистика одат во посета на германскиот јазичен центар, каде имаат можност да се сретнат со основачот на истиот, при што добиваат информации за

основањето, организацијата и активностите на центарот. Учениците/ студентите добиваат можност да видат успешен пример за претприемништво во областа на странските јазици. Втор чекор, кој е од уште поголемо значење е добивањето задача/ ангажман, во кој учениците/ студентите ќе бидат вклучени и каде ќе треба да покажат, учат и развиваат претприемнички вештини. Може да се организира изготвување на германско- македонско списание за млади, кое би го уредувале ученици и студенти во соработка со наставници и ученици од германскиот јазичен центар. Во самото изготвување на списанието, од учениците ќе се бара точност, креативност и имагинација, истражување (теми, информации, факти), работа во тим, работа под притисок, остварување на контакти со други организации и печатници и сл. Ова може да се одвива и во тек на подолг временски период (една учебна година), каде еднаш месечно учениците/ студентите ќе треба да издаваат нов број од списанието.

Ако се тргне од прагматичноста на денешното живеење и од ставот на младите луѓе дека е важно и релевантно она што е практично и корисно, тогаш преостанува на едукаторите да најдат начин како да го зголемат кај младите интересот за својот предмет, како да ја истакнат неговата практична страна, како би можело подоцна тој предмет (што евентуално би прераснал во нивно занимање) да им донесе вработување и заработка и сл. Но она, на што можеби најинтензивно треба да се обрне внимание е како преку својот предмет и делување, едукаторот да развива кај учениците критичка размисла, да инсистира на користење на разни извори за истражување на одреден поим или појава, да разбуди креативност, да ги мотивира и поттикнува на проактивност, (на пр. иницирање и реализирање на училишни настани, концерти, без страв од неуспех) да создава услови за работење во пар или групи, да им овозможува на учениците да го предаваат материјалот и/или да држат презентации, што ја јакне нивната самодоверба, јавен настап и презентирачките вештини и сл. На тој начин едукаторот ја постигнува целта- развивање на претприемничките компетенции.

II. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предмет на ова истражување е односот помеѓу претприемничкиот дух т.е свест од една страна и активната настава од друга страна. Основното прашање што треба да се одговори е како и дали различни модели на активна настава од формалното и неформалното образование влијаат врз подобрување на претприемничката свест, во смисла на развивање на иницијативност, преземање на ризик, изнаоѓање на креативни решенија. Со ова истражување треба да се испита колку овие модели се веќе присутни во нашето образование и на кои сè начини се постигнува целта – развивање на претприемнички дух кај учениците и студентите.

2. ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во ова истражување се издвоени две цели и тоа:

1. Теоретска цел на трудот е да се изнесат теоретските податоци околу зависноста на развивањето на претприемничките вештини кај учениците од активната настава.

2. Апликативната цел се однесува на резултатите од истражувањето, кои треба да покажат колку е важна активната, а не традиционалната (фронтална) настава, во градење на личности кои во ова време на глобализација и голема конкуренција на пазарот на трудот, ќе можат да ги претворат своите идеи во успешен бизнис или пак во рамки на големи претпријатија каде што се вработени, со својата будност, проактивност и иновативност ќе придонесуваат за напредок на компанијата. Преку испитување на ставовите на наставниците околу водење на активна настава и проекти и промени во однесувањата на

учениците при истите, но и ставовите на учениците, може да се согледаат недостатоците, но и домените во кои се потребни поинакви пристапи или поголем ангажман за да се постигне гореспоменатата цел.

3. ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Целта на истражувањето е конкретизирана низ следните задачи:

- Да се утврди влијанието на активната настава врз развивањето на претприемничките вештини кај учениците
 - Да се испита ефектот од учеството во разни проекти по било кој предмет врз поголема мотивација, ентузијазам, иницијативност кај учениците
 - Да се испита дали соработката на училиштата со бизнис секторот отвара можност за учениците да добијат поголем увид и претстава за светот на бизнисот
 - Да се испита колкав е интересот за учество на национални и регионални натпревари по претприемништво и иновации
 - Да се испитаат ставовите на наставниците околу поврзаноста на претприемничката свест и активната настава
 - Да се испита дали активната настава придонесува и за развивање на учениците во активни граѓани

4. ХИПОТЕЗИ И ВАРИЈАБЛИ

Х.1 Основна хипотеза: Активната настава придонесува за развој на претприемнички вештини кај учениците

Х 1.1 Учениците се активно вклучени во наставата

X 1.2 Учениците имаат корист од гостување на експерти – претприемачи од разни области

X 1.3 Кај учениците постои интерес за учество на натпревари по претприемништво и иновации

X 1.4 Учеството на проекти, натпревари и програми за претприемништво и иновации од формалното и неформалното образование ги развиваат претприемничките вештини кај учениците

X 1.5 Образованието може да поттикне развивање на учениците во активни граѓани

X 1.6 Новиот тип на активни екскурзии во тоа училиште поттикнува развивање на некои социјални и животни вештини

X 1.7 Мотивацијата за работа на одреден проблем/ проект се зголемува доколку учениците најдат релевантност и бенефит од задачата

X 1.8 Честа работа во групи помага во развивањето на некои претприемнички вештини, како на пр. лидерство, спроведување на сопствени идеи, преземање одговорност, наоѓање креативни решенија на одреден проблем и сл.

X 1.9 Наставниците поттикнуваат критичко размислување

X 1.10 Вонучилишните активности поттикнуваат развивање на некои претприемнички карактеристики

X 1.11 Наставата во ова училиште поттикнува развивање на претприемнички вештини: тимска работа, преземање ризик, реализација на идеја, ентузијазам, креативност и иницијативност, работа под притисок, иницијативност и др.

X 1.12 Учениците гледаат бенефит од она што го учат и прават во училиштето

X 1.13 Во наставата во ова училиште се применуваат разни техники и методи на активна настава

X 1.14 Претприемничките вештини може да се развиваат и во неекономски училишта

5. ТЕХНИКИ И ИНСТРУМЕНТИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во ова истражување е применета техника анкетирање, а инструмент на истражувањето се анкетни листови. Еден анкетен лист е наменет за професорите, а друг за учениците. Во прашалникот за учениците се застапени 17 прашања, од кои повеќето се од затворен тип, а само неколку се од комбиниран тип, додека прашалникот за професорите содржи помалку прашања (14), кои исто така се претежно од затворен тип, но има и неколку од комбиниран тип.

6. ПОПУЛАЦИЈА И ПРИМЕРОК

Во ова истражување е вклучено 1 средно училиште од Скопје – „Меѓународно училиште НОВА“. Анкетирањето е спроведено меѓу наставниците и учениците од ова училиште. Примерокот опфаќа 155 испитаници, од кои 120 ученици и 35 професори. Популацијата од која е изведен примерокот на ученици се сите средношколци од оваа гимназија, од кои по принципот на случајност беше избран примерок, кој опфаќа ученици од прва, втора, трета и четврта година. Меѓу анкетираниите има и ученици од трета и четврта година, кои се дел од програмата на меѓународна матура.

Примерокот за анкетниот прашалник за професорите опфаќа 35 професори, што е речиси целосна вклученост на наставниот кадар од ова средно училиште во истражувањето, со тоа што беа изземени нововработените професори, кои сè уште немаат јасна слика за целосното функционирање на училиштето, наставата и вонучилишните проекти и програми.

7. СТАТИСТИЧКА ОБРАБОТКА НА ПОДАТОЦИТЕ

Обработката на податоците од истражувањето се изврши со помош на статистички етапи и техники.

Откако беа собрани податоците, беше пристапено кон групирање и табелирање на истите и пресметување на фреквенции и проценти на структурата на добиените резултати.

За споредување на добиените фреквенции на одговорите се користеше χ^2 (хи-квадрат тест), кој требаше да ни покаже дали постои статистички значајно отстапување помеѓу фреквенциите кои се добиени во ова истражување. Квантитативните податоци беа обработени со помош на статистичката програма SPSS (Statistical Package for Social Sciences).

8. ОРГАНИЗАЦИЈА И ТЕК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Текот на истражувањето се одвива според следниот редослед:

- Идентификација на проблемот и негова дефиниција;
- Изработка на проект на истражување;
- Собирање на податоците;
- Обработка на податоците и тестирање на хипотезите;
- Анализа, интерпретација на резултатите;
- Донесување на заклучоци врз основа на резултатите;
- Пишување и објавување на извештајот за истражување;
- Примена на резултатите од истражувањето во практиката.

9. РЕЗУЛТАТИ И НИВНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

9.1 ТАБЕЛАРЕН ПРИКАЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД ПРАШАЛНИКОТ ЗА УЧЕНИЦИТЕ

1. Кои се најчесто користени активности на часовите што ги имаш (си ги имал) во твоето училиште?

Можни одговори	Ретко	Понекогаш	Често	χ^2
дискусии и дебати	9	58	53	36,35**
работа во група	31	65	24	24,05**
работа на проект	42	58	20	18,20**
играње на едукативни игри (пр. асоциации, квизови и др)	84	32	4	82,40**
учениците го предаваат новиот материјал	69	39	12	40,65**
игра на улоги и симулации	86	28	6	85,40**
посета на институции и компании	101	16	3	141,65**
набљудување на појави (претежно во природните науки)	48	52	20	15,20**
експерименти (во природни науки)	34	46	40	1,80
самостојно учење/откривање нови содржини	20	58	42	18,20**

2. Колку се активни учениците за време на наставата? Изразено во %

Можни одговори	f	χ^2
Учениците се ангажирани во некакви активности само 10 %	1	59,40**
Учениците се ангажирани во некакви активности 30 %	25	
Учениците се ангажирани околу 50 %	60	
Учениците се ангажирани најголем дел од часот	34	

3. Дали учениците во твоето училиште се ангажирани во активности каде што преземаат улога на активни граѓани кои можат да ја подобрат заедницата?

Можни одговори	f	χ^2
Да	77	56,85**
Не	11	
Не сум сигурен	32	

4. Кои вештини и карактеристики мислиш дека се присутни/ се развиваат кај учениците за време на вонучилишните активности?

Можни одговори	Да	Можеби	Не	χ^2
Самоиницијатива	59	49	12	30,65**
Креативност	77	33	10	57,95**
Социјализација	88	24	8	89,60**

Превземање одговорност	73	33	14	45,35**
Мотивираност за успех	66	43	11	38,15**
Работа под притисок	44	46	30	3,80
Друго	/	/	/	

5. Дали обично ги користите само учебниците како алатка за учење/ истражување на одреден феномен или користите и други извори?

Можни одговори	f	χ^2
Ги користиме само учебниците како извор на знаење	14	38,15**
Користиме разни извори покрај учебникот во некои предмети	69	
Користиме разни извори покрај учебникот во повеќето предмети	37	

6. Дали професорите во вашето училиште ги поттикнуваат учениците да ги изразуваат сопствените ставови, како и критичко размислување?

Можни одговори	f	χ^2
Никогаш	4	66,86**
Понекогаш	39	
Често	62	
Секогаш	15	

7. Заокружи на скала од 1 - 10 (каде 1 е најниската вредност, а 10 највисока) во колкава мера чувствуваш бенефит од она што го учите и правите на училиште.

скала	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Број на ставови	2	2	3	2	10	9	23	25	26	17

Просечната оцена за бенефитите од училиштето изнесува 7.2. Оценувањето е на скала од 1-10.

8. Колку често работите во групи?

Можни одговори	f	χ^2
Често	18	51,45**
Понекогаш	77	
Ретко	23	

9. Што сметааш дека може да се научи преку честа работа во групи?

Можни одговори	Да	Можеби	Не	χ^2
Лидерство	76	33	11	54,65**
Толеранција	86	23	11	81,15**
Справување со конфликти меѓу учениците	76	31	13	52,65**

Спроведување на сопствени идеи	65	37	18	27,95**
Превземање одговорност	76	30	14	51,80**
Давање конструктивна критика	53	53	14	25,35**
Изноѓање креативни решенија за одреден проблем	75	33	12	51,45**

10. Како се чувствуваш кога работејќи во група со други ученици треба да изнајдете креативно решение на одреден проблем? Можеш да заокружиш повеќе од еден одговор!

Можни одговори	f	χ^2
Не сакам работа во група, стресно е.	16	22,17**
Обично не сум мотивиран за таков тип на задачи	19	
Сакам такви задачи, доколку наоѓам релевантност во нив.	59	
Таков тип на задачи се забавни, доколку ги добиваме правилни инструкции	45	
Друго	14	

11. Дали чувствуваш поголема мотивација за истражување/ работа на одредена содржина, кога наоѓаш значење, релевантност и бенефит од задачата?

Можни одговори	f	χ^2
Да	76	57,05**
Не	9	
Во одредена мера	35	

12. Дали сметаш дека учениците би имале корист од гостувања на експерти - претприемачи од разни области (музичари, инженери, лингвисти, уметници, научници и сл.?)

Можни одговори	f	χ^2
Не, не сметам	5	98,75**
Да, се сложувам	90	
Не знам	25	

12 (втор дел). Ако твојот одговор е „да“, како сметаш дека можеш да имаш корист од тоа?

Можни одговори	f	χ^2
Дознавање повеќе информации околу одредена професија	41	1,34
Запознавање со евентуалните пречки и проблеми во	46	

таа професија и бизнис		
Запознавање со карактерните црти и вештини се потребни за да се стане претприемач?	52	
Друго	3 (не е земено во пресметките)	

13. Дали сметаш дека новиот концепт на екскурзии (*Week Without Walls*) меѓу другото претставува и „практично учење од блиску“ и стекнување на некои животни вештини?

Можни одговори	f	χ^2
Да	29	27,40**
Во одредена мера	53	
Не	24	
Не знам	14	

14. Дали некогаш си учествувал/а на натпревар по претприемништво, бизнис идеја или иновации?

Можни одговори	f	χ^2
Да	35	20,83**
Не	85	

14. (втор дел) Ако твојот одговор е да, кои особини и вештини се развиваа кај тебе за време на подготовката и за време на самиот тој натпревар?

Можни одговори	Да	Не	Во одредена мера	Хи квадрат
Работа во тим	29	2	4	36,50**
Преземање на ризик	20	5	10	9,10*
Реализација на идеја	27	1	7	28,42**
Ентузијазам	24	6	5	18,00**
Креативност и инвентивност	30	1	4	41,17**
Работа под притисок	20	5	10	9,10*
Преземање на иницијатива	27	3	5	29,58**
Наоѓање на оригинално решение на одреден проблем	26	3	6	25,17**

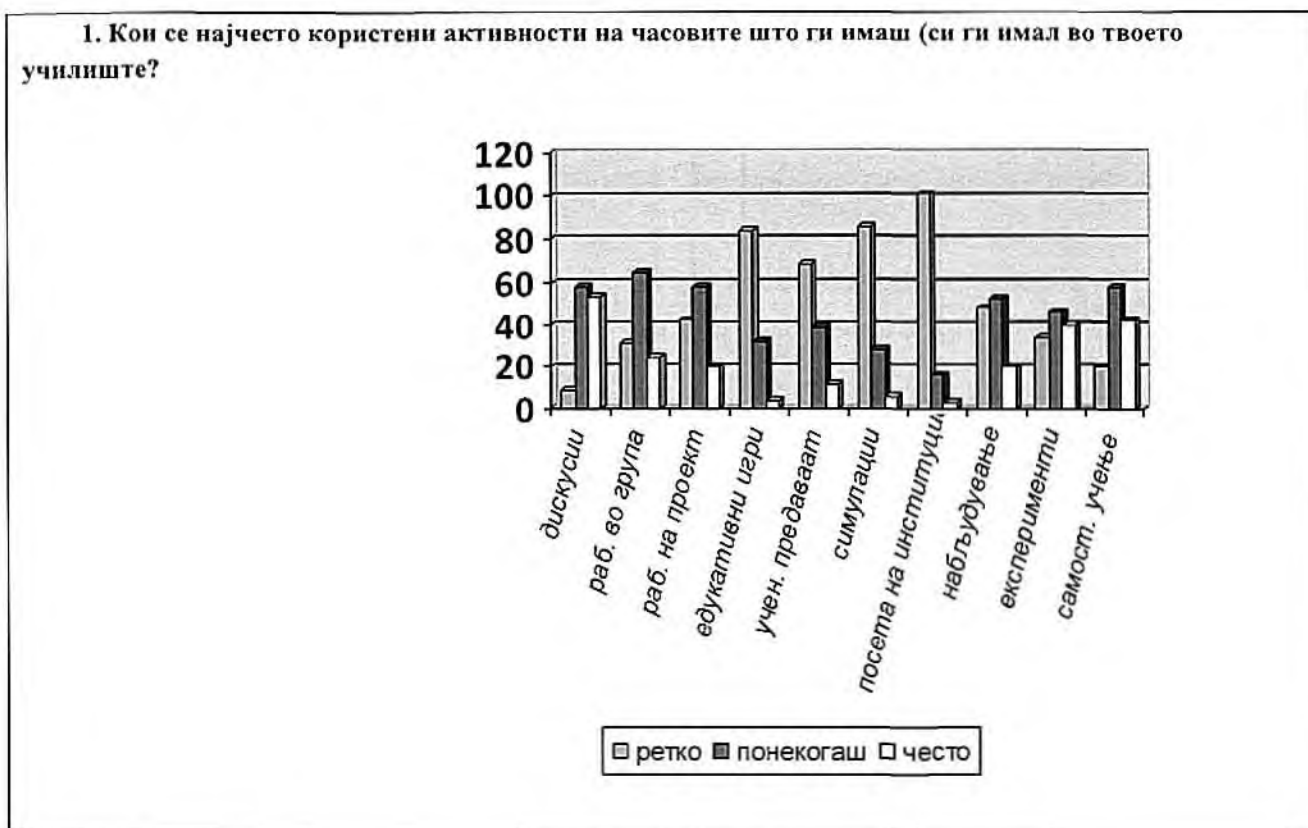
15. Дали би сакал да учествуваш на таков натпревар?		
Можни одговори	f	χ^2
Да	51	20,40**
Да, но само на натпревар за бизнис идеја	25	
Да, но само на натпревар за иновации	19	
Не	25	

16. Дали мислиш дека типот на образование во твоето училиште и односот на професорите ти помагаат да станеш активен граѓанин на ова општество, кој може да расудува независно и критички и може да презема акции во својот живот, но и акции за доброто на заедницата?		
Можни одговори	f	χ^2
Да	39	48,67**
Во одредена мера	57	
Не	13	
Не сум сигурен	11	

17. Дали мислиш дека образованието во твоето училиште го поттикнува кај тебе развивањето на следните вештини?				
Можни одговори	Да	Не	Делумно	χ^2
Работа во тим	62	20	38	22,20**
Превземање на ризик	47	33	40	2,45
Реализација на идеја	66	21	33	27,15**
Ентузијазам	56	27	37	10,85*
Креативност и инвентивност	62	20	38	22,20**
Работа под притисок	76	24	20	48,80**
Превземање иницијатива	65	18	37	27,95**
Мотивираност	79	14	27	59,15**
Изнаоѓање решение за одреден проблем	61	20	39	21,05**

За статистичката анализа на резултатите од анкетањето на учениците беше пресметуван хи – квадрат. Според добиените вредности се утврдува дека од вкупно 17 прашања речиси секаде постои статистички значајна разлика, со исклучок на прашање 12, 13, 4е и 17б. Добиените вредности кај кои постои статистички значајна разлика се со значајност на ниво 0.01.

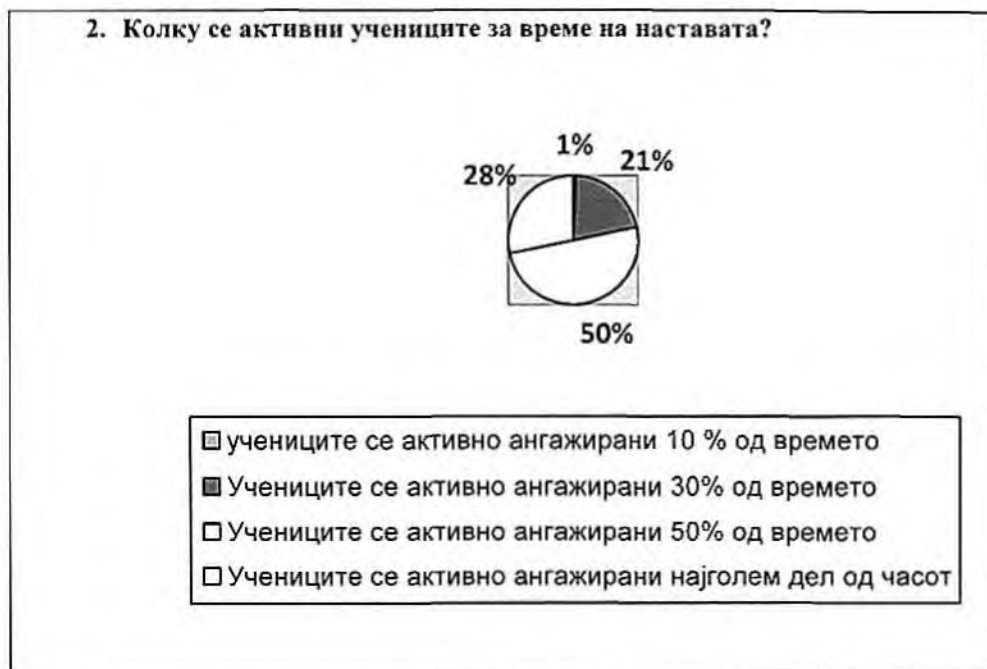
9.2 ГРАФИЧКИ ПРИКАЗИ И ТОЛКУВАЊЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Графикон 1. Графички приказ на податоците добиени од прашање бр.1

Според добиените резултати од првото прашање кое се однесува на активната настава, преовладува ставот дека техниките на активната настава се применуваат понекогаш. За првата активност „дискусии и дебати“ 48 % од учениците сметаат дека понекогаш се применува, 44% сметаат дека често се применува, а само 8% сметаат дека ретко се применува истата. За втората активност „работа во групи“, 54% од учениците сметаат дека се применува понекогаш, 26% сметаат дека се применува ретко, а 20% од нив дека се применува често. За третата активност „работа на проект“ 48% од учениците се изјаснува дека се применува понекогаш, 35% смета дека се применува ретко, а 17% дека се применува често. 70% од учениците сметаат дека активноста „играње на едукативни игри“ се применува ретко, 27% од нив смета дека се применува понекогаш, а само 3% смета дека тоа се случува често. Околу тоа колку често учениците го предаваат новиот материјал, 57% од учениците сметаат дека тоа се случува ретко, 33% од нив се изјасниле

„понекогаш“, а 10% „често“. За активността „игра на улоги и симулации“ 72% од учениците се изјасниле дека се применува ретко, 23% од нив дека се применува понекогаш, а 5% дека се применува често. 84% од учениците сметаат дека институции и компании се посетуваат ретко, 13% сметаат дека тоа се случува понекогаш, а 3% дека се случува често. Набљудување на појави (претежно во природните науки) е активност што според 43% од учениците се одвива понекогаш, според 40% се одвива ретко, а 17% од учениците сметаат дека се одвива често. Експериментите како активност, според 39% од учениците се изведуваат понекогаш, според 33% се изведуваат често, а според 28% ретко. Последната активност „самостојно учење/ откривање на нови содржини“ според 48% од учениците се применува понекогаш, според 35% се применува често, а според 17% се применува ретко.

Графикон 2. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.2

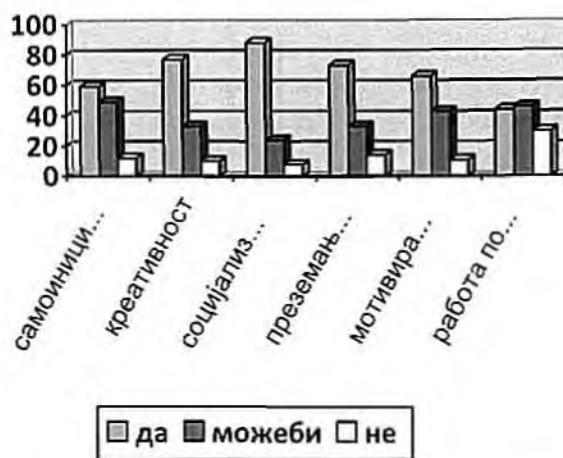
Од графичкиот приказ на резултатите од второто прашање кое исто така се однесува на активната настава се гледа дека 50% од учениците сметаат дека се активно вклучени во наставата во 50% од времето, 28% од учениците сметаат дека се активно вклучени во најголем дел од часот. 21% од нив сметаат дека се активно ангажирани во 30% од времето, а 1% сметаат дека се активно ангажирани само во 10% од часот.

Графикон 3. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.3

Според графикот се гледа дека мнозинството од учениците (64%) се со став дека преку своето училиште се ангажирани во активности, каде преземаат улога на активни граѓани, кои можат да ја подобрат заедницата, наспроти 9,1% кои одговориле негативно и 26% од учениците кои не се сигурни дали се ангажирани во такви активности.

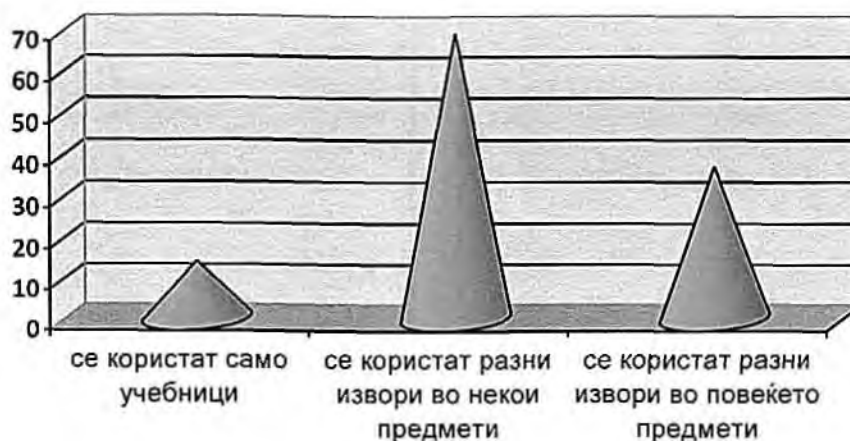
4. Кои вештини и карактеристики мислиш дека се присутни/ се развиваат кај учениците за време на вонучилишните активности?

Графикон 4. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.4

Според добиените резултати учениците во поглед на сите вештини се изразиле со позитивен став, т.е сметаат дека за време на вонучилишните активности кај нив се развиваат самоиницијативност, креативност, социјализација, преземање одговорност, мотивираност за успех и делумно работа под притисок. За самоиницијативноста 49% сметаат дека се развива, 41% дека можеби се развива и 10 % дека не се развива. За креативноста 64% сметаат дека се развива, 28% дека можеби се развива и 8% дека не се развива. За социјализацијата 73% сметаат дека се развива, 20% дека можеби се развива и 7% од учениците сметаат дека не се развива. Според 60 % од учениците се развива преземањето на одговорност како вештина, според 28% можеби се развива, а според 12% не се развива. Мотивираност за успех расте во овие активности според 55% од учениците, таа можеби расте според 36%, а според 9% од учениците таа не расте. Работење под притисок како вештина се развива според 37% од учениците, 38% сметаат дека можеби се развива, а 25% сметаат дека не се развива.

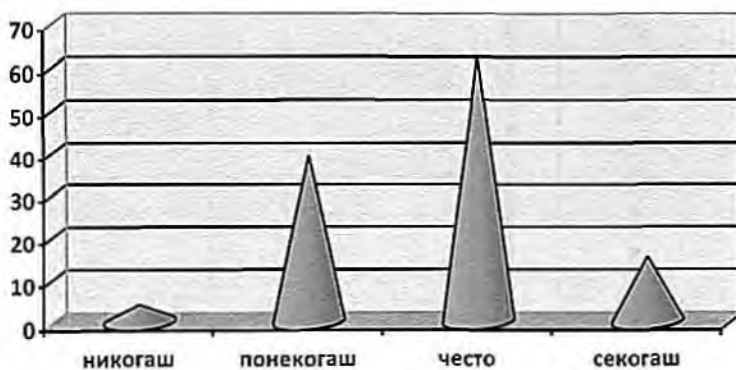
5. Дали обично ги користите само учебниците како алатка за учење/ истражување на одреден феномен или користите и други извори?

Графикон 5. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.5

Според добиените резултати, најголем дел од испитаниците(57%) одговориле дека во наставата во некои предмети се користат разни извори покрај учебникот. 31% од нив сметаат дека се користат разни извори во повеќето предмети, а 12% одговориле дека во наставата се користат само учебниците како извор на знаење.

6. Дали професорите во вашето училиште ги поттикнуваат учениците да ги изразуваат сопствените ставови, како и критичко размислување?

Графикон 6. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.6

Во поглед на тоа дали и колку учениците се поттикнуваат од страна на професорите да ги искажуваат сопствените ставови и критичко размислување во

поглед на одредена тематика, од графиконот се гледа дека највисок е процентот (51%) на ученици кои сметаат дека често пати се поттикнувани на тоа, наспроти само 3% од нив кои одговориле дека никогаш не се поттикнувани на тоа.

7. Заокружи на скала од 1-10 (каде 1 е најниска вредност, а 10 највисока) во колкава мера чувствуваш бенефит од она што го учите и правите на училиште.

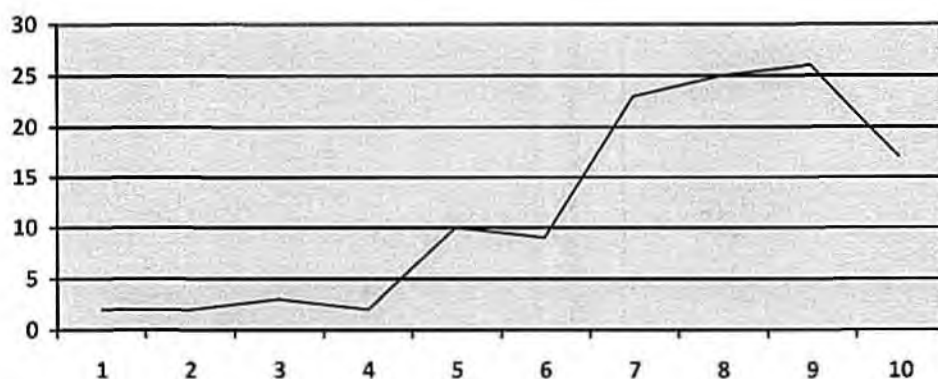
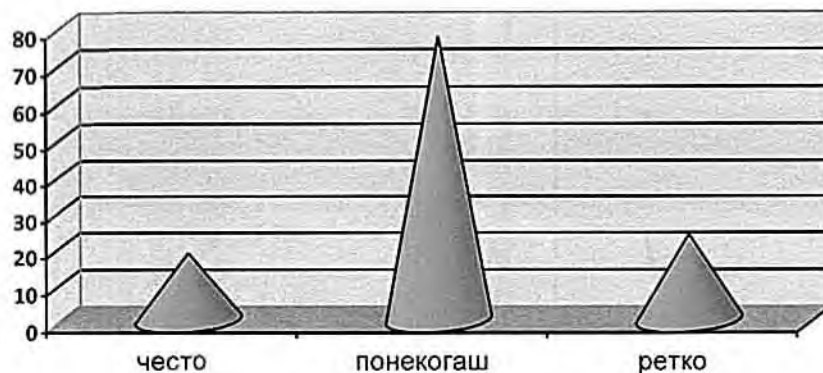

График 7. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр. 7

Според движењето на кривата во графиконот бр. 7, каде оската X ја претставува скалата од 1- 10, а оската Y број на учениците, може да се констатира дека најголем број на ученици дале оценки 7 , 8 и 9 во поглед на бенефитот од наставата и активностите во нивното училиште. Ова укажува на високо мислење на учениците во поглед на содржините и активностите, кои се присутни во наставата и вонучилишните активности.

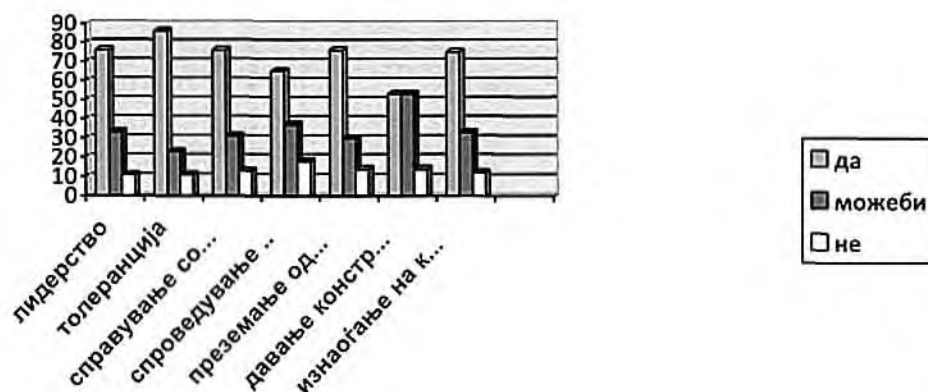
8. Колку често работите во групи?

Графикон 8. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.8

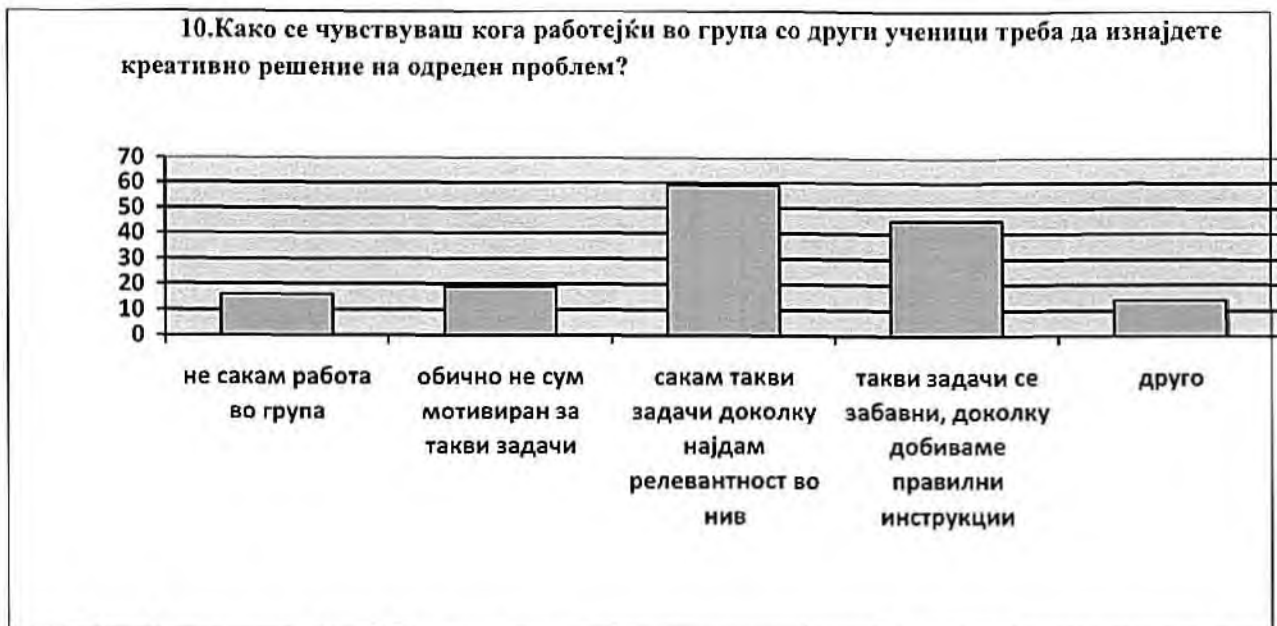
Според резултатите може да се констатира дека најголем дел од учениците (65%) смета дека понекогаш се работи во групи за време на часовите, 19% смета дека таков облик на работа се практикува ретко, а 16% смета дека се практикува често.

9. Што сметаш дека може да се научи преку честа работа во групи?

Графикон 9. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр. 9

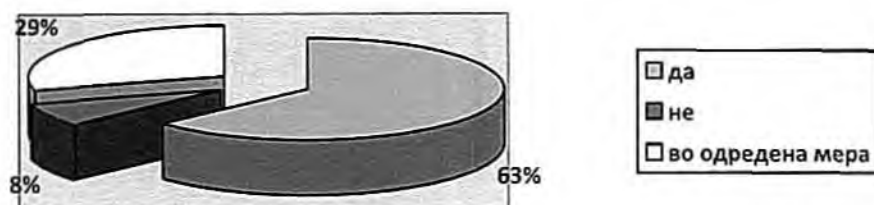
Во ова прашање целта беше да се испитаат ставовите на учениците околу тоа што може да се научи преку честа работа во групи, а при тоа беа понудени одговори и за секој од нив беше потребно да се заокружи дали се учи одредена вештина, не се учи или можеби се учи преку работа во групи. Според графиконот се гледа високиот процент на ученици кои сметаат дека сите овие вештини може да се научат преку честа работа во група. Во поглед на првата – „лидерство“ 63 % од учениците се со став дека може да се научи таа вештина, 28% сметаат дека можеби може да се научи, а 9 % сметаат дека не може да се научи. За втората – „толеранција“ , 72% сметаат дека може да се научи, 19% сметаат дека можеби може да се научи, а 9% се со негативен став по ова прашање. Околу прашањето дали може да се стекне вештината „справување со конфликтни ситуации меѓу учениците“, 63% сметаат дека може, 26% мислат дека можеби може, а 11% се на мислење дека не може да се стекне оваа вештина. Околу тоа дали е можно да се научи како да се спроведуваат сопствени идеи, 54% сметаат дека може, 31% сметаат дека можеби може, а 15% сметаат дека не може да се научи оваа вештина. 63% од учениците сметаат дека може да се научи да се преземе одговорност, 25% сметаат дека можеби може, а 12% сметаат дека тоа не може да се научи. Давање на конструктивна критика може да се научи според 44% од испитаниците, а исто толкав процент смета дека можеби е можно да се научи, додека 12% од испитаниците се изјасниле негативно по тоа прашање. Последната вештина „изнаоѓање на креативни решенија за одреден проблем“ може да се стекне според 62% од испитаниците, 28% се изјасниле дека можеби може да се стекне, а 10% не сметаат дека е тоа можно.

Графикон 10. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр. 10

Со ова прашање целта беше да се испита дали и како учениците го прифаќаат груповиот облик на работа. Процентуално претставување не би дало прецизни податоци, бидејќи прашањето нудеше повеќе одговори, кои учениците можеа да ги заокружат. Според графичкиот приказ најголем број од учениците сакаат работа во група доколку најдат релевантност во задачата и доколку добијат правилни насоки за работа. Помал е бројот на учениците кои не сакаат таков облик на работа и кои не се мотивирани за тоа. Под опцијата „друго“ учениците ги наведоа следните одговори: „тимската работа е ефективна, доколку сите се подеднакво вклучени“, „постои голема дискрепанца во мотивираноста помеѓу различни членови од групата“, „подобро работам самостојно“, „сметам дека креативните задачи треба да се сработуваат индивидуално“, „тимската работа е добра – колку повеќе креативни идеи, толку подобро решение“, „не сакам тимска работа, бидејќи секогаш сум јас тој/таа што сам(а) ја завршува задачата“ и други слични одговори на веќе наведените.

11. Дали чувствувааш поголема мотивација за истражување/ работа на одредена содржина, кога наоѓаш релевантност и бенефит од задачата?

Графикон 11. Графички приказ на резултатите добиени од прашањето бр. 11

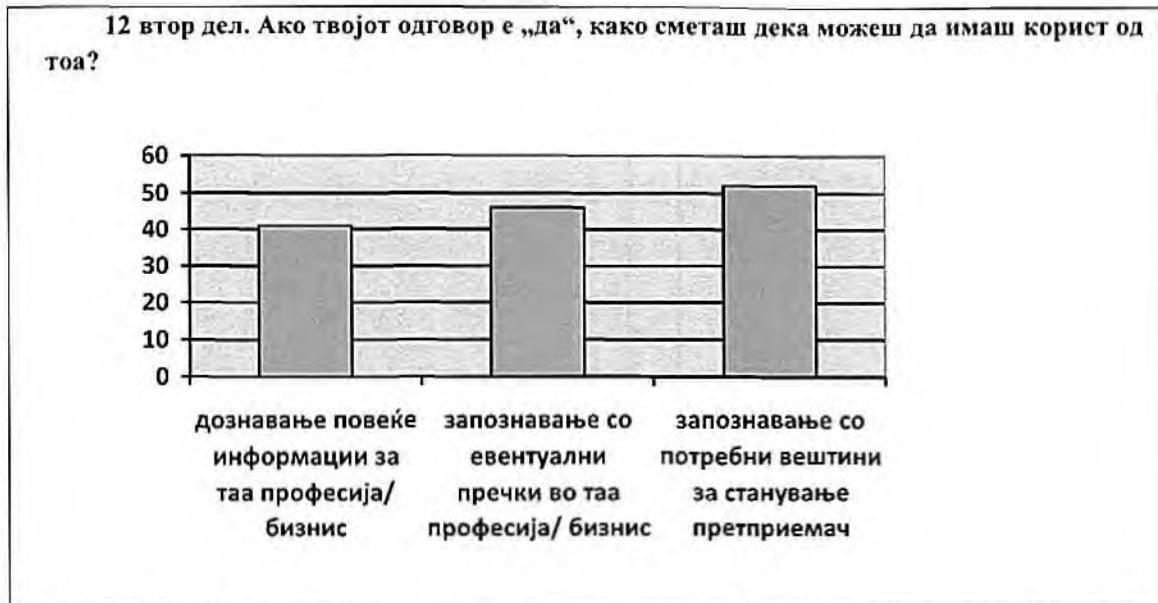
Целта на прашањето број 11 беше да се испита дали учениците повеќе се мотивираат да истражуваат, т.е работат на одреден проблем доколку видат релевантност и корист од задачата. Како што се гледа и на самиот графикон, 63% се изјасниле позитивно, 29% сметаат дека се зголемува мотивацијата во одредена мера, а 8% сметаат дека не се зголемува нивната мотивираност во тој случај.

12(прв дел) Дали сметаш дека учениците би имале корист од гостувања на експерти – претприемачи од разни области (музичари, инженери, лингвисти, уметници, научници и сл.?

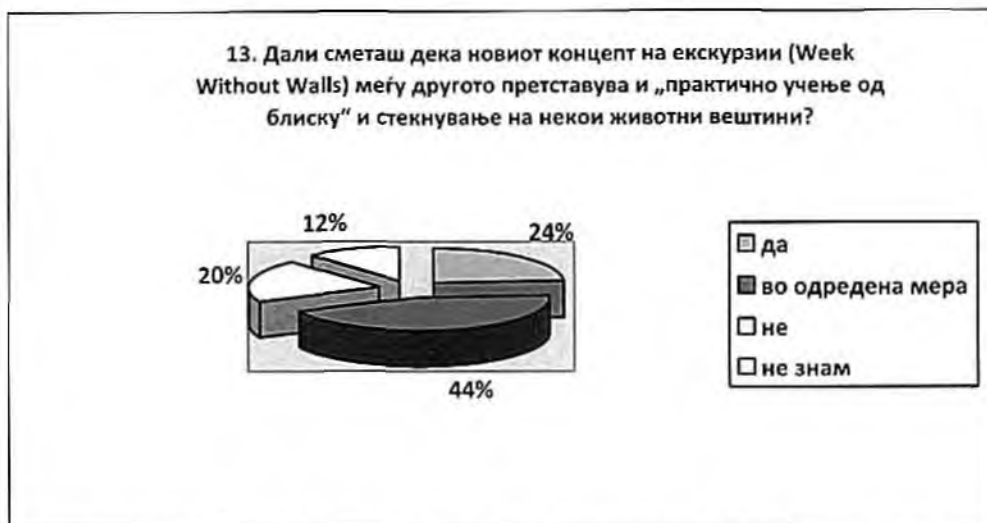
Графикон 12 а. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр. 12 (прв дел)

Според вредностите прикажани графички во графикон 12а, очигледен е позитивниот став кој преовладува, дека учениците би имале корист од гостувања на експерти – претприемачи од разни области. 75% сметаат дека би имале корист од такви гостувања, 21% се изјасниле со „не знам“, а само 4 % не гледаат бенефит од такви гостувања.

Графикон 12б. Графички приказ на резултатите добиени од прашање 12 (втор дел)

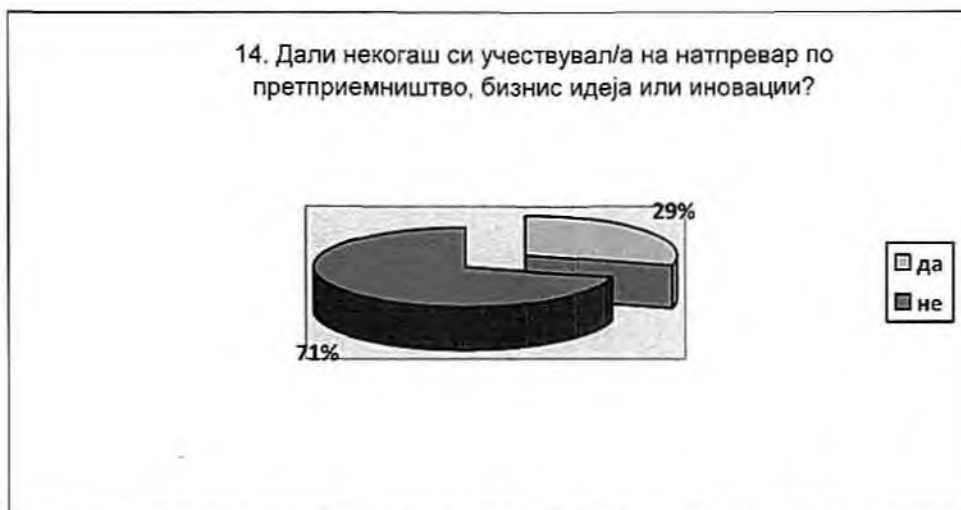
Графичкиот приказ на резултатите од прашање бр. 12б упатува на тоа дека испитаниците се согласуваат со сите понудени одговори во помала или поголема мера.

Графикон 13. Графички приказ на резултатите од прашање бр. 13

Според вредностите прикажани на графиконот, ставот на најголемиот дел од испитаниците (44%) по ова прашање е дека новиот концепт на екскурзии во одредена мера ќе придонесе за стекнување на некои животни вештини. 24% од нив се со позитивен став наспроти 20% кои се изјасниле негативно по ова прашање, а 12% од учениците сè уште не знаат дали преку новиот концепт на екскурзии навистина се случува практично учење и стекнување на некои животни вештини.

Овој концепт на екскурзии во училиштето е сосема нов, а во неговата основа лежи ставот дека новите екскурзии треба на учениците да има понудат можност да искусуваат и учат содржини, кои ги имаат или ги немаат во курикулумот на своите предмети, но сепак се значајни да ги знаат. Исто така целта е да стекнуваат животни и социјални вештини, зависно од типот на екскурзијата (на пр. екскурзија планинарење, која опфаќа преноќување во шатори, греење и готвење на оган, пружање прва помош и сè она што е потребно да се знае кога се престојува во дивина.) Се очекува дека овие резултати би биле поинакви, во смисла со поголем процент на позитивни ставови, доколку се побара мислењето на испитаници од ова училиште за неколку години, кога веќе неколку пати ќе имаат искушено ваков тип на екскурзија. Затоа се смета дека добар дел од испитаниците одговориле со „не“ или „не знам“.

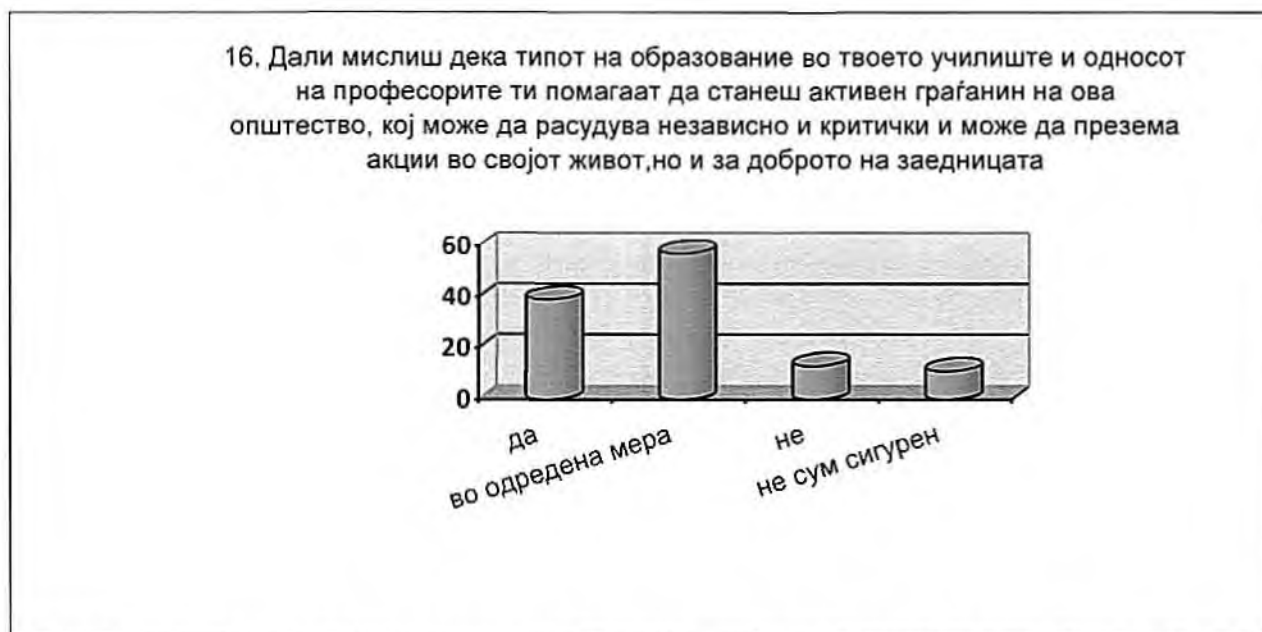

Графикон 14. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.14

Целта на ова прашање беше да се испита колкав процент од учениците веќе учествувале на натпревар по претприемништво или иновации, за да се види колкав е интересот за ваков тип на натпревари. 71% од учениците немаат досега учествувало на вакви натпревари наспроти 29% кои веќе зеле учество на таков натпревар. Земајќи во предвид дека многу ученици од ова истражување би сакале да учествуваат, но досега не го сториле тоа од разни причини, како на пр. неинформираност, неупатеност, недостаток од соодветно менторство, на анкетниот прашалник беше додадено и прашање „Дали би сакал да учествуваш на таков натпревар?“ каде веќе се забележува многу повисок број на дадени позитивни во однос на негативните одговори. Па така од графиконот 15 може да се согледа како се движи интересот на средношколците од ова училиште за учество на вакви натпревари. Поточно 42% од испитаниците би сакале да земат учество на било кој од тие натпревари, 21% од нив се заинтересирани за учество само на натпревар за бизнис идеја наспроти 16% кои се заинтересирани само за натпревар по иновации, а 21% од испитаниците немаат желба за учество на овие натпревари.

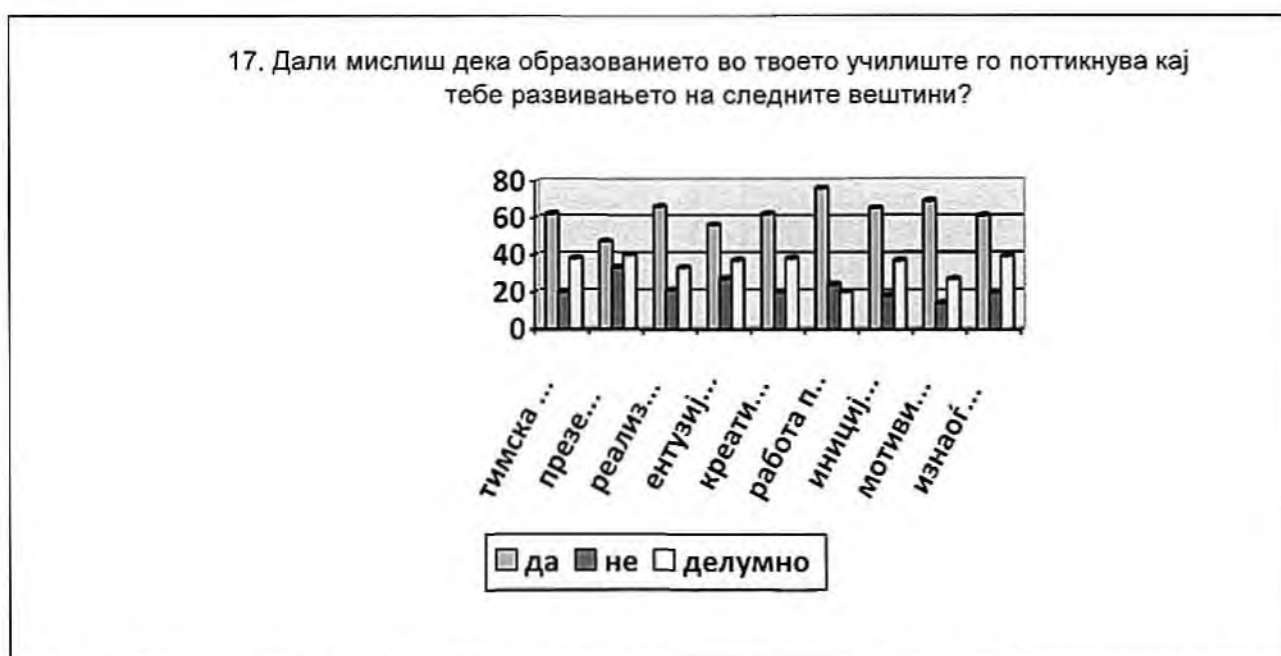
Графикон 15. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.15

Графикон 16. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр. 16

Имајќи намера да се испитаат ставовите на средношколците во поглед на тоа во колкава мера типот на образованието ги подготвува да станат активни граѓани, се добија резултати, кои одат во прилог на потврдување на хипотезата 1.5 дека образованието може да поттикне развивање на учениците во активни граѓани. Па така 32,5% од испитаниците сметаат дека образованието и односот на професорите поттикнува нивно развивање во активни граѓани, 47,5% сметаат дека тоа се реализира во одредена мера, 9% не се сигурни, а 11% се изјасниле негативно

по ова прашање. Сепак според графичкиот приказ може да се согледа високиот процент на ученици кои целосно или во одредена мера се согласуваат дека типот на образование им овозможува да пораснат во личности, кои ќе преземаат акции во својот живот, но и акции за доброто на заедницата, што укажува на тоа дека концептот на образованието во тоа училиште не се сведува само на учење содржини од курикулумот. Тука се става акцент и на други суштински вредности, со што се градат личности, кои во иднина будно и активно ќе бидат вклучени во општествениот живот и ќе преземаат акции, кои од профитабилни или непрофитабилни цели ќе одат во прилог на подобрување на општествениот живот.

Графикон 17. Графички приказ на резултатите добиени од прашање бр.17

Во последното прашање од анкетниот лист се опфатени вештини, за кои учениците треба да го искажат својот став, дали образованието во нивното училиште го поттикнува нивното развивање или не. Според графиконот се забележува дека кај секоја од вештините преовладува позитивниот став дека тоа образование го поттикнува развивањето на овие вештини. Поточно изразено во проценти, за првата вештина „работа во тим“ 52% од испитаниците даваат позитивен одговор, 17% од нив негативен, а 31% сметаат дека училиштето делумно го поттикнува развивањето на таа вештина. Што се однесува до втората вештина

„преземање на ризик“, 39% од учениците дале позитивен одговор, 28% негативен, а 33% делумно се согласуваат. Третата вештина „реализација на идеја“ се поттикнува во училиштето според 55 % од испитаниците. Со тоа не се согласуваат 17,5 %, а 27,5% делумно се согласуваат. Ентузијазмот се поттикнува според 47% од испитаниците, според 22% не се поттикнува, а според 31 % делумно се поттикнува. Креативноста и инвентивноста се поттикнуваат според 52% од учениците, 16% од нив дале негативен одговор, а 32% делумно се согласуваат. Вештината „работа под притисок“ се развива и поттикнува според 63% од учениците, делумно со ова се согласуваат 17%, а 20% не се согласуваат. Преземањето иницијатива е вештина која според 54% од испитаниците се поттикнува во ова училиште. Со тоа не се согласуваат 15% од учениците, а 31% делумно се согласуваат. Висок е процентот (66%) на позитивни одговори кога станува збор за поттикнување на мотивираноста. 12% од учениците не сметаат дека таа се поттикнува, а 22% сметаат дека делумно се поттикнува. Вештината „изнаоѓање решение за одреден проблем“ се поттикнува во ова училиште според 51% од учениците наспроти 16,5% кои не се согласуваат со тоа тврдење, а 32,5% сметаат дека оваа вештина делумно се поттикнува преку образованието во ова училиште.

9.3 АНАЛИЗА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД ПРАШАЛНИКОТ ЗА ПРОФЕСОРИТЕ

1. Колку активна сметате дека е Вашата настава?		
Можни одговори	f	χ^2
Поголемиот дел од часот јас ги предавам содржините	3	8,17*
Учениците се активни 50% од времето	17	
Најголем дел од часот се активни	15	

Според добиените резултати во врска со тоа колку е активна наставата на професорите во училиштето, се забележува дека во наставата кај најголем дел од нив, учениците се активни во 50% од часот (48,5% од професорите) или се активни во поголемиот дел од часот (43%). Мал е процентот (8,5) на професорите кај кои

поголемиот дел од часот учениците пасивно следат настава. Бидејќи ова прашање беше дел и од анкетниот прашалник за учениците може да се направи споредба на резултатите, што укажува на исти ставови меѓу учениците и професорите, бидејќи и кај учениците најголем е процентот на тие што одговориле дека учениците се ангажирани 50% од часот или поголем дел од часот.

<i>2. Кои активности се најзастапени во Вашата настава?</i>				
Можни одговори	Ретко	Понекогаш	Често	χ^2
Дискусии и дебати	4	6	25	21,50**
Работа во групи	2	11	22	15,17**
Работа на проект	6	19	10	7,16*
Едукативни игри	18	8	9	4,67
Учениците предаваат	14	17	4	6,5*
Игра на улоги и симулации	12	15	8	1,5
Посета на институции/фирми	24	6	0	31,20**
Набљудување на појави	21	5	4	18,20**
Експерименти	15	6	4	7,00*
Самостојно учење/откривање на нови содржини	6	16	13	3,5

Во ова прашање добиените резултати не задолжително даваат апсолутна слика на состојбата со одредени активности и фреквенцијата на нивното изведување поради различната природа на предметите. Исто така не може со сигурност да се каже дали професорите за чија настава не се апликабилни одредени активности, заокружувале одговор според своите часови или според општото мислење за останатите предмети, каде се соодветни тие активности.

Според добиените вредности и пресметаниот χ -квадрат се забележува дека кај некои активности постои статистички значајна разлика, а кај некои не.

Активности кои често се изведуваат според професорите се дискусии и дебати и работа во групи. Активности кои понекогаш се изведуваат се: работа на проект, учениците го предаваат материјалот, игра на улоги и симулации и самостојно учење. Според професорите, активности кои ретко се изведуваат се: играње на едукативни игри за време на наставата, посета на институции/ фирми и набљудување и експерименти во природните науки.

Што се однесува до тоа дали и колку често учениците во ова училиште изработуваат инвентивен проект, најголем дел од професорите или 51% навеле дека проекти задаваат 1- 3 пати годишно, 26% од нив задаваат проекти 3 до 5 пати во текот на учебната година, 17% задаваат таков проект повеќе од пет пати годишно, а само двајца, односно 6% не задаваат таков тип на задача. Ова укажува на редовност во задавањето на проекти- ученикови творби како тип на активност во рамки на програмата, во кои учениците треба да ја покажат својата инвентивност , креативност и самостојно или групно реализирање на одредена задача.

Вредноста од пресметаниот х-квадрат упатува на постоење на статистички значајна разлика.

3. Колку често Вашите ученици добиваат задача да изработат инвентивен проект?		
Можни одговори	f	χ^2
Не добиваат таква задача	2	15,56**
1-3 пати годишно	18	
3-5 пати годишно	9	
Повеќе од 5 пати годишно	6	

Целта на четвртото прашање беше да се испита мислењето на професорите во врска со вклученоста на учениците во активности, во кои имаат улога на активни граѓани, кои помагаат за подобрување на заедницата. Од вредностите се забележува голема разлика во одговорите, која оди во полза на хипотезата 1.5 дека образованието може да поттикне градење на учениците во активни граѓани. Најголемиот дел од професорите дале позитивен одговор наспроти неколкумина кои дале негативен и исто така неколкумина кои сметаат дека учениците се делумно вклучени во такви активности.

Ова прашање беше дел и од анкетниот прашалник на учениците, па споредувајќи ги ставовите на учениците (каде 64% се со став дека се вклучени во такви активности) со ставовите на професорите доаѓаме до заклучок дека постои позитивно мислење од двете страни во тој поглед. Според вредноста добиена со пресметување на х-квадрат се гледа постоењето на статистички значајна разлика.

5. Дали учениците во Вашето училиште се вклучени во активности во кои имаат улога на активни граѓани, кои можат нешто да подобрат или помогнат во нивниот град/заедница?		
Можни одговори	f	χ^2
Да	28	32,16**
Делумно	5	
Не	2	

Прашањето кое се однесува на развивањето одредени вештини при вонучилишните активности беше вклучено во двата анкетни прашалници, па споредувајќи ги резултатите може да се заклучи дека претежно постои поклопување на ставовите во позитивна смисла. Најголем дел од учениците дале позитивен одговор за развивањето на овие вештини, освен за вештината „работа под притисок“ каде најголемиот процент на учениците смета дека делумно, а не целосно се развива. Професорите се со став дека кај учениците сите вештини се развиваат, освен работа под притисок и мотивираност за успех, кои делумно се развиваат.

Според пресметаниот х-квадрат, кај првите четири вештини постои статистички значајна разлика на ниво 0,01, кај последната – мотивираност за успех постои значајност на ниво 0,05, а кај вештината работа под притисок не постои статистички значајна разлика.

5. Кои вештини и чувства сметате дека се развиваат кај учениците во вонучилишните активности?				
Можни одговори	Да	Делумно	Не	χ^2
Самоиницијативност	24	10	1	20,67**
Креативност	26	6	3	24,67**
Социјализација	29	6	0	38,16**
Превземање одговорност	26	6	3	24,67**
Работа под притисок	10	17	8	3,5
Мотивираност за успех	14	17	4	8,16*
Друго	9	/	/	

Во прашањето кое се однесува на користење на разни извори покрај учебникот, се забележуваат одговори, кои упатуваат на тоа дека висок процент од професорите (86%) често пати користат разни извори покрај учебникот и ги поттикнуваат учениците на истото, а 14% одговориле дека најчесто ги користат

учебниците. Ниеден од испитаниците не одговорил дека учебникот е единствен извор кој го користи во својата настава и дека го бара истото од своите ученици.

Вредноста од пресметаниот χ^2 -квадрат упатува на постоење на статистички значајна разлика на ниво 0,01.

6. Дали во Вашата настава го користите само учебникот како извор на знаење или ги поттикнувате учениците на користење на разни извори за истражување на одредена појава?		
Можни одговори	f	χ^2
Ги користам само учебниците како извор на знаење	0	42,00**
Најчесто ги користам учебниците	5	
Честопати користам разни извори	30	

Постои дискрепанца во овие ставови споредени со ставовите на учениците, во поглед на користењето разни извори, бидејќи највисок процент од учениците (57%) се на мислење дека само во некои, а не во повеќето предмети се користат разни извори покрај учебникот. 12% од учениците сметаат дека во наставата се користат само учебници како извор на знаење наспроти 0% од професорите со таков став. Може да се констатира дека и покрај разликите во одговорите, сепак ниту кај едната, ниту кај другата група испитаници не преовладува ставот дека учебникот е единствен извор на знаење, кој професорите го користат и на што ги поттикнуваат и учениците. Тоа е индикација дека професорите преку начинот на кој се поставуваат кон својот предмет, предавајќи и користејќи информации и податоци од разни извори, се поставуваат како пример и за своите ученици, кај кои ја потхрануваат навиката за истражување, проверка на факти, продлабочување на знаења од разни извори и сл.

Целта на прашањето 7 е да се испита дали и колку професорите ги поттикнуваат учениците да ги искажуваат сопствените ставови и критички да размислуваат по одредена проблематика. На ова се добиени позитивни резултати и од прашалникот на учениците (каде најголем дел одговориле дека често пати се поттикнувани на тоа) и од прашалникот на професорите, каде најголем дел одговориле дека секогаш ги поттикнуваат учениците на тоа. Овие вредности одат

во прилог на докажување на хипотезата 1.9 дека професорите поттикнуваат критичко размислување, кое е една од најважните цели, што едно квалитетно образование треба да ги постигне кај своите ученици.

7. Дали ги поттикнувате учениците во наставата да ги искажуваат сопствените ставови и критики во врска со некоја појава, општествен проблем, литературен лик и сл.?		
Можни одговори	f	χ^2
Никогаш	0	59,8**
Ретко	1	
Понекогаш	1	
Често	9	
Секогаш	24	

Прашањето 8 беше дел од двата прашалника и според резултатите може да се констатира дека и учениците и професорите го делат мислењето дека учениците се повеќе мотивирани за работа/ истражување на одредена содржина, доколку најдат значење и бенефит од задачата. И кај професорите највисок е процентот на позитивни одговори, има само два негативни, а 11 од нив сметаат дека тоа реално се случува само во одредена мера.

Во ставовите постои статистички значајна разлика на ниво 0,01.

8. Дали забележувате поголема мотивираност за работа/ истражување кај учениците, доколку им укажете на целта и релевантноста на задачата?		
Можни одговори	f	χ^2
Да	22	16,67**
Не	2	
Во одредена мера	11	

Во поглед на груповиот облик на работа, највисок е процентот на професори кои сметаат дека често го практикуваат тој облик на работа, што се разликува од одговорите на учениците. Највисок е процентот на ученици кои сметаат дека понекогаш се практикува работа во групи. И покрај различните ставови, сепак мнозинството од учениците и од професорите е со став дека ваков облик на работа

се практикува и тоа не ретко. Тоа значи дека во наставата во разни предмети учениците имаат можност да работат во тим и на тој начин да ги искусуваат сите потешкотии, но и предности на таквата работа, преку која развиваат и одредени вештини, како на пример справување со конфликт, преземање лидерска одговорност и сл.

9. Колку често практикувате работа во група како облик на настава?		
Можни одговори	f	χ^2
Често	22	16,67**
Понекогаш	11	
Ретко	2	

Целта на прашање 10 беше да се испита мислењето на професорите дали и колку може да се развиваат одредени вештини и чувства кај учениците преку честа работа во група. Според прикажаните резултати во табелата се забележува дека мнозинството од професорите има позитивен став околу сите вештини и чувства, а само за вештината „реализација на сопствени идеи“ мнозинството смета делумно се развива. Овие ставови се поклопуваат со ставовите добиени од прашалниците за учениците, во кои најголемиот дел од учениците смета дека преку честа работа во група се развиваат сите наведени вештини и чувства.

Статистички значајна разлика на ниво 0,01 постои за вештините: толеранција, водење на тим, реализација на сопствени идеи, преземање одговорност и наоѓање на решение за одреден проблем. Статистички значајна разлика на ниво 0,05 постои за вештините справување со конфликти и давање на конструктивен фидбек.

10. Кои вештини и чувства сметате дека се развиваат кај учениците со честа работа во група?				
Можни одговори	Да	Не	Делумно	χ^2
Толеранција	24	2	9	18,80**
Водење на тим	19	2	14	13,50**
Реализација на сопствени идеи	11	2	22	16,67**
Преземање одговорност	23	4	8	16,16**
Справување со конфликти	20	3	12	12,17*
Давање конструктивен фидбек	20	3	12	12,17*
Наоѓање решение за одреден проблем	25	0	10	26,16**

Целта на следното прашање (11) е да се испита ставот на професорите околу тоа дали новиот концепт на екскурзии придонесува за подлабоко учење и разбирање на некои наставни содржини. Најголем дел од дадените одговори се „да“ и „во одредена мера“, што упатува на генерално мислење на професорите дека новите екскурзии имаат повеќе смисла, значење и вредност.

Пресметан е х-квадрат на добиените резултати, а од вредноста може да се види постоење на статистички значајна разлика на ниво 0,01.

<i>14. Дали сметате дека новиот концепт на екскурзии (Week Without Walls), освен посета на туристички места претставува и „практично учење од блиску“, т.е подлабоко разбирање и применување на некои наставни содржини?</i>		
Можни одговори	f	χ^2
Да	16	18,22**
Во одредена мера	14	
Не	0	
Не сум сигурен	5	

Во однос на прашањето дали професорите сметаат дека за учениците би биле корисни посети на гости претприемачи од разни области, најголемиот број на одговори се позитивни. Истото прашање беше дел од анкетниот прашалник на учениците, каде исто така највисок е процентот на оние кои сметаат дека би имале корист од гостување на експерти претприемачи од разни области.

<i>12. Дали сметате дека за учениците би биле корисни посети на гости претприемачи од Вашата област, за учениците да можат да добијат слика за успешни бизнисмени од различен профил (уметници, инженери, лингвисти, спортисти и сл.)?</i>		
Можни одговори	f	χ^2
Да	24	36,22**
Не	1	
Во одредена мера	8	
Не знам	2	

Според наведените одговори на прашање 13 се гледа позитивниот став на професорите околу можноста која им се нуди на учениците за пројавување

иницијатива за организирање и реализирање на настани. Најголем е процентот на професори кои сметаат дека училиштето им ја дава таа можност на учениците, 10 од нив сметаат дека тоа се случува во одредена мера, а само четворица не се согласуваат дека учениците добиваат можност и поддршка за иницирање на настани и проекти.

Според пресметаниот χ^2 -квадрат постои статистички значајна разлика на ниво 0,05.

13. Дали сметате дека училиштето им нуди можност на учениците да даваат свои иницијативи за настани или проекти и истите да ги водат и реализираат со поддршка од училиштето?		
Можни одговори	f	χ^2
Да	21	11,17*
Не	4	
Во одредена мера	10	

Целта на последното прашање од анкетниот прашалник беше да се испита мислењето на професорите околу тоа дали образованието во ова училиште помага во нивното градење како активни граѓани на општеството, кои можат самостојно и критички да расудуваат и да преземаат акции во својот живот, но и акции за доброто на општеството. Генералното мислење на професорите е позитивно, 12 од нив сметаат дека во одредена мера училиштето успева да ги изгради во активни граѓани, двајца не се сигурни, а не се дадени негативни одговори. Ова прашање беше застапено и во прашалникот на учениците, кои во најголем број одговориле дека во одредена мера училиштето ги развива во активни граѓани. Од ова може да се извлече еден општ позитивен став по тоа прашање, што ја докажува хипотезата 1.5.

14. Дали сметате дека типот на настава и концептот на училиштето ги градат учениците во активни граѓани на ова општество, кои можат самостојно и критички да расудуваат, одлучуваат и преземаат акција во својот живот, но и акции за доброто на општеството?		
Можни одговори	f	χ^2
Да, училиштето ги подготвува за активни граѓани	21	29,55**
Во одредена мера	12	
Не	0	
Не знам	2	

10. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Дали навистина активната настава е онаа која придонесува учениците да се развијат во личности, кои поседуваат претприемнички вештини, не може со сигурност да се потврди, бидејќи не е ни возможно точно да се утврдат и следат начините и факторите кои влијаат на градење на овие вештини кај една единка. Може да зборуваме и за вродени предиспозиции, кои играат улога во тоа дали некој ќе стане успешен претприемач, исто така семејното опкружување, кое е ориентирано кон бизнис и претприемништво може да влијае на детето да се развијат и кај него овие вештини. Друг фактор, кој донекаде учествува во формирање и доразвивање на овие вештини може да биде економското образование на поединецот. Но со овој труд целта беше да се провери колку образованието во некономско училиште може да влијае на развивање на овие претприемнички вештини, кои се есенцијални за поединецот, не само во поглед на егзистирање во светот на бизнисот, туку и за приватниот живот.

Анкетирањето беше извршено во гимназија, во која постојат само неколку економски предмети, кои се изборни, за да може да се увиди дали претприемнички вештини и карактеристики кај учениците можат да се развиваат преку едно образование и курикулум кој не е економски ориентиран. Од добиените резултати на прашањата кои конкретно се однесуваат на развивање на претприемничките вештини, може да се извлече генерален позитивен став и меѓу учениците и меѓу професорите дека овие вештини се развиваат.

Главната теза на трудот е дека активната настава влијае на развивање на претприемничките вештини. Па оттука произлезе потребата најпрво да се провери колку и дали наставата во тоа училиште може да се оцени како активна, па потоа да се утврди дали таа овозможува развивање на претприемничките вештини.

Прашалниците содржеа неколку прашања, кои се однесуваат конкретно на активната настава. Резултатите што беа добиени на прашањето колкав дел од

часовите учениците активно се ангажирани во некаква задача, одат во прилог на докажување на активната настава, бидејќи најголем процент од учениците и од професорите сметаат дека учениците се активно ангажирани во некаква активност во 50% од времето на час, што зборува за интерактивен пристап на професорите и водење на настава, во која дел се отстапува на предавања и давање инструкции од страна на професорите, но исто така добар дел од часот се посветува на активности, во кои учениците треба да се ангажираат.

Анализирајќи ги одговорите, кои се однесуваат на разните техники на активна настава, кои се применуваат на часовите, се доаѓа до заклучок, дека за некои техники и методи, најголем дел од учениците и професорите се на мислење дека се ретко застапени. Тука спаѓаат посета на институции и фирми, како и играње на едукативни игри. Се очекува да има подобрување во поглед на посетата на институции и фирми преку новиот модел на екскурзии, во кои се предвидува токму таа активност. Освен екскурзиите, сепак е потребно и во текот на целата учебна година да се организираат вакви посети, каде учениците би можеле од близу да видат некои процеси, подлабоко да разберат некои појави, да видат како функционираат конкретни системи и да реализираат средби со експерти во одредена област. Што се однесува до играњето на едукативни игри, тие и покрај тоа што претставуваат еден забавен начин на учење или повторување на некои наставни содржини, сепак се ретко застапени во наставниот процес. Со цел да се доближи наставната материја до учениците, очигледно е потребен е поголем ангажман од страна на професорите, во смисла на воведување едукативни игри, со кои поради натпреварувачкиот карактер може да се зголеми ентузијазмот кај учениците и за учество во истите, но и за поредовно учење на содржините.

Според најголем број од учениците, понудените методи и техники се смета дека се изведуваат понекогаш или ретко. Ваквото гледиште донекаде се поклопува со гледиштето на професорите. Според резултатите од прашалникот за професорите, најголем дел од нив сметаат дека некои техники се изведуваат ретко, некои понекогаш, но има и такви за кои се смета дека се чести во наставниот процес, а тоа се дискусии, дебати и работа во групи.

Ваквите резултати говорат за тоа дека сè уште не постои голема застапеност на разни техники и методи на активната настава, и потребно е подобрување во таа смисла, што може да се реализира преку почести работилници и семинари за професорите, преку поинтензивна соработка со фирми и институции, кои можат да се посетат, одвојување на повеќе средства за активности, кои во финансиска смисла потешко се реализираат и сл.

Постоењето на активна настава се докажува и со резултатите добиени од прашањето кое се однесува на стимулирањето на учениците да ги искажуваат сопствените ставови и критички да размислуваат за содржините што им се презентираат во наставата. Најголем дел од учениците сметаат дека се често поттикнувани во наставата да изразат свој став и да покажат критичко размислување. Тоа упатува на една слика, која е сосема спротивна од фронталната настава, каде учебникот и професорот се единствени извори на знаење и каде се бара репродуцирање на нивните зборови и ставови, како би се добила солидна оцена.

Работата во групи како обележје на активната настава, исто така е застапена во наставата, а според одговорите на најголем дел од учениците и професорите, преку честа работа во групи може да се развиваат кај учениците претприемничките вештини: лидерство, толеранција, справување со конфликт, реализирање на сопствени идеи, преземање одговорност, изнаоѓање на креативни решенија на одреден проблем.

Учениците добиваат неколку пати во годината задача да изработат проект, што исто така зборува за нивно активно ангажирање во наставниот процес.

Што се однесува до докажувањето на хипотезите кои се однесуваат на активна настава (1.1, 1.3, 1.9, 1.13) добиени се резултати, кои генерално упатуваат на постоење на активна настава во тоа училиште, односно вредностите се позитивни. Неколку ставови во поглед на активната настава од прашање бр. 1 не одат во прилог на докажување на активна настава, што е делумно последица на различната природа на предметите. На пример игра на улоги и симулации како техника на активната настава е соодветна за мал број предмети, па затоа во

резултатите преовладува ставот дека оваа техника ретко се применува во наставата, а тоа може да се протолкува всушност како применување на техниката во само мал број на предмети.

Во контекст на можностите кои училиштето ги нуди за активно вклучување на учениците во настани и проекти за подобрување или помагање на заедницата, добиени се позитивни резултати односно ставови и од двете страни. Тоа значи дека учениците доаѓаат во контакт со ранливи и маргинализирани групи граѓани, на кои им помагаат на разни начини, или пак се вклучени во еколошки проекти, како на пр. рециклирање, потоа постојат и проекти во соработка со зоолошката градина, како и многу други соработки со разни институции, каде учениците се вклучени во општествено корисна работа. Активизмот кај нив се гради и на тој начин, што се поддржуваат нивните идеи за организирање помали и поголеми настани, од кои голем дел се од хуманитарен карактер.

Прашањата кои се однесуваат на развивање на претприемнички карактеристики исто така покажуваат резултати кои делумно или целосно одат во прилог на докажување на хипотезите 1.4, 1.5, 1.6, 1.8, 1.10, 1.11.

Во анкетните прашалници беа поставени неколку прашања кои се однесуваат конкретно на претприемничките вештини и дали тие се развиваат преку одредени активности. Според добиените резултати од прашалникот за учениците и за професорите, преовладуваат позитивните ставови околу тоа дали се развиваат тие вештини, наспроти помал број на ученици кои сметаат дека овие вештини делумно или воопшто не се развиваат. Најголем дел од учениците и професорите се согласуваат дека овие вештини се развиваат преку честа работа во група, за време на вонучилишните активности, преку подготовките и учеството на натпревари за бизнис идеја или натпревар за претприемништво, а исто така и преку целокупното образование во тоа училиште. За некои од овие вештини најголем дел од професорите сметаат дека делумно се развиваат преку претходно споменатите ангажмани, но значајно е што преовладува позитивен став и меѓу учениците и меѓу професорите во поглед на развивањето на овие животни и кариерни вештини.

Испитувајќи колкав процент од учениците веќе учествувале, а колку би сакале да учествуваат на натпревар за бизнис идеја и претприемништво, се доби една општа позитивна слика за интересот на учениците за претприемништво и иновации. Па така 29% од испитаниците веќе зеле учество на еден таков натпревар, 42% би сакале да земат учество или на натпревар за бизнис идеја или за иновации, 21% би сакале учествуваат на натпревар за бизнис идеја, 16% на натпревар за иновации, а 21% од испитаниците нема интерес да учествува на ваков тип на натпревари. Процентот на учениците, кои земаат учество на вакви натпревари може да се подигне преку поголема информираност и упатеност на учениците околу разните натпревари (национални и меѓународни) на кои може да се учествува индивидуално или во тим. На ова се надоврзува и соодветно водење односно менторство, за да може учениковите идеи да бидат соодветно реализирани.

Еден од аспектите, кој според ставовите на учениците и на професорите може да биде од голема полза за учениците, а сè уште не е застапен или е премногу ретко застапен во образованието се средби со претприемачи од разни области. Тоа на младите им дава можност да согледаат како личности од различни професии и профили отвориле и се успешни во својот бизнис. Неопходно е учениците покрај наставните содржини, кои треба да бидат совладани, да имаат можност да ја видат и „практичната“ страна од одредени професии, да видат на кој начин одредени училишни предмети може да се претворат во идна професија, која пак преку инвентивност, оригинална идеја и организациски вештини би можела да се претвори во успешен бизнис. Исто така преку овој тип на гостувања во училиштето, учениците се запознаваат со позитивните страни на таа професија/бизнис, со недостатоците и евентуалните пречки, но и со потребните вештини кои треба да се поседуваат, за да се биде успешен во она што се работи. Во таа смисла, не само гостите претприемачи, туку и самите професори потребно е да го доведуваат својот предмет во некаква релација со разните типови на работни места, кои учениците во иднина би можеле да ги добијат.

Во училиштето, каде беше извршено истражувањето, постои предметот „Бизнис и економија“, но сè уште не е воведен предмет, кој ќе има за фокус претприемништво и иновации. Во гимназиското образование во државните училишта воведен е предметот „Бизнис и претприемништво“ и проектна активност „Иновации и претприемништво“. Во поглавје 4.1 веќе беа наведени голем број на активности и настани, проекти и натпревари, кои се организираат во полза на развивање на претприемничката свест кај младата популација. Ова значи дека во нашата земја веќе се прават напори за поинтензивно доближување на светот на бизнисот и претприемништвото до учениците.

Како и да е, за поефикасно учење на содржините од училишните предмети кои се во врска со бизнис и претприемништво, препорачливо е да се следат успешните практики на земји, во кои се покажало солидно функционирање на одредени проекти и активности. Па така како препорака би можело да се издвојат софтверски програми или проекти, низ кои учениците на виртуелен начин се запознаваат со сите фази на основање и водење на едно претпријатие и самите тие се директно вклучени во тој процес и користејќи го претходното знаење треба да се погрижат за основање, но и за одржување на виртуелната фирма со сите пропратни пречки и проблеми. Овие иницијативи беа посистематски објаснети во поглавје 5.5. Преку поголема соработка (национална и меѓународна) помеѓу училиштата, нивно мрежно поврзување со цел размена на искуства околу предметот бизнис и претприемништво, исто така би можел да се подобри квалитетот на претприемничкото образование.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Achtenhagen, L. and Johannisson, B., 2013, *Games in entrepreneurship education to support the crafting of an entrepreneurial mindset – New Pedagogical Approaches in Game Enhanced Learning: Curriculum Integration*, IGI Global
2. Alibabić Š., Popović K., Avdagić E., 2013, *Андрагошки прирачник за образовна работа со возрасни*, Бигосс, Скопје
3. Arámbula-Greenfield, T. ,1996, *Implementing problem-based learning in a college science class: Testing problem-solving methodology as a viable alternative to traditional science-teaching techniques*, *Journal of College Science Teaching*, 26(1), 26-30
4. Berg, H.K., 2002, *Maria Montessori – Mit Kindern das Leben suchen. Antworten auf aktuelle pädagogische Fragen*, Herder: Freiburg im Breisgau, 2002
5. Berthold, N., Kullas M., Neumann M., 2007, *Wie motiviert man Unternehmertum in Deutschland?*, Bayerische Julius-Maximilians-Universität Würzburg, Lehrstuhl für Volkswirtschaftslehre, insbes. Wirtschaftsordnung und Sozialpolitik, Nr.99, Würzburg
6. Bonwell, Charles C., and James A. Eison, 1991, *Active Learning; Creating Excitement in the Classroom*, ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1.Washington, D.C.: The George Washington University, School of Education and Human Development.
7. Carayannis, E., Evans, D., & Hanson, M., 2003, *A cross- cultural learning strategy for entrepreneurship education: outline of key concepts and lessons learned from a comparative study of entrepreneurship students in France and the US*, *Technovation*, 23(9), 757-72
8. Creuznacher, I. C., 2009, *Persönlichkeitsentfaltung zu unternehmerischen Kompetenzen in Schule und Universität*, BoD

9. Davis, R., 1991, *Learning How to Learn: Technology, the Seven Multiple Intelligences and Learning*, California: ERIC Clearinghouse (ERIC Document Reproduction Service No. ED 338214)
10. Emer, W., & Lenzen, K. D., 2009, *Projektunterricht gestalten – Schule verändern*, (Basiswissen Pädagogik 6) 3. Aufl. Baltmannsweiler 2009
11. European Commission, *Entrepreneurship Education: Enterprise and Industry*, Bruxelles, June 2013, A Guide for Educators
12. Faltin, G., 2005, *Für eine Kultur des Unternehmerischen Entrepreneurship als Qualifikation der Zukunft*, Erschienen in: *Leistung – Lust & Last Erziehen in einer Wettbewerbs- gesellschaft* Bucher, Lauermann, Walcher (Hrsg.), Wien 2005 Seite 78 – 106
13. Faltin, G., 1999, *Competencies for Innovative Entrepreneurship*, in: *"Adult Learning and the Future of Work"*, Unesco Institute for Education, Hamburg.
14. Fayolle, A., Gailly, B., & Clerc-Lassas, N., 2006, *Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: A new methodology*, *Journal of European Industrial Training*, 30(9) 701-20
15. Felder, R. M. & Brent, R., 2005, *Understanding student differences*. *Journal of Engineering Education*, 94/1, 57-72.
16. Freire, P, 1973, *Education for Critical Consciousness*, New York: Continuum
17. Gardner, H., 2005, *Multiple Lenses on the Mind*, Paper presented at the ExpoGestion Conference, Bogota Colombia, May 25, 2005.
18. Goleman , D., 1997, *Emotionale Intelligenz*, 4.th edition, Deutscher Taschenbuch – Verl. München, 1997
19. Gudjons H., 2008, *Handlungsorientiert lehren und lernen*, 7. Auflage, Klinkhardt, Regensburg
20. Kelly, W., 2008, *Does active learning promote understanding and entrepreneurial tendencies*, American society for engineering education
21. Kuratko, D.F & Hodges R.M., 2004, *Entrepreneurship: Theory, Process, Practice*, 6-th edition, Thomas/South-Western

22. Löbler, H. , 2006, *Learning entrepreneurship from a constructivist perspective : in technology analysis & strategic management* , Vol. 18, No.1, str. 19-38, February 2006
23. Martin, J.-P., 2000, *Lernen durch Lehren – ein modernes Unterrichtskonzept*, Schulverwaltung Bayern, Link-Verlag
24. Mieke, K., Mieke, S. O., 2005, *Praxishandbuch Cooperative learning. Effektives Lernen im Team*. Meezen: Dragonboard Publishers, Hamburg
25. Washington, V.M., 2008, *A Qualitative Study of the Characteristics of Successful Women Entrepreneurs Through Home-based Businesses*, ProQuest LLC, 2008
26. Wasmann- Frahm, A., 2008, *Lernwirksamkeit von Projektunterricht*, Baltmannsweiler
27. Weber, B. ,1995, *Handlungsorientierte Methoden*, erschienen in Steinmann, B., Weber,
28. B. Handlungsorientierte Methoden in der Ökonomie, Neusäß: Kieser, S. 17 - 45
29. Weinbrenner, P., 1995, *Auto 2010. Ein Szenario zum Thema "Auto und Verkehr"*. In: Steinmann, Bodo; Weber, Birgit (Hg.): Handlungsorientierte Methoden in der Ökonomie. Neusäß: Kieser, 432-441
30. Wickham A. P., 2006, *Strategic entrepreneurship*, Prentice Hall, 4th. Ed. , 2006
31. Španovic, S, 2008, *Konstruktivistički pristup nastavi i učenju u funkcii formiranja društvenih pojmova, od zbornik na трудови Друштво znanja, Sombor – Maribor, str. 103 – 112*

1. Адамческа, С. 1996, *Активна настава*, Легис, Скопје
2. Гоцевски, Т., 2014, *Образовен менаџмент*, 5-то издание, Филозофски факултет, Скопје

3. Даскаловска Н., 2012, *Информатичката технологија, стилските на учење и видовите на интелигенција* (во: Образовни рефлексии, 1/2012, Биро за развој на образованието, Скопје)
4. Министерство за труд и социјална политика, 2013, *Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија*, Скопје
5. Настава и учење на 21-от век, прирачник за наставниците во основното образование, 2009, проект за основно образование
6. Национален тим за ГЕМ Македонија, 2009, *Претприемништвото во Македонија: дел од глобалното истражување на претприемништвото*, Македонска развојна фондација за претпријатија, Скопје
7. Петковски К., Алексова А. М., 2004, *Водење на динамично училиште*, Биро за развој на образованието, Скопје
8. Фити, Т., Хаџи Василева Марковска, В., Бејтмен, М., 2007, *Претприемништво*, второ издание, Економски факултет, Скопје

Интернет материјали:

1. Шутевски, Д. , (2013) , Активности за претприемачко учење во Македонија, *Претприемач* , <http://www.pretpriemac.com/pretpriemacko-uchenje-vo-makedonija/>
2. Entrepreneurship. BussinessDictionary.com. <http://www.businessdictionary.com/definition/entrepreneurship.html>,
3. startupticker.ch <http://www.startupticker.ch/en/news/june-2013/switzerland-ranks-in-te-top-ten-most-entrepreneurial-countries#.VEA18FdsCaR>
4. lider.mk/2014/04/10/tabuata-precka-vo-razvoj-na-zensko-pretpriemnistvo

5. Деловни субјекти, Република Македонија, Државен завод за статистика, www.stat.gov.mk
6. TAP, 2000, Tap into learning, Vol.3, issue 2, <http://www.sedl.org/pubs/tapinto/v3n2.pdf>
7. Educause, 7 things you should know about flipped classrooms <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ELI7081.pdf>
8. Europa Summaries of EU legislation, Key competences for lifelong learning, 2011, http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm
9. Speaking of teaching, Center for Teaching and Learning, 2001, Vol.11, No.1, http://web.stanford.edu/dept/CTL/cgi-bin/docs/newsletter/problem_based_learning.pdf
10. Talbert, R., 2013, Teach – enabled learning, 6 expert tips for flipping the classroom, <http://online.qmags.com/CPT0113?fs=2&pg=33&mode=1#pg34&mode1>
11. Unternehmergeist macht Schule, http://www.unternehmergeist-macht-schule.de/DE/AusderPraxis/Lehrerfortbildung/Lehrerfortbildung_node.html
12. SimVenture The ultimate business simulation game, <http://simventure.co.uk/the-product/overview>
13. Theodor-Frank-Realschule Teningen, European Games (EUGAM) Comenius 2010 -2012 <http://theodor-frank-schule.de/dedi/projekt01/index.php?idcat=51&sid=4cffb28f0472464c56edd1e463a4b75cpage=12page=10>
14. New Ideas Factory, <http://new-ideas-factory.weebly.com/the-project.html>
15. Tat: funk, Unternehmerisch handeln mit Mikro und Mischpult, <http://www.tatfunk.de/index.php?id=21>
16. JA Worldwide, <https://www.jaworldwide.org/Pages/default.aspx>
17. Wired.co.uk, 2014, Phil Rosenzweig: 'entrepreneurs need two brains -- one left, one right', <http://www.wired.co.uk/magazine/archive/2014/01/ideas-bank/phil-rosenzweig>

18. Biography online, Richard Branson, 2013,
http://www.biographyonline.net/business/richard_branson.html
19. The European, „Scheitern gibt es nicht“, 2013,
<http://www.theeuropean.de/richard-branson/5997-innovation-und-unternehmertum>
20. Campus Technology, 6 expert tips for flipping the classroom , vol.26 No. 5, 2013 <http://online.qmags.com/CPT0113?fs=2&pg=33&mode=1#pg34&mode1>
21. Partnership for 21st century skills, <http://www.p21.org/about-us/our-history>
22. Jugend gründet, <http://www.jugend-gruendet.de/wettbewerb.html>
23. The Global Innovation Index 2013- The local dynamics of innovation
http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/gii/gii_2013.pdf
24. Стратегија за иновации на Република Македонија за 2012 – 2020,
<http://fondzainovacii.mk/wp-content/uploads/2014/05/Strategija-za-inovacii-final-oktomvri2012.pdf>
25. Kutt, K. Berufsbildungswissenschaftliche Schriften Band 4/2010, S. 70-76
(http://bwp-schriften.univera.de/Band4_10/kutt_Band4_10.pdf)
26. Sowi- online, Szenariotechnik,
<http://www.sowionline.de/praxis/methode/szenariotechnik.html>
27. Michel, Cater, Varela, 2009, *Active Versus Passive Teaching Styles: An Empirical Study of Student Learning Outcomes*
<http://www.units.miamioh.edu/celt/events/docs/CFLING/active%20vs%20passive.pdf>

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1

Прашалник за ученици

Драги ученици,

Овој анкетање се спроведува со цел да се испита дали и како активната настава во вашето училиште го стимулираат развивањето на одредени животни и карьерни вештини, како што се: преземање ризик, иницијативност, креативност, тимска работа и сл. Анкетањето не се спроведува во име на гимназијата НОВА, така што резултатите ќе бидат искористени единствено за истражувачки цели. Анкетниот прашалник е анонимен, па затоа ве молам да одговорите на прашањата колку што е можно пообјективно, за да можат да се извлечат реални заклучоци.

Ви благодарам!!!

Јас сум ученик во: прва втора трета четврта година (заокружи)

1. Кои се најчесто користени активности во наставата во твоето училиште? Заокружи еден од понудените одговори за секоја активност.

а. Дискусии и дебати	ретко	понекогаш	често
б. Работа во група на одреден проблем	ретко	понекогаш	често
в. Работа на проект	ретко	понекогаш	често
г. Играње на некаква едукативна игра
(пр. квиз, асоцијации и др.)	ретко	понекогаш	често
д. Учениците го предаваат материјалот	ретко	понекогаш	често
ѓ. Игра на улоги и симулации	ретко	понекогаш	често

е. Посета на институции/фирми	ретко	понекогаш	често
ж. Набљудување на појави (претежно во природните науки)	ретко	понекогаш	често
з. Експерименти (во природните науки)	ретко	понекогаш	често
с. Учениците самостојно учат/ откриваат нови содржини	ретко	понекогаш	често

2. Колку активни се учениците за време на часовите?

- а) учениците се ангажирани во некакви активности само 10% од времето на часовите
- б) учениците се ангажирани во некакви активности околу 30% од времето на часовите
- в) учениците се ангажирани во некакви активности околу 50% од часовите
- г) учениците се ангажирани во некакви активности најголем дел од часот, а професорите дават насоки и го водат часот.

3. Дали учениците во твоето училиште се ангажирани во активности, каде преземаат улога на активни граѓани, кои можат да ја подобрат или да помогнат на заедницата?

- а) да
- б) не
- в) не сум сигурен

4. Кои вештини и чувства сметаш дека се развиваат кај учениците во вонучилишните активности?

а) самоиницијативност	да	можеби	не
б) креативност	да	можеби	не
в) социјализирање	да	можеби	не
г) преземање одговорност	да	можеби	не
д) работа под притисок	да	можеби	не

9. Што сметаш дека може да се научи преку **честа работа во групи**?

а) лидерство	да	не	можеби
б) толеранција	да	не	можеби
в) справување со конфликт меѓу членови од групата	да	не	можеби
г) спроведување на сопствените идеи	да	не	можеби
д) преземање одговорност	да	не	можеби
ѓ) давање на конструктивна критика	да	не	можеби
е) наоѓање на креативни решенија за одреден проблем	да	не	можеби

10. Како се чувствуваш кога работејќи во група треба да најдете креативно решение на одреден проблем? Може да заокружиш повеќе од еден одговор и/или да дадеш свој коментар.

- а. Не сакам работа во група, стресно е.
- б. Обично не сум мотивиран за таков тип на задачи.
- в. Сакам такви задачи, доколку најдам релевантност во нив.
- г. Таков тип на задачи се забавни, доколку добиваме правилни инструкции.
- д. _____

11. Дали чувствуваш повисока мотивација за истражување / работа на одредена содржна, доколку најдеш релевантност и корист од задачата?

- а) да
- б) не
- в) во одредена мера

12. Дали сметаш дека можеш да имаш корист од гостувања на успешни бизнисмени во разни области (музичари, инженери, лингвисти, уметници, научници и сл.)?

- а. Не, не сметам дека можам да имам корист од тоа.
- б. Да, се согласувам.
- в. Не знам.

Ако твојот одговор е да, како сметаш дека можеш да извлечеш корист од такви гостувања?

- а. Дознавање на повеќе информации околу одредена професија
- б. Запознавање со евентуалните препреки во таа професија/ бизнис
- в. Согледување на тоа, какви карактерни црти и вештини се потребни, за да се стане успешен бизнисмен во одредена област.
- г. Друго: _____

13. Дали сметаш дека новиот концепт на екскурзии (Week Without Walls) меѓу другото значи и „практично учење од блиску“, т.е подлабоко разбирање на некои содржини кои се поврзани со курикулумот?

- а. да
- б. во одредена мера
- в. не
- г. не знам

14. Дали некогаш си учествувал/а на натпревар за претприемништво, бизнис идеја или натпревар за иновации?

- а) да
- б) не

Ако твојот одговор е да, кои вештини и/или карактеристики сметаш дека се развиваа кај тебе за време на подготовките за тој натпревар?

а) тимска работа	да	не	во одредена мера
б) преземање ризик	да	не	во одредена мера
в) реализација на идеја	да	не	во одредена мера
г) ентузијазам	да	не	во одредена мера
д) креативност и инвентивност	да	не	во одредена мера
ѓ) работење под притисок	да	не	во одредена мера
е) преземање иницијатива	да	не	во одредена мера
ж) Издавање на оригинално решение за одреден проблем	да	не	во одредена мера

15. Дали би сакал да учествуваш на таков натпревар за бизнис идеја или натпревар за иновации?

а. да, на било кој од тие натпревари	б. да, но само на натпревар за бизнис идеја
в. да, но само на натпревар за иновации	д. не

16. Дали сметаш дека типот на образование во твоето училиште и односот на професорите ти помагаат да се изградиш во активен граѓанин на ова општество, кој може да размислува самостојно и критички и да презема акции во својот живот, но и акции за доброто на заедницата?

- а) да, училиштето нè подготвува да станеме активни граѓани
- б) да, во одредена мера
- в) не, воопшто не.
- г) не сум сигурен

17. Дали сметаш дека образованието во училиштето НОВА го стимулира развивањето на следните вештини и карактеристики?

а) тимска работа	да	не	во одредена мера
б) преземање на ризик	да	не	во одредена мера
в) реализација на идеја	да	не	во одредена мера
г) ентузијазам	да	не	во одредена мера
д) креативност и инвентивност	да	не	во одредена мера
ѓ) работење под притисок	да	не	во одредена мера
е) преземање на иницијатива	да	не	во одредена мера
ж) мотивираност за успех	да	не	во одредена мера
з) изнаоѓање на креативно решение за одреден проблем	да	не	во одредена мера

ПРАШАЛНИК ЗА ПРОФЕСОРИ

Почитувани колеги, целта на ова истражување е да се испита дали и како активната настава во Вашето училиште го стимулира развојот на некои животни и кариерни вештини. Овој анкетен прашалник е анонимен, па затоа Ве молам да одговорите колку што е можно пообјективно, за да се изведат реални заклучоци.

Ви благодарам!!!

1. Колку активна сметате дека е Вашата настава?

а) поголемиот дел од часот јас ги предавам новите содржини

б) учениците се ангажирани со некаква активност во 50 % од времето

в) најголем дел од часот учениците се ангажирани во некоја активност, а јас насочувам и давам инструкции

2. Кои се активностите кои се најзастапени во Вашата настава?

а. Дискусии и дебати	ретко понекогаш често
б. Работа во група на одреден проблем	ретко понекогаш често
в. Работа на проект	ретко понекогаш често
г. Играње на некаква едукативна игра (пр. квиз, асоцијации и др.)	ретко понекогаш често
д. Учениците го предаваат материјалот	ретко понекогаш често
ѓ. Игра на улоги и симулации	ретко понекогаш често
е. Посета на институции/фирми	ретко понекогаш често
ж. Набљудување на појави (претежно во природните науки)	ретко понекогаш често
з. Експерименти (во природните науки)	ретко понекогаш често
с. Учениците самостојно учат/ откриваат нови содржини	ретко понекогаш често

3. Колку често Вашите ученици добиваат задача да изработат инвентивен проект?

- а) не добиваат таква задача
- б) еднаш - три пати годишно
- б) три - пет пати годишно
- в) повеќе од пет пати годишно

4. Дали учениците во Вашето училиште се вклучени во активности во кои имаат улога на активни граѓани, кои можат нешто да подобрат или помогнат во нивниот град/ заедница?

- а) да, вклучени се
- б) делумно се вклучени
- в) не се вклучени

5. Кои вештини и чувства сметате дека се развиваат кај учениците во вонучилишните активности?

А) самоиницијативност	да	во одредена мера	не
Б) креативност	да	во одредена мера	не
В) социјализирање	да	во одредена мера	не
Г) преземање одговорност	да	во одредена мера	не
Д) работа под притисок	да	во одредена мера	не
Ѓ) мотивираност за успех	да	во одредена мера	не
Е) Друго - _____			

6. Дали во Вашата настава го користите само учебникот како извор на знаење или ги поттикнувате учениците на користење разни извори за истражување на одредена појава?

- а) го користам **само** учебникот како извор на знаење
- б) **најчесто** го користам учебникот како извор на знаење и од учениците го барам истото
- в) честопати користам **разни извори** и ги поттикнувам учениците на истото

7. Дали ги поттикнувате учениците во наставата да ги искажуваат **сопствените ставови и критики** во врска со некоја појава, општествен проблем, литературен лик и сл.?

а) никогаш б) ретко в) понекогаш г) често д) секогаш

8. Дали забележувате поголема мотивираност за работа/ истражување кај учениците, доколку им укажете на целта и релевантноста на задачата?

а) да б) не в) во одредена мера

9. Колку често практикувате работа во група како облик на работа на своите часови?

а) често б) понекогаш в) ретко

10. Што сметате дека учениците може да научат преку редовна работа во група?

а) толеранција	да	не	во одредена мера
б) водење на тим	да	не	во одредена мера
в) спроведување на сопствените идеи	да	не	во одредена мера
г) преземање одговорност	да	не	во одредена мера
д) справување со конфликтна ситуација меѓу членовите на тимот	да	не	во одредена мера
ѓ) давање конструктивен фидбек на членови од тимот	да	не	во одредена мера
е) изнаоѓање на креативни решенија на одреден проблем	да	не	во одредена мера

11. Дали сметате дека новиот концепт на екскурзии, освен посета на туристички места, претставува и „практично учење од блиску“, т.е. подлабоко разбирање и применување на некои наставни содржини?

а) да б) во одредена мера в) не г) не сум сигурен

12. Дали сметате дека за учениците би биле корисни посети на гости претприемачи од Вашата област, за да учениците можат да добијат слика за успешни бизнисмени од различен профил (уметници, инженери, лингвисти, спортисти и сл.)?

- а) да б) не в) во одредена мера г) не знам

13. Дали сметате дека училиштето им нуди можност на учениците да даваат свои иницијативи за настани или проекти и истите да ги водат и реализираат со поддршка од училиштето?

- а) да б) не в) во одредена мера

14. Дали сметате дека типот на настава и концептот на училиштето ги градат учениците во активни граѓани на ова општество, кои можат самостојно и критички да расудуваат, одлучуваат и преземаат акција во својот живот, но и акции за доброто на општеството?

- а) да, училиштето ги подготвува за активни граѓани
б) во одредена мера
в) не
г) не знам